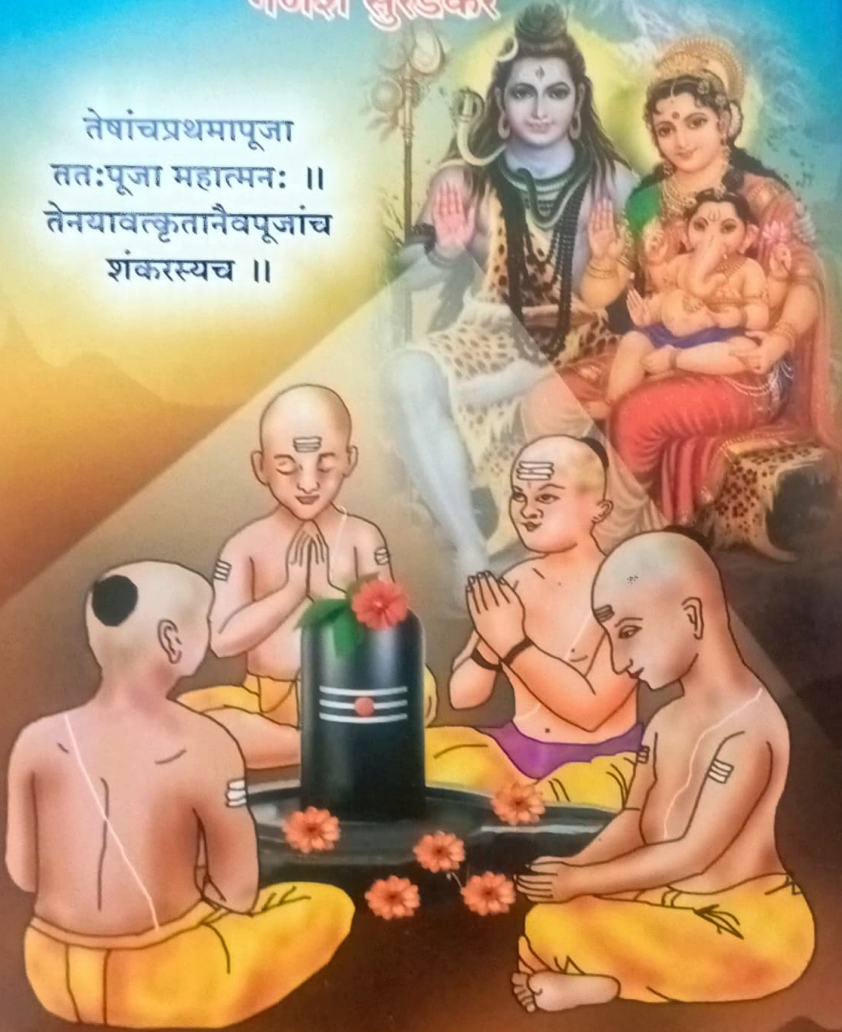

शिवस्थापित व दधिची कुलोत्पन्न
देवलक विप्र तथा गुरव
यांचा पूर्व-इतिहास

गणेश सुराडकर

तेषांचप्रथमापूजा
ततःपूजा महात्मनः ॥
तेनयावत्कृतानैवपूजांच
शंकरस्यच ॥

श्री जय सौराष्ट्र
यांचे सप्रेम भेट

27.2.26.

शिवस्थापित व दधिचीकुलोत्पन्न

देवलक विप्र तथा गुरव

यांचा पूर्व-इतिहास

गणेश सुरडकर

रजत प्रकाशन, औरंगाबाद

❖ देवलक विप्र
गणेश सुरडकर
मुधियान रेसिडेन्सी
दीपनगर, टिळकनगरजवळ, औरंगाबाद.
मो. नं. ९७६५१०४९७७

❖ प्रकाशन क्र. : ५५०

© लेखकाकडे

❖ प्रकाशक :
अशोक कि. कुमठेकर
रजत प्रकाशन
६, 'तुळजा', निरंजन सोसायटी,
टिळकनगर, औरंगाबाद.
भ्रमणध्वनी : ९८५०१४००२५

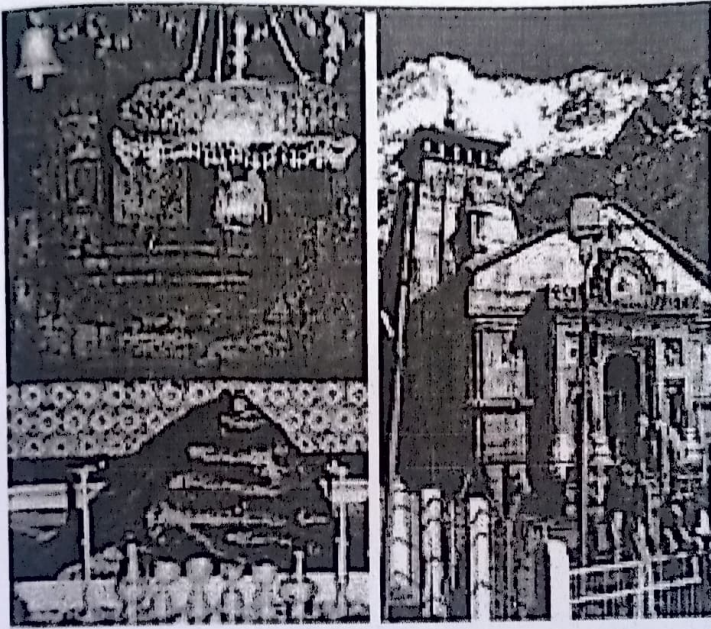
❖ अक्षरजुळणी :
सौ. अर्चना अ. नलावडे, औरंगाबाद.

❖ मुद्रक :
महारुद्र ऑफसेट, औरंगाबाद.

❖ मुखपृष्ठ :
अनिल जोशी, औरंगाबाद.
मो. ९४२१३००४२४

❖ प्रथमावृत्ती :
महाशिवरात्री, १३ फेब्रुवारी २०१८

❖ मूल्य :
१९ रूपये.

अमृत वचन

“इतिहास कंठशोष करून आपल्याला सांगतो आहे की, आपणांस आत्मस्वरूपाचे विस्मरण झाल्यामुळेच आपण स्वतःच्या सामर्थ्याचा उपयोग अयोग्य दिशेने केला. त्यामुळे आपली पिछेहाट झाली.”

“दौर्बल्य दोन प्रकारे येते. एक म्हणजे समाजरचना अस्ताव्यस्त असणे, असंघटीत असणे आणि दुसरे म्हणजे आत्मविस्मृती, अज्ञान. जोपर्यंत आत्मविस्मृती आहे तोपर्यंत समर्थ सुसंघटीत जीवन शक्य होणार नाही.”

“आपल्या संस्कृतीचा, व्यवहाराचा विस्मरण होऊ न देता, आपल्या आदर्शाना न विसरता अन्य लोकांबद्दल सद्भावना ठेवून सतत प्रयत्न करणे हाच समाज संघटन करण्याचा मार्ग आहे.”

अर्पण पत्रिका

तीर्थस्वरूप आई
सुशीलाबाई सुरडकर(आक्का)

तीर्थस्वरूप बाबा
छबनराव सुरडकर (आप्पा)

यांच्या पवित्र स्मृतीस
अर्पण

॥ श्री ॥

देवलक विप्र तथा गुरव समाजाचे आद्यपुरुष

महर्षि दधिची ऋषी

॥ श्री ॥

हंपी पीठाचे श्री श्री श्री जगद्गुरु शंकराचार्य
श्री विद्यारण्य भारती स्वामीजी
यांच्या समवेत
लेखक गणेश सुरदकर व सौ. साधना सुरदकर

SRI SRI SRI JAGADGURU SHANKARACHARYA
SRI VIDHYARANYA BHARATHI SWAMIJI
SRI HAMPI VIRUPAKSHA VIDHYARANYA MAHA SAMSTHANAM
 Hami Post, Hospet Taluq, Bellary Dist, Karnataka State, South India
 Ph: 08394-41542 Cell: (Kar) 9448444733 Cell: (AP) 9440777052

Date: 18.5.2017

अभिप्राय तथा शुभ अशिर्वाद

गुरुव समाज तथा देवलक विप्र समाज महाराष्ट्र, कर्नाटक, आंध्रप्रदेश, छत्तीसगढ़, मध्यप्रदेश, गुजरात और राजस्थान इन प्रदेशोंमें पाया जाता है। पुराणकालसे यह समाज मुलतः शिव, शक्ती, गणेश अथवा शिव परीवार के देवताओं का पुजा तथा सेवा करने का कर्म बड़ी निष्ठा से कर रहा है। सदियोंसे मंदिरोंमें अपनी सेवा देकर हिंदू संस्कृती जतन करने का महान कार्य यह समाज बड़ी प्रामाणिकतासे कर रहा है।

हिंदू धर्म के शास्त्रों के मान्यतानुसार ब्राह्मण जाती तथा वर्ण के चार प्रमुख कार्य विदित किए गये है। एक वेद पढना और वेद पढाना, दो यज्ञ करना तथा पौराहित्य करना, तीन देवताओं की पुजा अर्चा करना तथा सेवा करना और चार दान देना और दान लेना। इस कर्म के अनुसार गुरुक तथा देवलक विप्र समाज ब्राह्मण ही है इसमें कोई कुछ संदेह नहीं। क्यों की साक्षात शिव भगवान ने इन्ही लोगोंको आद्य पुजा करने का अधिकार प्रदान किया है। और वंश परंपरा से अनेक सदियोंसे चला आ रहा है। इसका मतलब शिवजी और माता पार्वती देवी और उनका पुत्र गणेश इन देवताओं का पुजा करने का विशेष अधिकार इन्ही बंधुओं के पास है। उसे छिनने का किसी को अधिकार नहीं है।

शिव पुराण के मान्यता नुसार थोर शिवभक्त दधिची ऋषी के वंशज को प्रत्यक्ष शिवजीने तथा माँ पार्वती देवीने प्रथम पुजा करने का अधिकार दिया है। और दुसरा कोई पुजा करे तब यह व्यक्ती जब तक अस्तु बोलेगा नहीं वह पुजा पूरी नहीं होगी। आज यही समाज महाराष्ट्र प्रदेश तथा अगलबगल के प्रदेशोंमें गुरुव नामसे जाना जाता है। गुरुव बंधू मा. दधिची ऋषी के कुलसे संबंधित होने से जन्म से भी यह

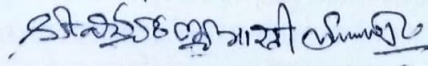
लोक ब्राह्मण है। यह निसंदेह है।

इस समाज की विशेषता यह है की, यह समाज शिवस्थापित है। इसका मतलब इनका निर्माण साक्षात् शिव भगवान ने किया है। इसलिए उनमें शिवजीका अंश माना जाता है। यह लोक शिवस्थापित ब्राह्मण होने के नाते शैव ब्राह्मण इस नामसे भी जाने जाते हैं। यह सामाजिक घटक अपने पूजा करने के व्यवसाय से जुड़े होने के कारण संस्कृत में देवलक विप्र यह नाम से जाने जाते हैं। वेदों के अनुसार बनाए गए विविध शाखा में यह लोक यजुर्वेद शाखा में पाए जाते हैं।

ब्राह्मण समाज की पहचान उच्च शिक्षित समाज है। इस कारण सभी शाखाओंके ब्राह्मण लोगोंने एक आकर संघटित रहणा अनिवार्य है। इस प्रकार का एकता का संदेश पुरे समाज मे प्रसारित करने के लिए सदैव प्रयत्नशिल रहना जरूरी है।

देवलक विप्र तथा गुरु समाज का पुर्व इतिहास यह किताब लिखकर श्री गणेश सुरडकरजी ने अपने समाज में खोई हुई पहचान पुनः एकबार प्राप्त करके अपना गौरवशाली इतिहास हम सबके सामने लाया है। इस कारण मैं व्यक्तीशः उनका अभिनंदन करता हूँ। उन्हें समाज का इतिहास समाज के विभिन्न घटकोंतक पहुंचाने में यश मिले यह शुभ अशिर्वाद देता हूँ।

इति नारायण स्मरण

Sri Sri Jagadguru Shankarayacha
Hampi Virupaksha Vidyaranya
Maha Samasthanam
Vidyaranya Bharathi Swamiji

विजयराम शिंदे
विधानसभा सदस्य, बुलडाणा
सदस्य, उपविधान समिती

जिल्हा आमदार विधानसभा, आकाशवाणी जवळ, मुंबई बुलडवली क्र. २२०२२३८३, दिक्ताव ४०६

अभिप्राय

गेल्या पंचवीस ते तीस वर्षांपासून समाजकार्यात कार्यरत असणारे श्री. गणेश सुरडकर, यांनी 'शिवस्थापित व दधिचीकुलोत्पन्न देवलक विप्र तथा गुरुव यांचा पूर्व इतिहास' हे पुस्तक लिहून आजपर्यंत गुरुव समाजाचा अज्ञात असलेला पूर्व इतिहास सर्वांच्या समोर आणला व त्याची जाणीव निर्माण करून दिली त्याबद्दल राष्ट्रीय गुरुव समाज महासंघाचा अध्यक्ष या नात्याने श्री. गणेश सुरडकर यांचे आभार मानावे तितकेच थोडे आहे. कारण समाजामध्ये पूर्व इतिहासाबद्दल अनेक विचार प्रवाह आहेत, अनेक मतांतरे होती. परंतु या पुस्तकामध्ये लेखकाने जे दाखले व पुरावे मांडले त्यावरून गुरुव समाजाच्या पूर्व इतिहासाची दिशा निश्चित झालेली आहे. हा सर्वांनाच अभिमानास्पद असलेला इतिहास समाज बांधवांना नव चैतन्य देणारा आहे.

या पुस्तकामधून शिव परिवारातील सर्व दैवत जसे की, महादेव, त्यांची पत्नी शक्ती स्वरूप पार्वती देवी, त्यांचा पुत्र श्री. गणेश यांच्या आद्य पुजनाचा अधिकार या समाजाला वंश परंपरेने लाभला आहे, ही खास भुषणावह बाब आहे. विशेष बाब म्हणजे साक्षात शिव भगवानाने या समाजाला दिलेले वरदान, 'जे कोणीही तुम्हास धार्मिक कार्यात बोलावणार नाही, तुमचे पुजन करणार नाही, त्यांचे कार्य सफल होणार नाही' हे या समाजाचे श्रेष्ठत्व अधोरेखित करणारे आहे. प्रत्यक्ष महेशाने दिलेल्या विविध स्वरूपाच्या अधिकाराने लाभांकित झालेला हा समाज या पुस्तकाच्या माध्यमामधून स्वतःमध्ये नवीन ऊर्जा निर्माण केल्याशिवाय राहणार नाही. याचा प्रचंड विश्वास आहे.

गुरुव समाजाचे आद्य पुरुष थोर शिव भक्त, वेद शास्त्र पंडीत, दधिची ऋषी हे तर आहेतच, परंतु या शैव परंपरेमध्ये दुर्वास, विश्वमित्र, चतुरावन, मार्कंडेय बनासुर, कार्तिकेय, कण्व, भार्गव, ब्रह्मसृती व गौतम असे थोर ऋषी होऊन गेलेत ही या समाज बांधवांसाठी स्वाभीमानाची गोष्ट आहे.

या पुस्तकामधून मांडलेला पूर्व इतिहास, समाजामधील प्रत्येकाने वाचावा त्यासाठी हा ग्रंथ पदरी बाळगावा, त्यामधून प्रेरणा घ्यावी, हा इतिहास पुढील पिढीला सांगावा व या माध्यमातून आपला सोनेरी भविष्यकाळ सुनिश्चित करावा असे कळकळीचे आवाहन प्रत्येक समाज बांधवांना करतो.

पुन्हा एकदा श्री. गणेश सुरडकर यांनी हे पुस्तक लिहून समाजाचा गौरवशाली इतिहास आमच्यासमोर आणला त्याबद्दल त्यांना लाख लाख धन्यवाद देतो व त्यांना शुभेच्छा देतो.

दिनांक: ०२/११/२०१७

स्थळ: मुंबई

(विजयराम शिंदे)

भा. आमदार तथा राष्ट्रीय अध्यक्ष
राष्ट्रीय गुरुव समाज महासंघ

निवास: रामनगर, बुलडाणा ४४३००१ फोन २४३०९९, २४४१९९, कार्यालय/शिवालय २४४०९९

सोमराजी
श्रीगुरुदेव श्रीगुरुदेव या
श्रीगुरुदेव श्रीगुरुदेव या

॥ श्रीनाथ समर्थ सद्गुरु दत्त एकनाथ । श्रीनाथ परब्रह्म श्रीगुरु देवनाथ ॥

श्री श्री १००८ आचार्य सद्गुरु प.पू. श्री जितेन्द्रनाथ स्वाधी महाराज श्रीनाथपीठाधीश्वर

-श्री देवनाथमठ श्रीक्षेत्र अंजनागंव (अंजनीग्राम) मुर्जी जि. अमरावती महाराष्ट्र

-श्री देवनाथ वेद विद्या प्रतिष्ठान धंजारी नगर, नागपूर

दुरभाष ९८८९९९०२९०

ईमेल sadgunanath2016@gmail.com

अभिप्राय

॥ श्रीनाथ समर्थ ॥

“अधोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो, घोर घोरतरेभ्यः”

‘सर्वेभ्यो सर्व शर्वेभ्यो, नमस्तेऽस्तु रूद्ररूपेभ्यः।’

“शिवस्थापीत व दधिची कुलोत्पन्न ‘देवलक विप्र’ तथा गुरव यांचा पूर्वइतिहास” हे गुरवस्वाभिनूपासक श्री गणेश सुरडकर यांनी लिहिलेले संशोधन वाङ्मय वाचले. परमसंतोष झाला.

गुरव हे कोण आहेत हा प्रश्न खरे तर कुणाला पडायलाच नको, कारण त्याची उत्तरे सरळ आहेत ती अशी,

१. ते वेदोक्त हिंदू आहेत

२. ते शीव-शक्तिचे उपासक आहेत

३. ते पुराणोक्त ऋषिपूत्र आहेत

४. ते देवता सन्निधी आहेत

५. ते उपनीत असतात

६. ते शीवपुराणानुसार ‘देवलक’ म्हणून वेदाधिकारी आहेत.

७. ‘शिवाभ्यां स्थापितायस्मात्तस्मा ते बटुका स्मृता’ या उल्लेखाप्रमाणे ते ‘बटूक’ म्हणजे बटू. या अर्थाने शीवद्वीज अर्थात ब्राह्मणत्वाचे अधिकारी आहेत. आदि, आदि।

आज महाराष्ट्रात देवलक विप्रांना ‘गुरव’ असे म्हणतात. परंतु ते ‘देवलक विप्र’ आहेत हे खरे आहे. ‘देवलक’ म्हणजे छोटे मंदिर. त्या मंदिराचे पुजारी म्हणजे देवलक विप्र होत. भारतात ‘रावल’ आणि ‘देवल’ अशा दोन उपाधी आहेत यापैकी देवल म्हणजे धार्मिक कार्य अर्थात देवतापूजन करून उपजिवीका करणारे ब्राह्मण व्यक्ती असतात तर रावल (राऊळ) म्हणजे मंदीर) हे श्रेष्ठ विद्याधारी अधिकारी ब्राह्मण आहेत. आजही ‘देवल’ किंवा देवलक भारतात सिंधूनदीच्या परिसरात, हरीयाणात जाट ब्राह्मणामध्ये, राजस्थानात मेवाड-चित्तौडगड तसेच महाराष्ट्रात सर्वत्र मंदीर रक्षा-पूजा व उपनयन करून धर्मकार्यात आपला कार्याधिकार संपन्न करीत आहेत.

यांना गुरव का म्हणतात तर ते देव गौरव आहेत. भर आक्रमणांच्या काळापासून त्यांनी मंदीर-देव व धर्माचा गौरव जपला. ते 'गुर्वहन' आहेत अर्थात श्रेष्ठ गुरूंचा संदेश-बोध अधिकाराने इतरांना देण्याचा अधिकार त्यांना आहे. आद्यगुरूशंकर (आदिनाथ गुरू सकळ सिद्धांचा) यांच्या नादवंशातून यांची निर्मिती आहे म्हणून हे गुरव आहेत ज्या शीव तत्त्वाशिवाय दत्तस्वरूप (गुरूस्वरूप) पूर्ण होत नाही. त्या शीवतत्त्वाचे हे अंश आहेत म्हणून गुरवः अर्थात गुरव असे आहे.

आता प्रश्न पडतो की गुरवांना वेदाधिकार आहे काय? तर 'शीव-शक्ति' या तत्त्वांना धरून जेवढ्या ऋचा आहेत व वैदिक कर्म आहे त्यावर यांचा निश्चित अधिकार आहे कारण गुरव हे पाशुपत शाखेचे महाशैव बिल्व-शीवदंडाधिकारी आहेत.

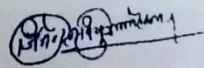
ज्या-ज्या प्रकारच्या गायत्रीचे जे कुणी अधिकारी असतात ते ते त्या त्या शाखेचे ब्राह्मण असतात. ब्राह्मण हे 'ब्रह्म' या तत्त्वाशी संलग्नीत ब्रह्मपद आहे. या ठिकाणी ब्रह्मा, विष्णू, शीव, गणेश, देवी हे भेद नाहीत. त्यामुळे ज्यांना वेदोक्त अथवा अन्य शाखाभेदाचे बंधन नाही त्यांना विवाहादि निर्णयात गुरवांशी विवाह करण्यास हरकत नाही.

श्री मज्जगद्गुरू शंकराचार्यांनी १८११ मध्ये कै. नारोबा यांना दिलेली शैव-ब्राह्मणांची प्रशस्ती आम्हाला वंदनपूर्वक मान्य आहे.

आजपर्यंत गुरव समाजाने केलेल्या देवल, देवता व धर्मकार्याच्या परंपरांचे रक्षण व संवर्धन-सेवा ज्या आहेत त्याबद्दल आम्ही त्यांचे ऋण व्यक्त करून अभिनंदन करतो.

श्री. गणेश सुरडकरांना अनेकोत्तम आशीर्वाद प्रदान करून गुरव अर्थात देवलक विप्रांचे तेज व सामर्थ्य अखंड वृद्धिंगत होवो असा आशीर्वाद!

आपला

जितेन्द्रनाथ गुरू मनोहरनाथ
श्रीनाथपीठ श्रीदेवनाथ मठ, श्रीक्षेत्र सुरजी अंजनगाव

मनोगत

सन १९९० मध्ये गुरव समाजाचा पैठण येथील अधिवेशन संयोजक समीतीचा सचिव या नात्याने तसेच सन १९९९ मध्ये पंढरपूर येथील अधिवेशनाच्या संयोजक समीतीचा अध्यक्ष या नात्याने महाराष्ट्रामधील जास्तीत जास्त जिल्ह्यांना मेटी देण्याचा योग आला. या प्रवासादरम्यान विविध भागामधील समाज बांधवांच्या मेटी झाल्या. अनेक जणांशी चर्चा झाल्या. विचार-विनिमय झाला. त्यामधून समाजासमोर असलेल्या विविध ज्वलंत प्रश्नाची जाण झाली. तसेच समाजाची एकूण शैक्षणिक, आर्थिक व सामाजिक परिस्थितीचे सत्यदर्शन झाले.

या समाजामधील बहुतेक व्यक्तींची, शैव पंथामधील विविध देवतांचे विशेष अधिकारी या नात्याने पुजारी म्हणून स्वतःची ओळख आहे. शैव पंथामधील विविध देवतांचे पूजा पार पाडण्याचे कर्तव्य पुराण काळापासून आजपावेतो हा समाज प्रामाणिकपणे पार पाडीत आहे. असे असतांना या समाज घटकाबद्दल काय अज्ञान सर्वत्र दिसून येते. काही लोक यांना ब्राह्मण मानतात तर काही लोक अंबाह्मण मानतात. त्यामुळे हा समाज घटक, नेमका कश्यामध्ये मोडतो, याबद्दल प्रत्येकाच्या मनात कुतूहल निर्माण झाल्याशिवाय राहात नाही.

या समाज घटकाचे मूळ ब्राह्मण या प्रवर्गामध्ये मोडते काय? याचा अभ्यास करण्यापूर्वी वर्ण व्यवस्थेमध्ये व जातीव्यवस्थेमध्ये ब्राह्मण या वर्णाची काय कार्ये आहेत हे तपासून पाहणे गरजेचे आहे. भारतामधील विविध ग्रंथ व शास्त्रा मधील नोंदीनुसार ब्राह्मण समुदायाचे खोबळ मानाने खालील प्रमुख कार्ये आढळून येतात.

- १) अध्ययन करणे २) अध्यापन करणे ३) पौरोहित्य व यज्ञ करणे
- ४) पूजा-अर्चा व प्रार्थना करणे ५) प्रबोधन करणे ६) दान करणे.

उपरोक्त कार्यांचा विचार केल्यास आज 'गुरव' म्हणून स्वतःची ओळख करून देणारे व्यक्ती शैव पंथामधील देवतांचे पुजारी या नात्याने पूजा-अर्चा करीत असल्याने ते ब्राह्मण वर्णामध्येच मोडतात. याबद्दल दुमत नाही. तसेच जाती

व्यवस्थेमध्ये देखील पुजारीपण या व्यवसायाच्या निकषावर जर वैष्णव पंथामधील देवतांचे पुजारी हे ब्राह्मण या वर्गामध्ये मोडत असतील तर शैव पंथामधील विविध देवतांचे पुजारीही हे देखील ब्राह्मण वर्गाध्येच मोडतात याबद्दल संशय नाही.

शिवाय शिव पुराणामधील नोंदीनुसार आजच्या 'गुरव' समुहाचे पूर्वज हे दधिची ऋषी हे असल्याने व दधिची ऋषी हे थोर वेदशास्त्र पंडीत ब्राह्मण असल्याने, जन्मानेदेखील 'गुरव' मंडळी ही ब्राह्मणच ठरतात. हे त्रिकालाबाधीत सत्य आहे. उपरोक्त मांडणीनुसार व तर्कानुसार गुरव हे जर ब्राह्मण आहेत तर ते ब्राह्मणांच्या मूळ प्रवाहापासून दूर केव्हा व कसे गेले हा मात्र संशोधनाचा विषय आहे.

पुराणांतील नोंदीनुसार या समाजाला शैव पंथामधील देवतांच्या पूजेचा आद्य अधिकार वंश परंपरेने देण्यात आला आहे. परंतु ती पूजा यथासांग पार पाडण्याकरीता आवश्यक असलेल्या मंत्र पद्धती शिकून घेण्यास हा समाज घटक कमी पडला. या समाज घटकामधील व्यक्ती संस्कृत शिकू नये, वेदाभ्यास करू नये. तसेच मंत्रोच्चार करू नये यासाठी शैव व वैष्णव या मधील भेदाचा वापर केला गेला असल्याची शक्यता आहे. या मागील काहीही कारणे असोत, एक मात्र खरे की, या समाजामधील व्यक्तींनी संस्कृत न शिकल्यामुळे वेदांचा अभ्यास न केल्यामुळे अध्ययन व अध्यापन या कार्याकडे दुर्लक्ष झाले. परिणाम स्वरूपाने हा समाज घटक मंदिरामध्ये देवाची पूजा-अर्चा करणे, दिवा बत्ती व नैवेद्य तसेच मंदिराची झाड लोट करणे एवढ्यापुरताच मर्यादित राहिला.

या शिवाय वर्ण व्यवस्थेपासून जाती व्यवस्थेकडे संक्रमण करीत असतांना या समाज घटकाची ओळख त्याला मिळालेल्या 'गुरू' व गुरव या नावानेच अधिक झाली. कारण ब्राह्मण वर्णामध्ये अध्ययन व अध्यापन करणाऱ्या व्यक्तींना आचार्य या पदवीने संबोधित असत तर पौराहीत्य करणाऱ्या मंडळीस पुरोहित या पदवीने संबोधित असत याच पद्धतीने पूजा अर्चा व प्रार्थना करणाऱ्या पुजारी समुहाला संस्कृतमध्ये गुरू तर मराठीमध्ये गुरव या पदवीने संबोधित असत या मुळे हा समाज घटक ब्राह्मण ऐवजी गुरव या नावानेच सर्वत्र परिचित झाला.

अशा पद्धतीने या समाज घटकाने, स्वतःचे कार्य पूजा व अर्चा या पुरते मर्यादित केल्याने त्यांचे उत्पन्न देखील दक्षिणा व नैवेद्यापुरते मर्यादित राहिले. मिळणाऱ्या अल्प उत्पन्नामध्ये आपले कर्तव्य पार पाडीत असतांना रोटी बेटीचा व्यवहार करतांना त्याने आपल्याच समुहाला प्राधान्य दिले. यामुळे नकळत हा

समाज घटक आपल्या ब्राह्मण वर्गाच्या मूळ प्रवाहापासून दूर होत गेला. काही ठिकाणी तर पुजेच्या अधिकारावरून वाद निर्माण झाले त्यामुळे मनोमीलन होण्याऐवजी. मने एकमेकांपासून दुभंगत गेली.

गेल्या तीनशे चारशे वर्षांपासून गुरव मंडळी आम्ही ब्राह्मण आहोत, हे सांगण्याचा प्रयत्न अनेक मार्गाने करीत आहे परंतु महाराष्ट्रामधील साहित्य लिहिणाऱ्या लेखकांनी याची दखल त्यांच्या लेखनामधून घेतलीच नाही. याउलट महाराष्ट्राबाहेरील लेखकांनी मात्र त्यांच्या लेखनामधून गुरव हे ब्राह्मणच असल्याचे मान्य केले आहे. महाराष्ट्राबाहेर शिव, देवी, गणपती व शैव पंथाच्या देवतांच्या पुजाऱ्यांना ब्राह्मण म्हणून स्वीकारले गेले आहे. याचाही परिणाम या समाज घटकावर झालेला दिसून येतो.

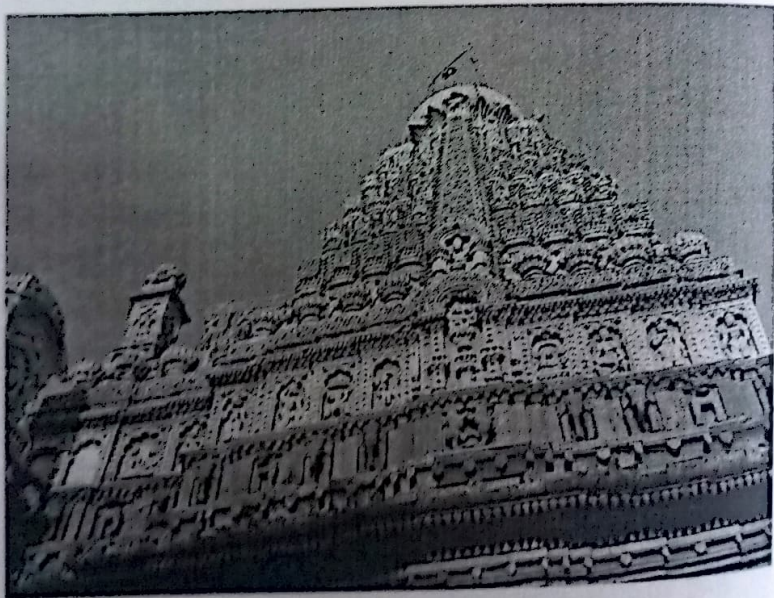
अशा पद्धतीने हा समाज घटक मूळ प्रवाहापासून दूर होत शैक्षणिक, आर्थिक व सामाजिक रित्या मागास राहिला. याचा परिपाक म्हणून साक्षात शिव भगवानच्या मुखातून पुजेचे गौरवशाली अधिकार मिळून देखील स्वकर्माने रसातळाला पोहोचला. स्वतःचा अभिमान आणि स्वत्व हरवून बसला. आपला प्रेरणादायी इतिहास विसरण्याचा हा परिणाम होय. दैव देते व कर्म नेते या म्हणीचा प्रत्यय म्हणजे हा समाज घटक होय.

वरील विषयी खरी जाणीव निर्माण करून दिली ती श्री जयंत बापट यांनी हे गृहस्थ महाराष्ट्रामधील मुळचे वार्ड येथील परंतु नोकरीच्या निमित्ताने ऑस्ट्रेलिया येथे वास्तव्यास आहे. तेथे त्यांनी गुरव समाजाचे मूळ या विषयावर पीएच.डी करण्याचे ठरविले. भारतामधील अभ्यास दौऱ्यामध्ये त्यांनी औरंगाबाद येथे माझी भेट घेतली. दोन दिवस माझ्या घरी मुक्काम केला. त्यांना संशोधनासाठी आवश्यक असणारी काही पुस्तके व पुराणे माझ्याकडे उपलब्ध होती. ती त्यांच्याकडे सुपूर्द केली. त्यांच्या सोबत वेरूळ व अजिंठा येथील लेण्या व त्यांचे पौराणीक महत्त्व या बद्दल नवीन दृष्टीकोन लाभला. त्यांच्यासोबत झालेल्या प्रदीर्घ चर्चेमधून या समाज घटकाचे पौराणिक मोठेपण उमजले. त्यावेळेस त्यांनी असे म्हटले की, सुरडकर हा समाज अतिशय श्रेष्ठ असून त्याला सृष्टीचा पालनकर्ता शंकर भगवानाच्या आद्य पुजेचे वंश परंपरागत जो अधिकार लाभला आहे तो या समाजाचे श्रेष्ठत्व दर्शवणारे आहे. तेव्हा या समाजाचे मोठेपण आपण इतरांच्या नजरेत विविध मार्गांनी आणून द्या. तुम्ही सुशिक्षित आहात, तरुण आहात. या आगळ्या वेगळ्या वैशिष्ट्याच तुम्हालाच मार्केटिंग करावे लागेल. त्यांच्या या प्रेरणादाई सल्ल्यामुळे या समाजाच्या

मोठेपणाची जाणीव झाली. हे मोठेपण सर्वांपर्यंत पोहोचवण्यासाठी हे पुस्तक लिहिण्याची उर्मी प्राप्त झाली.

हा अभिमानास्पद असणारा इतिहास सर्वांच्यासमोर आणावा हे अनेक वर्षांपासून मनामध्ये होते. परंतु सामाजिक, राजकीय व नोकरी मधील वाढत्या जबाबदारीमुळे आवश्यक तो वेळच मिळाला नव्हता. परंतु आता तरी जीवनाच्या शेवटच्या टप्प्यामध्ये हा इतिहास पुढील पिढीसमोर मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे. या छोटेखानी प्रयत्नाचा समाज बांधव लाभ घेतील व समाजाला लाभलेले गतवैभव पुन्हा मिळवून देईल या अपेक्षेसह हे विल्वपत्र समाजास अर्पण करीत आहे. या मधून समाजाप्रती प्रेम असणाऱ्या संवेदनशील समाज मनाला, त्याच्या इतिहासाची जाण, वर्तमानकाळाचे ज्ञान व भविष्याचे भान प्राप्त होवो हिच ईश्वर चरणी प्रार्थना

- गणेश छ. सुरडकर
संभाजीनगर (औरंगाबाद)

प्रस्तावना

माझे मित्र श्री. गणेशराव सुरडकर हे शासकीय सेवेत असले तरी सामाजिक कार्यातही सक्रीय असतात. त्यांचे समाजविषयक चिंतन आणि सामाजिक परिवर्तनाच्या दृष्टीने प्रयत्न सतत चाललेले असतात. अगदी अलीकडे त्यांनी गुरव समाजाच्या संदर्भात 'शिवस्थापित व दधिचीकुलोत्पन्न देवलक विप्र तथा गुरव यांचा पूर्व - इतिहास' असे पुस्तक लिहिले आहे. त्यात गुरव या जातीसमाजाचा इतिहास दिला असून ते पूर्वाश्रमीचे ब्राह्मणच आहेत हे पुराव्यासह सिद्ध केले आहे.

प्रारंभी त्यांनी इतिहासाचे महत्त्व विशद करून इतिहास जसे एक शास्त्र आहे; तसेच एक प्रभावशाली शस्त्र आहे. याची समाजबांधवांनी आठवण करून दिली. कोणत्याही समाजाचे उत्थान घडवावयाचे असेल तर त्याला त्याच्या आत्मप्रतिमेचे स्मरण करून देणे आवश्यक असते. आत्मप्रतिमेचे विस्मरण झाले असेल तर त्याचा शोध घ्यावा लागतो. आपल्या गौरवशाली सांस्कृतिक इतिहासाची आठवण करून द्यावी लागते. त्यामुळे समाजात आत्मप्रतिमेचे जागरण होते आणि त्यापासून प्रेरणा प्राप्त झाली तर कोणताही समाज आपला इतिहास निर्माण करू शकतो. हे सूत्र लक्षात घेऊन श्री. सुरडकर यांनी गुरव समाजाने मध्ययुगात शतकानुशतके मंदिरांचे केवळ संरक्षण आणि संवर्धन केले नाही तर देवतेचे पुजारी म्हणून कार्य केले. समाजाची श्रद्धा-केंद्रे तेवत ठेवली. त्यामुळे १० व्या शतकापासून १७ व्या शतकापर्यंत या देशात मूर्तीभजकाची सत्ता असतांना आणि मंदिरे उद्ध्वस्त करण्याच्या त्यांच्या दृष्टीने पवित्र कार्य करीत असतानाही मंदिराचे आणि त्यातील देवतांचे रक्षण केले; पुजन केले. समाजाचे मनोबल कायम राखले. अत्यंत प्रतिकूल काळात हिंदूंच्या जीवनाच्या आध्यात्मिक अधिष्ठानाला बाधा पोहचणार नाही या दृष्टीने महत्त्वपूर्ण कार्य केले. ही महत्त्वपूर्ण बाब लक्षात आणून दिलेली आहे.

हिंदूंच्या देवतांमध्ये ब्रह्मा-विष्णू आणि महेश या त्रिदेवांच्या ठिकाणी असलेली जी मूळ शक्ती म्हणजेच आदिशक्ती याचे महात्म्य जनमानसांवर पूर्ण ठसलेले आहे.

सर्व मानव शास्त्रज्ञांचा असा निर्वाळा आहे की, शिव ही देवता आदिमकाळापासून हिंदुस्थानातील हिंदूंचे आराध्य दैवत आहे. वैदिकांनी आणि वैष्णवांनी अनेकविध स्वरूपात शिव या देवतेचा स्वीकार केला. एवढेच नव्हे तर विष्णूने देखील शिवाची उपासना केल्याचे दाखले आहेत. हिंदुस्थानात स्वीकार आणि समन्वय ही तत्त्व स्वीकारल्यामुळे अत्यंत समृद्ध आणि विविधतापूर्ण सांस्कृतिक परंपरा हजारो वर्षांपासून प्रवाही राहिली आहे. देवता-विज्ञानाचा बारकाईने अभ्यास केला तर हिंदुस्थानातील समाजजीवनाचे हे एक महत्त्वाचे व्यवच्छेदक लक्षण आहे. हे स्पष्ट होईल. 'श्री विठ्ठल एक महासमन्वय' या बृहद् ग्रंथात डॉ. रामचंद्र चिंतामण ढेरे या ख्यातनाम संस्कृतिच्या व देवता विज्ञानाच्या अभ्यासकाने हेच तत्त्व विस्ताराने मांडले आहे. असे असले तरी हिंदू समाजातील निरनिराळ्या जाती-जमातींनी आपल्या उपास्य-देवतांची उपासना मनोभावे करून साधना केल्याचेही दिसते. श्री सुरडकर यांनी गुरव हे शैव असून दधीची ऋषींचे वंशज असल्याचे म्हटले आहे. या संदर्भातील त्यांनी केलेले विवेचन महत्त्वाचे आहे.

श्री गणेश सुरडकर यांनी नारदभक्ति सुत्रामध्ये ज्या थोर ऋषींचा उल्लेख आहे. तो सांगून त्यापैकी दधीची ऋषींना आणि त्यांच्या वंशजांना शिवपूजनाचे अधिकार दिल्याचा उल्लेख शिवपुराणाच्या आधारे केला आहे. दधीची ऋषींच्या वंशजांना 'देवलक' अशी संज्ञा असून देवलक म्हणजे कोण हे स्पष्ट करतांना

शिवभक्ती इरतोनित्यं शिवशास्त्र परायणः॥

यज्ञादिकर्म कर्ताच नित्य नैमित्य कारकः ॥२॥

तस्यपुत्र तथा ह्यासी नाम्नासुदर्शनः स्मृतः ॥

तस्य भार्याच दुष्कुलानाम्ना दुष्ट कुलोद्भवा ॥३॥

तद्वशेसच भर्तासी तस्याः पुत्रचतुष्टयम् ॥

सोपीनिसं शिवस्ये व पुजाचैवकरोत्य सौ ॥४॥

अर्थ :

ते शिवभक्तीत तत्पर, शिवशास्त्राचे ज्ञाते व यज्ञ आणि नित्य नैमित्तिक कर्म करणारे होते. त्यांना सुदर्शन नामक पुत्र होता. त्या सुदर्शनाच्या पत्नीचे नाव दुष्कुला होते. कारण तिच्या पितृकुलातील ब्राह्मण फार क्रूर व तामसी होते. म्हणून तिला दुष्कुला असे नाव पडले. परंतु ती सुशील होती. सुदर्शनाचे तिच्यावर फार प्रेम होते. तिच्यापासून सुदर्शनास चार पुत्र झाले. सुदर्शन व त्याचे पुत्र दधाची प्रमाणेच वेद पारंगत व शिवभक्तीत तत्पर होते.)

हा सगळा तपशील देऊन दधिची पुत्रावर शिवप्रकोप झाला आणि त्यामुळे शिवाने त्यांना दधिचीपुत्र सुदर्शन यास शाप दिला. दधिचीने त्याला प्रार्थित देऊन आणि उपासनेच्या माध्यमातून शिवकृपा संपादन केली. एवढेच नाही तर पार्वतीने त्याला यज्ञोपवित दिले. शिव-गायत्रीचा उपदेश केला आणि मंत्रशास्त्र शिकविले. तेव्हापासून सुदर्शन बटूला आणि त्यांच्या वंशजांना 'शिवद्विज' अशी संज्ञा प्राप्त झाली. शिवगायत्रीने ब्रह्मचर्य दिले म्हणून त्यांना ब्राह्मणत्वही प्राप्त झाले. हा सगळा तपशील सुरडकरांनी त्यांच्या ग्रंथात सप्रमाण देऊन गुजरात प्रांतात गुरवांना 'शिवद्विज' असे म्हणतात ही माहितीही नोंदविली आहे. शिवद्विजांचे माहात्म्यदेखील साधार सांगितले आहे.

गुरव या जातीच्या लोकांना म्हणजेच देवीशिवपूजकांना साक्षात शिवपार्वतीने कोणते अधिकार दिले आहेत, त्यामुळे ते शिवस्थापित ब्राह्मण कसे ठरतात. याविषयी विस्ताराने चर्चा केली आहे.

श्री. गणेश सुरडकर, यांनी शिवपुराणाच्या आधारे उपरोक्त तपशील तर दिला आहेच शिवाय शृंगेरी संस्थानाचे जगद्गुरू स्वामी श्री शंकराचार्य यांनी दि. १५-१०-२०१२ रोजी विदर्भातील धामणगाव येथे गुरव हे आपस्तंभ शाखेचे ब्राह्मण असून त्यांचा वेद यजुर्वेद आहे असे सांगितले. एवढेच नाही तर "ति एवढे श्रेष्ठ आहेत की आम्हालाही नमस्कार घालीत नाहीत. गुरव म्हणजे गुरू होते व ते आपल्या ब्राह्मणापेक्षाही श्रेष्ठ होते. जर त्यांना गोत्रे आहेत तर ते निःसंशय ब्राह्मण आहेत." असे निःसंदिग्ध शब्दांत म्हटल्याचा उल्लेख केला आहे.

श्री. सुरडकर हे शास्त्राधार त्याचप्रमाणे जगद्गुरू शंकराचार्य यांनी दिलेला निर्वाळा देऊनच थांबले नाहीत तर १९११ आणि १९२१ या दोन्हीही जनगणनेच्या वेळी जिल्हा कलेक्टरांनी गुरव हे ब्राह्मण असल्याचेच नोंदविल्याचे म्हटले आहे. नागपूर येथील हायकोर्टाचे सरन्यायाधीश सर गीलबर्ट स्टोन आणि न्यायमूर्ती नियोगी यांनी दि. २१-१२-१९३६ रोजी एका निकालपत्रामध्ये गुरव आणि ब्राह्मण हे एकच असल्याची नोंद केली आहे. प्रस्तुत ग्रंथात श्री. सुरडकर यांनी या संपूर्ण खटल्याचा तपशील दिला असून सातारा येथील फर्स्ट क्लास मॅजिस्ट्रेट यांच्यासमोर चाललेल्या दिवाणी दाव्यातील अशाच स्वरूपाच्या निकालाची नोंद पुरावा म्हणून दिली आहे. असे अनेक पुरावे देऊन जातीचा अभ्यास करणारे पंडित छोटेलालजी शर्मा महामंत्री हिंदूधर्म वर्णव्यवस्था यांच्या सप्तखंडी जातीनिर्णय या पुस्तकाच्या दुसऱ्या भागामध्ये गुरव या जातीच्या संदर्भात

दिलेली नाहेती महत्त्वाची असल्यामुळे ती मुळातूनच दिली पाहिजे. ते लिहितात -

“गुरव ही दक्षिण भारतामधील व मध्यप्रदेश येथील एक ब्राह्मण जात आहे. प्राचीन काळापासून ब्राह्मण हे विद्यासंपन्न व विवेकी होते. ते देवाची सेवा, पुजा-अर्चा व वंदना नियमित रूपाने पार पाडीत असत. त्या काळी आपल्या ईष्ट देवतांच्या मंदिरामधील सेवा, पुजा-अर्चा व वंदन करण्यासाठी योग्य व्यक्तीची निवड होणे हा त्या व्यक्तीचा गौरव असे. त्यांना गुरव या नावाने संबोधित करण्यात येत असे. जातीशोधाच्या निमित्ताने काशीपासून संपूर्ण भारतभर भ्रमण करीत असताना अनेक नामांकित विद्वानांसोबत ‘गुरव’ या जातीबद्दल चर्चा झाली. त्यात त्या विद्वानांनी उपरोक्त मतांशी सहमती दर्शविली आहे.”

श्री. सुरडकर यांनी जे आधार दिले आहेत आणि गुरव हे ब्राह्मणच आहेत या संबंधी जे पुरावे दिले आहेत एवढेच नाही तर चतुर्वेद शाखा निर्णयग्रंथ यातील उतारा तपशीलाने देऊन गुरव हे यजुर्वेदी शैव ब्राह्मण आहेत हे सिद्ध केले आहे. त्यावरून अखिल भारतीय सर्व शाखीय ब्राह्मण सभेने गुरवांना ब्राह्मण म्हणून मान्यता देऊन सदस्यत्व दिले पाहिजे. एवढेच नाही तर गुरवांप्रमाणे हिंदुस्थानातील इतर अनेक जाती अशा आहेत की, जे पूर्वाश्रमीचे ब्राह्मण होते आणि अजूनही ते स्वतःला ब्राह्मणच समजतात त्या सर्वांना ब्राह्मणसभेने सदस्यत्व देऊन त्यांचे ब्राह्मणत्व प्रमाण मानून भारतीय संस्कृतीचे स्विकार आणि समन्वयाचे तत्त्व जे प्राचीन काळापासून चालत आलेले आहे. त्याचा प्रत्यय द्यावा व भारताची सांस्कृतिक परंपरा प्रवाही राखावी. ऋग्वेदाच्या १० व्या मंडलाच्या शेवटच्या दोन मंत्रामधील तत्त्व हेच भारतीय किंवा हिंदू समाजाचे प्रमुख तत्त्व आहे हे सिद्ध करावे.

मी श्री. सुरडकर यांनी एक महत्त्वाचे कार्य केले त्याबद्दल त्यांचे अभिनंदन करतो व त्यांच्या पुढील कार्यास शुभेच्छा देतो.

- प्रा. डॉ. प्रभाकर मांडे
संशोधक, लोकसाहित्य

अभिप्राय
'गुरुव' हे 'ब्राह्मण' आहेत याची
शास्त्रीय व ऐतिहासिक मीमांसा

श्री गणेश सुरडकर यांनी लिहिलेला हा ग्रंथ वाचला. अनेक पुरावे देऊन त्यांनी गुरुव हे शैव ब्राह्मण देवलक ब्राह्मण आहेत हे सिद्ध केले आहे.

आजच्या काळात ब्राह्मणावर व ब्राह्मण्यावर चोहोंबाजूंनी प्रहार होत आहे. ब्राह्मणांची निंदा करणे म्हणजे पुरोगामी असणे असा अपप्रचार चालू आहे. त्याचा परिणाम म्हणून ब्राह्मण सुद्धा स्वतःला ब्राह्मण म्हणवून घेण्यास तयार नाहीत. सततच्या अपप्रचारामुळे ब्राह्मण संभ्रमित झाले आहेत. व स्वतः हरवत आहेत. अशा काळात गुरुव समाज मात्र उच्च स्वराने सांगत आहेत, "होय! आम्ही ब्राह्मण आहोत. यजुर्वेदी, शैव, देवलक विप्र आहोत." हा त्यांचा प्रयत्न स्तुत्य व अभिनंदनीय आहे.

आपल्याकडे हजारो मंदिरे खेड्यापाड्यातून, डोंगरदऱ्यातून आहेत. गुरुव समाज जर नसता तर या देवांची पूजासुद्धा झाली नसती. हजारो मंदिरातून पूजा-अर्चा, नैवेद्य, आरती, उत्सव, गेली शेकडो वर्षे अव्याहत चालू आहेत. त्याचे श्रेय गुरुव समाजाला दिले पाहिजे.

शृंगेरीचे शंकराचार्य यांनी गुरुव हे आपस्तंब शाखेचे यजुर्वेदी ब्राह्मण आहेत, असे सांगितले आहे. नागपूर उच्च न्यायालय व सातारा येथील न्यायालयाच्या निकालाप्रमाणे गुरुव हे ब्राह्मणच आहेत, यावर शिक्कामोर्तब झाले आहे.

डॉ. जयंत बापट यांच्यासारख्या संशोधकाने सुद्धा निर्वाळा दिला आहे की, गुरुव ब्राह्मणच आहेत. प्रस्तुत लेखकाने पौराणिक, ऐतिहासिक, शास्त्रीय व न्यायालयीन पुरावे देऊन सिद्ध केले आहे की, गुरुव, शैव, यजुर्वेदी ब्राह्मण आहेत. या समाजाने एकत्र संघटित होऊन आपल्या समाजाचे प्रश्न सोडवावेत. समाजाचा आर्थिक विकास करण्याचा प्रयत्न करावा. आपली वंशपरंपरा चालत आलेली पुजारीपणाची वृत्ती चालवून शिक्षित-उच्चशिक्षित व्हावे. कर्तृत्वाची विविध क्षितिजे पार करावीत. आता वर्ण, जात नावाला उरली आहे. सगळी क्षेत्रे सर्वांना मुक्त आहेत. आपले स्वतः न सोडता कोणतेही कर्म प्रामाणिकपणे कर्तव्यनिष्ठेने केले तर गीतेचा संदेश आचरणात आणला असे होईल.

आपण ब्रह्मदेवाचे पुत्र दधीची ऋषी यांचे पुत्र आहात. ज्या दधीचीने आपली हाडे वज्र बनविण्यासाठी दिली व देवांना विजय मिळवून दिला ते दधीची त्यागाचे सर्वोच्च उदाहरण आहे. असा त्याग देशासाठी आपल्या समाजासाठी करा. स्वतःला कमी लेखू नका.

ब्रह्मपुत्रांनो, स्वतःला लेखिता कां वापुडे ।

भ्रान्त तुम्हां कां पडे?

वाघिणीचे दूध प्याला वाघबच्चे फाकडे ।

भ्रान्त तुम्हां का पडे?

उठा आपल्या कर्तृत्वाने साऱ्या जगाचे

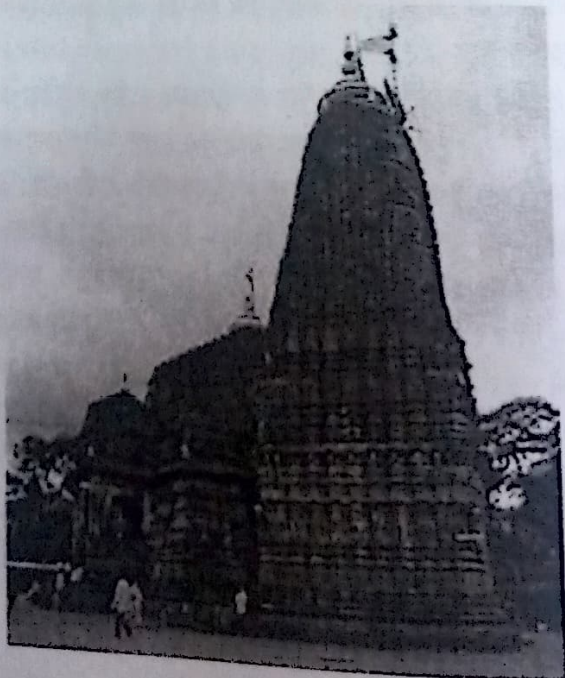
डोळे दिपवून टाका

तुम्हाला श्रीसुक्मिणी पांडुरंगाचा आशीर्वाद.

पंढरपूर

१३-७-१६

भागवताचार्य श्री. वा.ना.उत्पात

अभिप्राय

देवलक विप्र अर्थात गुरव या जातीचा नव्हे तर सांप्रदायिक परंपरेतील ब्राह्मण आणि गुरव समाजाचा अभिन्न इतिहास मांडण्याचा हा सविस्तर व सुबद्ध आराखडा अथवा नकाशा गणेश सुरडकर यांनी सप्रमाण मांडला आहे.

त्यात त्यांनी जी सोळा प्रकरणे दिली आहेत. त्या प्रथम इतिहास म्हणजे निश्चित काय? इतिहास घटनांचा व घटकांचा प्रभाव व त्याची वास्तव्यात गरज यांचा समावेश केल्याचे यथार्थपणे आढळून येते. समाज बांधवांना सावध करून त्यांनी तो विशद केला आहे.

मुळात गुरव 'पुजारी' असून पुजारीपण हे सामाजिक घटकांची अंतर्भाव झालेला महत्त्वपूर्ण विशेष घटकाचा विषय आहे. पौराणिक महत्त्व असलेला हा घटक गौरवास्पद आहे. म्हणून त्याचा विचार करणे आवश्यक व योग्य आहे असे त्यांनी लक्षात आणून दिले आहे. त्याकरिता चार वर्णीय समाजाची ओळख त्यांनी वेगवेगळ्या प्रकरणातून दाखविलेली आहे. वर्ण व्यवस्थेतून जाती विषयाची निर्मिती झाली असल्याचे त्यांनी ओळख करून देतांना व्यवसायातून जातीव्यवस्था उत्पन्न झाली असून वर्ण व्यवस्थेत अध्यात्मिक व धार्मिक कार्यात सामाजिक कल्याण व्यवस्थेसाठी अध्यापन व अध्यापक हा ब्राह्मणाचा निर्विवाद विषय असल्यामुळे व तोच देवलक अर्थात देवलक विप्र यांचा त्यात समावेश होतो म्हणून ब्राह्मण समाजात त्यांना समाविष्ट करणे त्यापेक्षा ते ब्राह्मण मूलता आहेत यांचे स्पष्टीकरण या छोटेखानी पुस्तकात ते करित असलेल्या देवतांचे पुजन उदा. प्रामुख्याने श्रीमहादेव, गणपती, देवी यांच्या पुजनाची त्यांनी परंपरेनुसार पूर्वमान्यता त्यांनी सिद्ध केली आहे.

मंदिरे व शिवादिक देवांच्या पूजनेचे व पूजकाचे स्थान, महत्त्व, सगुणोपासना आणि शैव पंथात येणाऱ्या धोर ऋषी मुनींचाही उल्लेख करून आपल्या पुस्तकात दधिची ऋषींचा वंश, त्यांचे पूत्र सुदर्शन व पुढे बटू यांचा ब्राह्मण म्हणून संदर्भ दिला आहे. त्याकरिता शिवपुराणाचा आधार सार्थपणे देऊन दधिची ऋषी वेदपाठी ब्राह्मण होते म्हणून त्या वंशातील देवलक विप्र हे विप्रच असल्याचे त्यांनी स्पष्ट केले आहे.

शिवभक्ती परायण, ज्ञाते, याज्ञिक असे ते दधिची ऋषी होते. व तेच

त्यांच्या वंशाने पुढे चालू ठेवले. ती कथाही सविस्तर संस्कृत श्लोकार्थाने सांगितली आहे. त्या देवतांच्या (शिव-पार्वती-देवी-गणेश) पूजनाचे श्रेष्ठत्वही दर्शविले असून त्या देवतांचे पूजाधिकारी देवलक म्हणजे गुरव ब्राह्मण असल्याचे नमूद केले आहे. भद्र राजाची कथा व त्यानुसार शिव स्थापीत ब्राह्मण पुजारपणाचे अधिकारत्व देवलक ब्राह्मणांकडे आल्याचे आल्हादकत्व हळूवारपणे मांडले आहे.

यापुढे महाराष्ट्रातील मंदिरांची यादी देवून कोठे कोठे गुरव मंडळींना पूजेचा अधिकार असून त्यात प्रमुख ज्योतीर्लिंगांपैकी घृणेश्वर, परळी, औंढा नागनाथ तर इतर महादेवांची प्रमुख मंदिरे, देवींची मंदिरे तसेच अष्टविनायकांच्या पैकी काही मंदिरे व इतरही शिव, देवी, गणेश मंदिराचे उल्लेख केला असून त्याचे विशेषत्व वर्णन केले आहे.

गुरव शब्दाचा अर्थ ही एक पदवी, 'गुरू' या शब्दाच्या अनेक वचनी गुरू शब्द असल्याचे व्याकरण दृष्टीने दिलेला संदर्भ वाचतांनाच लक्षात येतो. एकूण गुरव शब्दाची उत्पत्ती दाखविली आहे. त्या शब्दांच्या आधाराकरिता जो शिलालेखांचा पैठण अंबेजोगाई) उल्लेखही यथार्थ वाटतो. त्यावरून गुरव हे शैव ब्राह्मण असल्याचा त्यांच्या म्हणण्याला पुष्टी देणारा विविध साक्षीचा हा पुष्पगुच्छच वाटतो. त्याही शृंगेरी पीठांच्या प.पू. शंकराचार्यांच्या म्हणण्याने गुरव हे देवलक विप्र-ब्राह्मण असल्याचे निश्चित झाल्याचे मोठा पुरावा त्यांनी सादर केला आहे. तोही इ.स. १८११ म्हणजे दोनशे वर्षांपूर्वीचा आहे.

विविध न्याय संस्थेचे इंग्रज काळातील व नंतरचेही विविध ठिकाणचे निवाडे गुरव ब्राह्मण असल्याचेच सिद्ध करतात. सोलापूर, नागपूर, सातारा इ. ठिकाणचे पुरावे व निवाडे या दृष्टीने महत्वाचे ठरतात.

डॉ. जयंत बापटांच्या मतेही, त्याला पुष्टी देणारे असून शिव, गणेश, देवी मंदिराचे पुजारी असलेले गुरव मारुती, खंडोबा, नागोबा, वेताळ या देवतेचेही पूजारी असून हा त्यांचा 'गौरव' आहे व त्यातून 'गुरव' शब्दाची निर्मिती प्रस्थापित झाली आहे. ते गुरव काही ठिकाणी श्रीकृष्ण मंदिराचे पूजारी असल्याचे गणेश सुरडकरांनी म्हटले आहे. गुरव यजुर्वेदीय ब्राह्मण असल्याचे व तसेच समाजातील परिषद बैठकीतही सिद्ध झाल्याचा उल्लेख वास्तवतेला भरीव स्वरूप आणतो.

यावरून सामाजिक बांधिलकी, गुरव समाजाने आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, परकीय आक्रमण काळातही आपली अध्यापन व अध्यापक म्हणून पिछेहाट होतानाही जी कर्तव्यता व निष्ठा जोपासली तिचे श्रेय ते ब्राह्मण समाजात अंतर्भूत

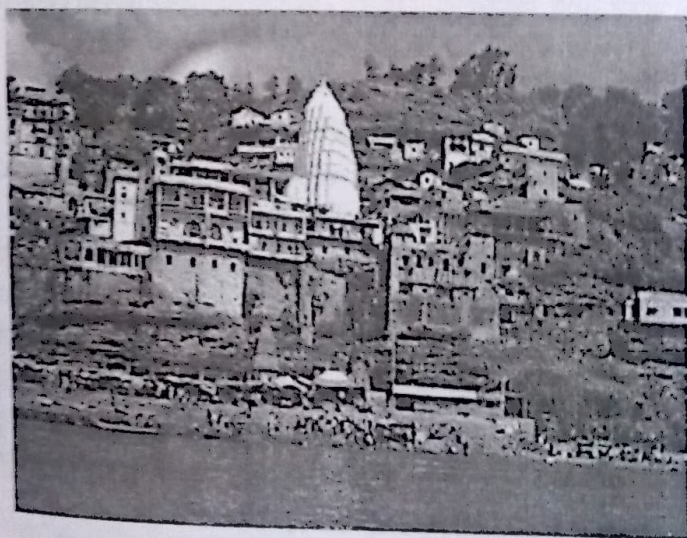
होण्यास पात्र असल्याने एकंदरीत त्यांचे हे पुस्तक निश्चित गुरव समाजाला,
हिंदूधर्मियांना व सामाजिक परिस्थितीच्या कल्याणार्थ आणि सुव्यवस्था म्हणून
मार्गदर्शक ठरणार यात ना संशय! ना शंका ! व त्यांच्या ब्राह्मणत्वाचा गौरव होय.
असे शेवटी म्हणत लेखणीला पूर्ण विराम देतो.

गणेश सुरडकर यांना धन्यवाद

आ. संतचरणम

डॉ. कीर्तनसार्वभौम सिन्नरकर महाराज

(श्री.वा.सिन्नरकर)

आशीर्वाद

इतिहास, इतिहास संशोधन, समता भाव, सत्य व वास्तवतेचे पुरावे, पौराणिक आधार, शब्दार्थ यांचा एकत्रित व संग्रहीत सप्त रंगाचे हे देवलक विप्र म्हणजे ब्राह्मण तथा गुरवांचे तरतम भाव दाखविणारे इंद्रधनुष्यच आपल्या पुस्तकातून आढळून आले आहे.

एवंजमाहिमातेपांवर्धीत शंकरणेच ।

तस्माच्च बटुका श्रेष्ठाः पुराविभिः अकीर्तीताः॥५२॥

शिवपुराण अ. ४४ मधील या श्लोकात शिवाद्विजांचा म्हणजे गुरवांचा महिमा शंकराने वाढविला हे अत्यंत व श्रेष्ठ वाटले.

विविध पुराव्यांच्या, प.पू. शंकराचार्यांच्या अभिप्रायांचा, न्यायप्रविष्ट निकांलांचा, पूजाधिकारी पात्रतेचा, परिषदेतील निवाड्यांचा व आपलाही आर्थिक समस्यांना तोंड देऊन देवनिष्ठा व सामाजिक बांधिलकी यापेक्षाही हे राष्ट्रीय एकात्मता व स्वदेश नि स्वधर्म कार्य कसे असावे यांचा उत्कृष्ट नमूना या पुस्तकातून पाहवयास मिळाला आहे. प्रस्तावनेत त्याचे यथोचित वर्णन केले आहेच. परंतु गुरव समाजाला ब्राह्मणत्वाची मान्यता प्राप्त करून देणारे पारदर्शिकत्व या पुस्तकातून मिळणार व मिळो ही सदिच्छा! सद्भाव! सद्आशीर्वाद!

- आ. डॉ. श्री.वा.सिन्नरकर महाराज

अभिप्राय ॥श्री विठ्ठल॥

पंढरपूर
श्रावण शु. एकादशी
दि. १४-८-२०१६

गुरव हे शैव ब्राह्मणच !

श्रीमान गणेश सुरडकर औरंगाबाद यांनी अथक परिश्रम करून अनेक ग्रंथाचा अभ्यास करून गुरव समाजासाठी अलौकिक असे सामाजिक दृष्ट्या अति महत्वाचे लेखनकाम केलेले आहे.

या ग्रंथामध्ये अभ्यासपूर्ण विवेचन असून पुराव्यानिशी ते सिद्ध केलेले आहे.

इतिहासामध्ये भगवान शंकराचे पुजारी म्हणून गुरव समाजाची ख्याती आहे, गुरू या शब्दाचा अपभ्रंश गुरव हा शब्द रूढ झालेला आहे.

आज ब्राह्मण समाजाचे समाजातील स्थान हे अतिशय श्रेष्ठ आहे. परंतु आचार मात्र काही अपवादात्मक निराशेचे आहे. परंतु गुरव हे आपले नित्यकर्म मंदीराची सेवा करून उदर निर्वाह चालवित आहे.

तसाचा गुरव+ब्राह्मण वाद फार वर्षांपासून चालत आलेला आहे. पण आता त्याला पूर्णविराम मिळालेला आहे.

गुरव हे ब्राह्मणच आहे असे मत श्री. शंकराचार्यांनी सुद्धा स्पष्ट शब्दात सांगितलेले आहे.

त्यांची जाणीव आज श्रीमान सुरडकर साहेबांनी पुन्हा एकदा समाजाला करून दिले.

गुरव समाजाचा अभ्यास करण्यासाठी प्रत्येक समाज बांधवांनी आपल्या संग्रही ठेवावे असे हे छोटेखाणी पुस्तक (ग्रंथ) लिहून श्री. सुरडकर साहेबांनी समाजाचे ऋण फेडण्याचे प्रयत्न केले आहे.

सदर ग्रंथास आमच्या हार्दिक शुभेच्छा!

- श्री.ह.भ.प. माऊली महाराज गुरव
मठाधिपती श्री संत काशीबा महाराज मठ
श्री क्षेत्र. पंढरपूर जि. सोलापूर

अनुक्रम

१. इतिहासाचे महत्त्व / २१
 २. आम्ही... कोण? / २३
 ३. हिंदु धर्मांमधील प्रमुख देवता.. / २६
 ४. मंदिराची निर्मिती / २८
 ५. देवी-शिव पूजकांचा उदय / ३०
 ६. देवी-शिव पूजकांचे श्रेष्ठत्व! / ३८
 ७. देवी-शिवाचे पुजारी / ४०
 ८. 'गुरव-ब्राह्मण' : एक नाणे - दोन बाजू / ४३
 ९. गुरव हे शैव ब्राह्मणच / ४७
 १०. विविध न्याय संस्थेचे निवाडे / ४९
 ११. शैव ब्राह्मण म्हणविणारे गुरव... / ५२
 १२. गुरव हे यजुर्वेदी ब्राह्मण / ५४
 १३. गोत्र आणि गुरव / ५७
 १४. शैव ब्राह्मण चळवळीचा आढावा / ५९
 १५. होय, 'गुरव' हे ब्राह्मण वर्णाचेच! / ६१
 १६. सामाजिक बांधिलकी / ६४
 १७. सामाजिक आव्हाने व उपाय / ६८
- संदर्भ सूची / ७२

१.

इतिहासाचे महत्त्व

इतिहासामध्ये कधीकाळी फार पूर्वी घडलेल्या काही गोष्टींना आज उजाळा देऊन काय निष्पन्न होणार आहे असा सवाल अनेकांच्या मनामध्ये निर्माण झाल्यावाचून राहात नाही. परंतु त्याचबरोबर पूर्वीच्या इतिहासातील अनेक घटनांचा आपल्या आजच्या समाज जीवनावर मोठ्या प्रमाणावर प्रभाव टाकलेला आहे हे सत्य नजरेआड करून चालणार नाही. आज समाजामध्ये निर्माण झालेल्या समस्यांचे मूळ इतिहासाच्या चुकीच्या आकलनामध्ये लपलेले आहे. इतिहास ज्याप्रमाणे शास्त्र आहे असे मानले गेले. त्याचप्रमाणे ते एक प्रभावशाली शस्त्रदेखील आहे आणि त्यामुळेच समाज घडत असतांना इतिहासाचे वस्तुनिष्ठ आकलन करणे अत्यंत आवश्यक ठरते.

याप्रसंगी गौरवशाली, धार्मिक आणि सांस्कृतिक इतिहासाचे गुणगान करून त्यामधील परंपराचा अभिमान बाळगत असणाऱ्या समाजामध्ये तर अशा इतिहासाचे वस्तुनिष्ठ अध्ययन व आकलन करणे अधिक गरजेचे ठरते. आपले भारतीय सामाजिक मन इतिहासात रमणारे आहे व ते आपल्या सर्वांना स्फूर्ती देईल असे इतिहासात खूप आहे.

भारतामधील प्राचीन, मध्ययुगीन व आधुनिक इतिहास हा प्रामुख्याने ब्रिटिश कालखंडात लिहिला गेलेला आहे. त्या लेखनामध्ये प्रदेशाचा व विशिष्ट समाज घटकाचा प्रभाव दिसून येतो. अशा प्रकारे लिहल्या गेलेल्या सामाजिक इतिहासावर अनेक समाज घटक नाराज आहे. त्यामुळे समाजामधील अनेक जातीपातीला देखील हा इतिहास मान्य नाही. म्हणून समाजामधील अनेक जातीमध्ये इतिहासाचे पुनर्लेखन करण्यास प्रवृत्त होत आहे.

जो समाज आपला इतिहास विसरतो, तो इतिहास घडवू शकत नाही. पूर्वी घडलेला इतिहास हा भूतकाळ असतो परंतु घडला जाणारा इतिहास म्हणजे उद्याचा भविष्यकाळ आहे. भविष्य घडवायचे असेल तर इतिहास जिवंत ठेवणे गरजेचे आहे. इतिहास विसरणे म्हणजे कृतघ्नता आहे, बेपर्वाई आहे. आपल्या कर्तृत्वाचा नाश आहे. स्व-इतिहास विसरणे म्हणजे अधिकारहीन

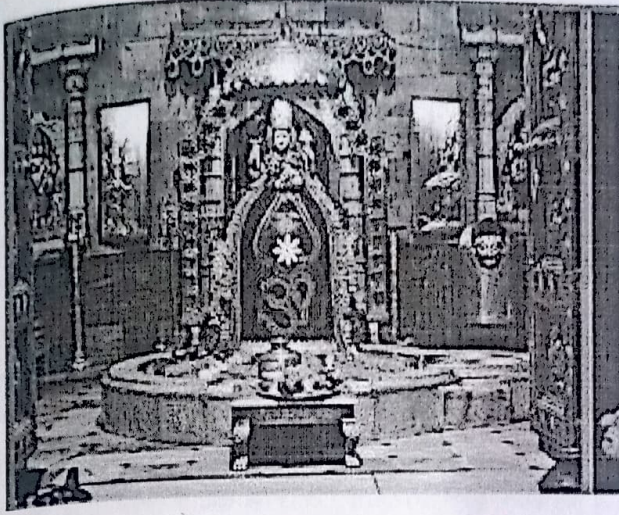
होणे आहे. आपल्या पूर्वजांनी केलेल्या व भोगलेल्या कष्टांचा नाश आहे असा इतिहास विसरणे म्हणजे करंट्या बुद्धीचा प्रत्यक्ष परिणाम आहे.

जो समाज आपला पूर्वइतिहास अभ्यासत नाही तो सुमार बुद्धीचा व समाजाला गुलामगिरीकडे नेणारा ठरतो. असा समाज किंवा व्यक्ती या स्वनिर्मित गर्तेमधून बाहेर पडूच शकत नाही. असा समाज स्वतःचे स्वत्व हरवून बसतो आणि गुलामगिरीच्या जंजाळात अडकून बसतो. नाही तर स्वतःची ओळख नष्ट करण्याच्या चक्रव्युद्धात अडकतो.

म्हणून या सर्व समस्यांवर एकच उपाय आहे तो म्हणजे आपला इतिहास विसरू नका. तो जिवंत ठेवण्यासाठी प्रयत्नशील राहा. आपल्या पूर्वजांनी घेतलेले कष्ट तसेच आपल्या कुलदैवताने दिलेली आदर्श प्रेरणा आपला इतिहास म्हणजे कष्टातून घेतलेला अनुभव. पूर्वजांनी सोसलेल्या यातना, हे कधीच विसरता कामा नये. तो सगळा प्रेरणादाई इतिहास असतो. आपण जर असा गेल्या अनेक हजार वर्षांचा संघर्षमय इतिहास विसरलो, तर त्याचा भयंकर परिणाम आपण पाहतच आहोत. समाजामध्ये सर्वत्र अज्ञान, गरिबी मूलभूत अधिकारांची पायमल्ली, व्यक्ती स्वातंत्र्याचा न्हास, संघटितपणाचा अभाव पदोपदी जाणवतो. हे सर्व केवळ आपण आपला गौरवशाली इतिहास विसरण्याचा परिणाम आहे. आपला इतिहास न माहीत करून घेतल्याचा परिणाम आहे. हा इतिहास सर्वसामान्यांपर्यंत न पोहचवण्याचा परिणाम आहे. आपला गौरवशाली इतिहास न जाणून घेण्याचा परिणाम आहे.

आतापर्यंत या अज्ञानाचे जे परिणाम झाले ते झाले. परंतु येथून पुढे तरी हे परिणाम भोगावे लागू नये म्हणून समाज बांधवांनी जागे व्हा! इतिहास वाचा, हा इतिहास इतरांना सांगा, पुढील पिढीला शिकवा. हे प्रत्येक व्यक्तीचे आद्य सामाजिक कर्तव्य ठरते आणि म्हणूनच या छोट्या परंतु महत्त्वाची भूमिका निभावणाऱ्या या समाज घटकाचा इतिहास मांडण्याचा एक अल्पसा प्रयत्न!

२. आम्ही... कोण?

महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, गौरवपूर्ण परंपरा जपून ठेवण्यामध्ये अनेक छोट्या-मोठ्या सामाजिक घटकांचा अंतर्भाव आहे. या पैकी छोटाच परंतु वैशिष्ट्यपूर्ण असा एक घटक आहे, ज्याला आजमितीला 'गुरव' म्हणून ओळखले जाते. तसा हा घटक महाराष्ट्राच्या लोकसंख्येच्या मानाने अतिशय अल्प स्वरूपात असल्यामुळे तो कुणाच्या खिजगणतीमध्ये नाही. म्हणून या आगळ्या-वेगळ्या सामाजिक घटकाबद्दल फारच कमी लोकांना याची माहिती आहे. किंबहुना जेवढ्या व्यक्तींना हा घटक माहीत असेल, त्यापेक्षा कितीतरी जास्त लोकांना त्याबद्दल अज्ञान आहे. याची प्रचिती पदोपदी येत असते. त्यामुळे या समाज घटकाचा पूर्वइतिहास त्यांना माहीत असण्याची शक्यता अतिशय दुर्मिळ आहे.

'पुजारीपण' हा या समाज घटकाचा पारंपरिक व्यवसाय आहे. ज्या समाज घटकाने हजारो वर्षांपासून हिंदू संस्कृतीचे जतन केले : अनेक नैसर्गिक व अनैसर्गिक संकटांना तोंड देऊन आजपर्यंत खेडोपाड्यात, जंगलामध्ये, दरीमध्ये,

होगरामध्ये हिंदू देव-देतांच्या मंदिराचे प्राणपणाने रक्षण केले. त्याचे पावित्र्य अबाधित ठेवले. हिंदू संस्कृतीचा हा मौल्यवान ठेवा प्राणपणाने जपला. काही ठिकाणी विशेष करून ग्रामीण भागामध्ये निर्जनस्थळी जेशे भाविकांची पूर्वी आवक कमी असे. ज्या ठिकाणी मंदिराशिवाय उदरनिर्वाहाचे कुठलेच साधन उपलब्ध नव्हते. मंदिराचे उत्पन्नही अतिशय अल्प होते अशा ठिकाणी देखील उत्पन्नाकडे डोळेझाक करून केवळ सेवाभावी वृत्तीने वंशपरंपरेने मिळालेल्या अधिकारान्वये आपले कर्तव्य हजारो वर्षांपासून पार पाडीत आहे. अशा या समाज घटकाचे मूळ शोधणे हे मनोरंजक तसेच कुतूहलपूर्ण ठरेल.

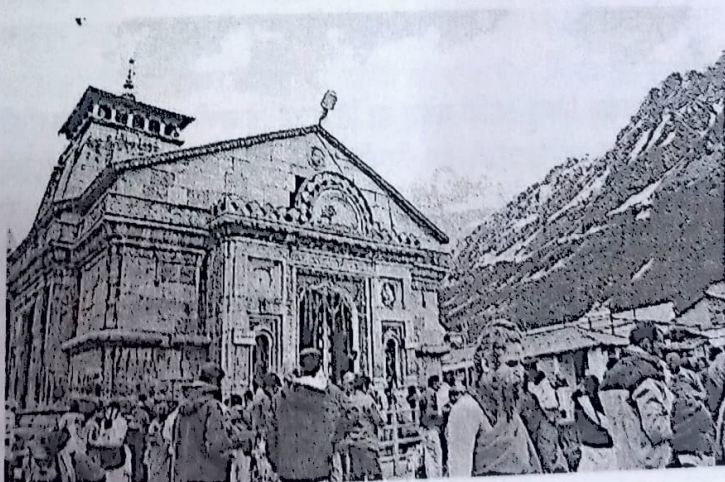
या समाज घटकाचे पौराणिक महत्त्व अतिशय गौरवशाली व अभिमानास्पद आहे. कारण या समाज घटकामधील व्यक्तीच्या उत्कृष्टता व कृतीला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. या व्यक्तींना शिव, देवी यांचे आद्य पूजनाचे अधिकार साक्षात शिवाने दिलेले आहेत. जोपर्यंत हे व्यक्ती पूजा करीत नाही, तोपर्यंत इतरांना पूजा करता येत नाही. आणि जेव्हा केव्हा इतरांना पूजा करण्याची संधी मिळेल, तेव्हा या व्यक्तींनी 'अस्तु' म्हटल्याशिवाय पूजा पूर्णत्वाला जाणार नाही. या शिवाय या सामाजिक घटकामधील व्यक्तीची उपस्थिती कुठल्याही धार्मिक कार्यामध्ये अनिवार्य आहे. त्यांना जे कोणी धार्मिक विधीसाठी निमंत्रित करणार नाही, त्यांचे पूजन करणार नाही. त्यांचे धार्मिक कार्य सफल होणार नाही. अशा पद्धतीने त्यांचे मोठेपण व महत्त्व पुराणकृत्याने साक्षात शिव भगवानाच्या वचनाने अधोरेखित केलेले आहे.

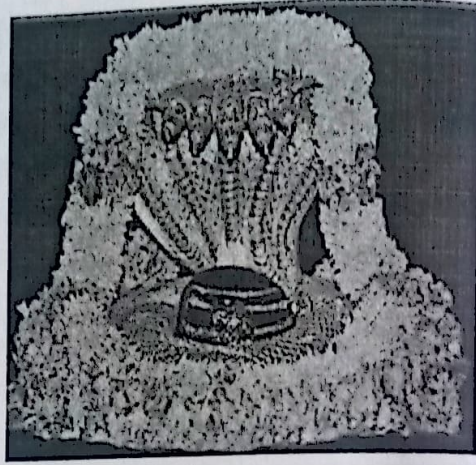
पूर्वीच्या काळी आपल्या समाज रचनेमध्ये प्रामुख्याने चार वर्ण होते. ते म्हणजे ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य व शुद्र. ब्राह्मण वर्णाचे लोक वेदाभ्यास व पूजा-अर्चा करीत असत. तर क्षत्रिय समाजाच्या संरक्षणाचे कार्य पार पाडीत असत. त्याचप्रमाणे वैश्य हे व्यापार उद्योग सांभाळायाचे तर शुद्र तिन्ही वर्णांच्या लोकांना विविध सेवा पुरवायचे. अशा या समाज रचनेमध्ये 'गुरुव' या नावाने परिचित असलेल्या समाज घटकाचे नेमके स्थान कुठले हा लाखमोलाचा प्रश्न आहे.

काळाच्या पावलासोबत वरील चार वर्णानंतर जातिव्यवस्था उदयाला आली. ती सुमारे वर्ण व्यवस्थेच्या हजार वर्षांनंतर. जाती व्यवस्था ही, त्या त्या जनसमूहाच्या व्यवसायावरून निर्माण झाली. जसे सोन्याचे कार्य करणारे जनसमूह सोनार झाले. कपडे शिवण्याचे काम करणारे शिंपी झाले, लोखंडाचे काम

करणारे लोहार झाले, लाकडाचे काम करणारे सुतार झाले तर कपडे विणण्याचे काम करणारे कोष्टी झाले. पूजेचे काम करणारे जनसमूह मात्र ब्राह्मण व गुरव या नावाने ओळखले जाऊ लागले, त्यामुळे गुरव व ब्राह्मण हे एकच आहेत की वेगवेगळे? याबद्दल सर्व सामान्यांमध्ये संभ्रम व संदिग्धता निर्माण झाली आहे.

या पार्श्वभूमीवर समाजामध्ये असलेला संदेह दूर करण्यासाठी, या समाज घटकाचा इतिहास शोधणे व तो साऱ्यांच्या समोर आणणे ही काळाची गरज आहे. कारण आजच्या तरुण पिढीसाठी हा माहितीचा ठेवा मार्गदर्शक ठरेल यात दुमत नाही. समाजाचा इतिहास जाणून घेण्याची जिज्ञासा असलेली पिढी निर्माण होणं आणि हाच इतिहास तितक्याच ताकदीने व तळमळीने पुढच्या पिढीपर्यंत पोहचवणं हे आपलं आद्य कर्तव्य ठरतं. या समाजाला समृद्ध इतिहासाचा वारसा लाभलेला आहे. हा वारसा जतन करणं आणि पुढील पिढीसाठी इतिहास निर्माण करणं हे प्रत्येक पिढीचं काम आहे. आपण जर कुठल्या कारणामुळे या कर्तव्यामध्ये कसूर केली तर, भावी पिढी आपणास कधीच माफ करणार नाही. हे एक नागडं सत्य आहे. त्यामुळे या दुर्लक्षित समाजाचा वैशिष्ट्यपूर्ण असणारा इतिहास जाणून घेणे, त्याचे योग्य मूल्यमापन करणे तसेच लाभलेली अभिमानास्पद परंपरा टिकवून ठेवणे हे एक नैतिक कर्तव्य ठरते.

३.

हिंदू धर्माधील प्रमुख देवता...!

हिंदू धर्मांमध्ये ब्रह्मा, विष्णु व महेश हे आद्य दैवत आहे. या सृष्टीच्या निर्मितीमध्ये व ती यशस्वीपणे चालवण्याच्या प्रक्रियेमध्ये यांचा मोठा सहभाग आहे. असा गाढा विश्वास सर्व हिंदु बांधवामध्ये आहे. या देवतांबद्दलची माहिती तथा श्रेष्ठत्व हे विविध पुराणांमधून आढळून येते. या देव-देवतांमध्ये भगवान शंकर हीच मुख्य देवता आहे. 'शं' म्हणजे कल्याण व 'कर' म्हणजे करणारा. म्हणून शंकर हे सर्वांचे कल्याण करणारे दैवत आहे. असा सर्व भाविकांच्या मध्ये समज आहे. यांना शिव म्हणूनही मोठ्या प्रमाणावर संबोधले जाते. देवांचा देव म्हणजे 'महादेव' अशी शिवाला मोठ्या प्रमाणावर मान्यता आहे.

ब्रह्मा, विष्णू आणि महेश या तिघांच्या ठिकाणी असलेली मूळ शक्ती एकत्र येऊन आदिशक्तीचे रूप निर्माण झाले आहे. याच शक्तीने वेळोवेळी देवदेवतांना साहाय्य करून राक्षसांचा व दृष्ट प्रवृत्तींचा नाश केलेला आहे. ही आदिशक्ती अतिशय प्रभावी असून तिची भारतामध्ये अनेक ठिकाणे आहेत. जरी ती अनेक ठिकाणी वेगवेगळ्या स्वरूपात वास करीत असली तरी आणि कारणपरत्वे तिची विविध नावे जरी वेगळी असली तरी, तिचे मूळ स्वरूप एकच आहे. भारतात देवीची एकूण सोळा शक्तिपीठे आहेत. त्यातील साडेतीन शक्तिपीठे महाराष्ट्रात आहेत. ही पीठे विविध असली तरी, तेथील मूळ शक्ती एकच

आहे. जिज्ञासू दृष्टीने पाहावयाचे झाल्यास जेथे देवीला शेंदूर असेल ते रूप पार्वतीचे समजावे व जेथे कुंकू असेल त्या रूपाला लक्ष्मीचे रूप समजावे.

शिव-पार्वतीचा पुत्र, जो की विद्येचा देवता म्हणून प्रसिद्ध आहे. ज्याला विघ्नहर्ता असेही संबोधले जाते. असा तो गजानन याचेही वास्तव्य संपूर्ण भारतभर तसे विदेशातही आढळून येते. महाराष्ट्रामध्ये स्थळ माहात्म्य असणारी अष्टविनायक मंदिरे आपले आगळे वेगळे वैशिष्ट्य जपून आहेत.

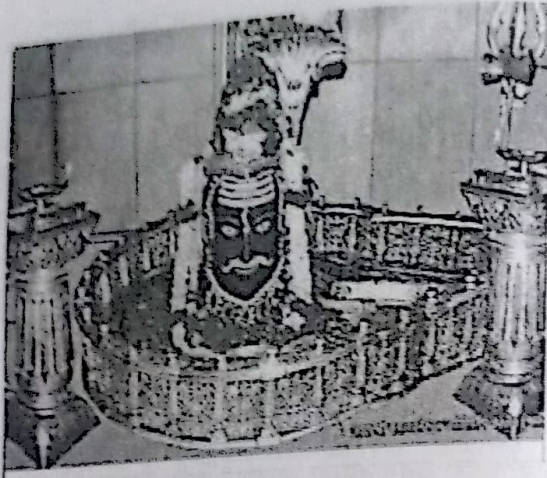
वरील देवतांपैकी शिव व विष्णू या देवताला मानणारे अनेक भक्त आहेत. विष्णू देवताला मानणारे 'वैष्णव' तर शिव देवताला मानणारे 'शैव' असे दोन वेगवेगळे पंथ हिंदू धर्मांमध्ये निर्माण झालेले आहेत.

महाराष्ट्राचा विचार केला तर सुरुवातीच्या काळात वैष्णव पंथापेक्षा शैव पंथाचा पगडा जनमानसावर आढळून येतो. शैवाला मानणारे अनेक राजे होऊन गेल्यामुळे त्यांचा संस्कृतीवर मोठ्या प्रमाणावर परिणाम झाल्याचे दिसून येते. ढोबळ मानाने विचार केल्यास सातवाहन, वाकाटक, राष्ट्रकुट, चालुक्य व यादव हे सर्व राज्यकर्ते शैव पंथाचे पुरस्कर्ते होते हे वेरूळचे लेणे व तेथील पौराणिक शिव मंदिराच्या निर्मितीवरून समजून येते.

महाराष्ट्रामध्ये वैष्णव संप्रदायाचा पाया संत ज्ञानेश्वर यांनी रचला. जो की नंतरच्या काळामधील संत नामदेव, संत एकनाथ, समर्थ रामदास, संत जनाबाई, संत मुक्ताबाई यांनी ही परंपरा पुढे चालू ठेवली.

बाराव्या व तेराव्या शतकामध्ये शैव व वैष्णव यांचे श्रेष्ठतेवर एवढे मतभेद वाढीला लागले होते की, समाजामध्ये दोन तट निर्माण झाले होते. या काळात शिवांचे उपासक 'शैव' आणि विष्णुचे उपासक 'वैष्णव' या दोन्ही संप्रदायाचा विशेष प्रभाव होता. या दोन्ही संप्रदायातील जे समताभिमानी होते, त्यांच्यापैकी काही जणांमध्ये अन्य मतांबद्दल व संप्रदायाबद्दल दुरावाही होता. संत ज्ञानदेवांनी शिव आणि विष्णू हे एकाच परमेश्वराची नाव आहेत अशी 'हरिहरैक्या'ची समन्वयवादी भूमिका घेतली. नरहरी महाराज हे प्रारंभी शिवोपासक होते. कठीसुत्र प्रसंगानंतर ते वारकरी म्हणजे वैष्णव झाले. कारण त्यांना शिव आणि विष्णू हे एकच असल्याचा साक्षात्कार झाला. परंतु जनसामान्यांमध्ये या दोन्ही पंथामध्ये टोकाचे मतभेद होत. या पैकी कोण श्रेष्ठ व कोण कनिष्ठ याची अहमहमिका लागली होती.

४.

मंदिरांची निर्मिती

सृष्टीच्या सुरुवातीच्या काळात विशेष करून हिंदु कालखंडामध्ये निरीश्वरवाद व ईश्वरवाद हे दोन्हीही अस्तित्वात होते. पण जर ईश्वर असेलच तर तो निर्गुण आणि निराकार आहे असे प्रतिपादन केले गेले. मात्र नारदाच्या रचनांपासून भक्तिमार्गाचा प्रारंभ झाला आणि त्यातून पुढे सगुण साकार ईश्वराची कल्पना पुढे आली. एकदाचे ईश्वराचे रूप हे साकार व सगुणच आहे असे निश्चित झाल्यावर त्या ईश्वराचे विविध विभिन्न रूपे असणार हे मात्र उघड आहे. या सगुणरूपी ईश्वराच्या रूपाला मूर्ती स्वरूपात बसवल्यानंतर मंदिराची विशेष करून शैव संप्रदायामधील देवतांच्या मंदिरांची निर्मिती भारताच्या विविध विभागामध्ये स्थळ माहात्म्यानुसार झाली. अशा प्रकारे भारत वर्षामध्ये सगुण ईश्वरोपासना मूर्ती व मंदिरे असा प्रवास झाला. या प्रवासालादेखील हजारो वर्षांचा काळ लोटला होता.

काळाच्या पावलागणिक हळूहळू मंदिरे ही भक्तीचे व सत्संगाचे महत्वाचे स्थान बनले. त्या ठिकाणी नियमितपणे देवाची पूजा-अर्चा व प्रार्थना सुरू झाली. भजन, कीर्तन व प्रवचनांमधून भक्तांचे प्रबोधन करण्यात येऊ लागले. बऱ्याच ठिकाणी शास्त्र पुराणे व वेद यामधील माहिती जनसामान्यांपर्यंत सोप्या व साध्या भाषेत पोहचवण्याचे महान कार्य मंदिरांच्या माध्यमातून पार पाडली जात असे. या प्रभावी परंतु महत्त्वपूर्ण माध्यमातून सामाजिक संस्कार जन मानसावर नकळतपणे बिंबवण्याचे कार्य सहजपणे करण्यात येत होते.

या मंदिराचे दुसरे एक वैशिष्ट्य असे होते की, मंदिरे हे पांथस्थासाठी विसाव्यासाठी विश्वासपूर्ण असे स्थान होते. कुणीही पथिक आपल्या प्रवासामध्ये मुक्कामासाठी मंदिराचे स्थान निवडत असे. कारण ते स्थान सुरक्षित व विश्वासाला पात्र असे. तेथे कुठल्याही प्रकारचा धोका होणार नाही याची खात्री सर्वांना असे.

अशा या मंदिरामधून विद्याध्ययनाचेही कार्य मोठ्या प्रमाणावर पार पाडले जात असे. आपल्याकडील वेद, विविध शास्त्र व पुराणांमधील, विद्या पुढच्या पिढीकडे सुपूर्द करण्यासाठी, लहान मुलांना विद्यादानाचे कार्यदेखील याच ठिकाणी पार पाडले जात असे.

मंदिरामध्ये अनेक भक्तांची व सामान्य नागरिकांची सारखी आवक व जावक सुरू असल्यामुळे या ठिकाणी विविध ठिकाणावर घडणाऱ्या घडामोडी व बातम्या समजत असत. याच वैशिष्ट्याचा शिवाजी महाराजांनी हिंदवी स्वराज्य स्थापण्यासाठी खुबीने परंतु प्रभावीपणाने वापर केला होता. महाराजांचे गुप्तहेर विविध ठिकाणाच्या बातम्या मंदिराच्या पुजाऱ्याला सांगत असत व तो पुजारी शिवाजी महाराज मंदिरामध्ये दर्शनाला आल्यानंतर त्यांच्यापर्यंत त्या पोहचवत असे.

अशा प्रकारे वरील विविध कार्ये नैसर्गिकपणे व सहजपणे पार पाडत असतांना मंदिरामध्ये भक्तांच्या विविध दक्षिणा, देणग्या व नैवेद्यांच्या माध्यमातून मोठ्या प्रमाणावर धनसंचय होत असे. याचे उदाहरण द्यावयाचे झाल्यास गुजरात मधील, सोरटी सोमनाथ येथील शिव मंदिराचे देता येईल. अशा प्रकारची अनेक मंदिरे भारतात विविध ठिकाणी उपलब्ध आहेत.

या सर्व धन दौलत व जंगम मालमत्ता यांची योग्य व्यवस्था लावण्यासाठी, त्याची जपणूक करण्यासाठी, त्याची योग्य ठिकाणी योग्य रीतीने गुंतवणूक करण्यासाठी मंदिरामध्ये ज्ञानी, प्रामाणिक व सदाचारी व्यक्तींची गरज भासू लागली व ही गरज भागवण्यासाठी पुजारी वर्ग निर्माण झाला. विविध देवतांच्या मंदिराचा प्रसार व निर्मिती सोबत देवांची सेवा, पूजा-अर्चा करणारी, प्रार्थना करणारी, नवीन जमातीच्या उदयाची बिजे रोवल्या गेली. अशा प्रकारचे कार्य करणाऱ्या समाजातील व्यक्तीचे उच्च स्थान असे व त्याचा तो एक प्रकारे गौरव असे. म्हणूनच त्यांना गुरुस्थानी मानले जात असे.

५.

देवी - शिव पूजकांचा उदय

हिंदू धर्मामध्ये देवतांवरून दोन पंथ निर्माण झालेले आहेत. शिव देवताला मानणारे, त्याच्यावर गाढ श्रद्धा असणारे शैव. तर विष्णु देवताला भजणारे वैष्णव.

नारद भक्तिसूत्र या ग्रंथामधील नोंदीनुसार शैव पंथामध्ये दुर्वास, विश्वमित्र, चतुरावन, मार्कंडेय, बर्नासुर, कार्तिकेय, दधिची, कण्व, भार्गव, बृहस्पती, गौतम आदी थोर ऋषी मुनी होऊन गेलेले आहेत.

यापैकी दधिची ऋषी व त्यांच्या वंशजांना देवी-शिव पूजनाविषयी जे अधिकार प्रदान केलेले आहेत. त्याचा ऊहापोह शिव पुराणा अंतर्गत ज्ञान संहितेच्या ४४व्या अध्यायात आहे. याचा तपशील खालीलप्रमाणे :

॥ऋषयउचुः ॥ श्लोक ॥ देवलः कश्चयः प्रोक्त किंकार्यं तस्य विद्यते ॥

॥ सूत उवाच ॥ दधीचिर्नाम विप्रोवैधर्मीष्ठो वेदपारगः ॥१॥

याचा अर्थ - ऋषी म्हणाले की, देवलक कोण आहेत व त्यांचे काय कर्म आहे ते सांगा. तेव्हा सूत म्हणतात की, एक दधिची नांवाचे फार धार्मिक वेदपाठी ब्राह्मण होते.

॥शिवभक्ति रतोनित्यं शिवशास्त्र परायणः॥

यज्ञादिकर्म कर्ताचनित्य नैमित्य कारकः ॥२॥

तस्यपुत्र तथा ह्यासी नान्मासुदर्शनः स्मृतः ॥

तस्य भार्याच दुष्कुलानाम्ना दुष्ट कुलोद्भवा ॥३॥

तद्वशेसच भर्तासी तस्याः पुत्रचतुर्ष्टयम् ॥

सोपिनिशिवस्यै वपुजांचैवकरोत्यसौ ॥४॥

याचा अर्थ - ते शिवभक्तीत तत्पर, शिव शास्त्राचे ज्ञाते व यज्ञ आणि नित्य नैमित्तिक कर्म करणारे होते. त्यांना सुदर्शन नामक पुत्र होता. त्या सुदर्शनाच्या पत्नीचे नांव दुष्कुला होते. कारण तिच्या पितृकुलातील ब्राह्मण पार क्रूर व तामसी होते. म्हणून तिला दुष्कुला असे नांव पडले. परंतु ती सुशील होती. सुदर्शनाचे तिच्यावर फार प्रेम होते. तीजपासून सुदर्शनास चार

पुत्र झाले. सुदर्शन व त्याचे पुत्र दधिची प्रमाणेच वेद पारंगत व शिवभक्तीत तत्पर होते.

दधिचि स्तुयथापूर्व मृषयो-ब्राह्मणः सुतः ॥

तथाच शिव पूजायां नित्य कर्म परायणः ॥५॥

यथा कर्म प्रवक्ताच तथा कर्ताच कारकः ॥

एवं जाते तदाकालतेस्यैव ऋषीसतमाः ॥६॥

विपरीतं तदातस्यदैवाच्चैवा डभवतदा ॥

यज्जातं श्रुतयां श्रेष्ठाः कथयामियथा श्रुतम ॥७॥

याचा अर्थ - पूर्वी सांगितल्याप्रमाणे शिव पूजेत व नित्य कर्मात तत्पर असणारे दधिची ऋषी हे ब्रह्मदेवाचे पुत्र होते. ते जसे कर्मनिष्ठ होते तसेच दुसऱ्याकडूनही तसे कर्म करवीत होते. सुत म्हणतात, ऋषिश्रेष्ठहो, अशा कार्यात त्यांचा पुष्कळसा वेळ व्यतीत झाला. त्याचवेळी दैवयोगाने त्यांच्याकडून देवकार्यात काही विपरीत घडले. हे श्रेष्ठ हो, जे काही झाले ते मी तुम्हास सांगतो. तुम्ही ते श्रवण करा.

दधीचिस्तु तथा ह्यासीन्द्रामांतरमथापिह ॥

ज्ञाती संयोगतश्चै व ज्ञाति भिर्नसमोचितः ॥८॥

कथायीत्वाचपुत्रंसाशिवभक्तीपरोभव ॥

इत्युक्त्वातुगतः सोऽपि पुत्रश्चापि तथा करोऽत॥९॥

एवंच शिवरात्रीश्च ह्यागता ऋषी सत्तमा ॥

तस्यामुपासिताः सर्वे स्वयंसंयोगतः स्तदा॥१०॥

याचा अर्थ - दधिची काही कामानिमित्त गावाला गेले होते. तेथे ज्ञातीमधील लोकांनी त्यांचा यथायोग्य सन्मान केला नाही. याचे कारण काय घडले ते ऐका, ज्या वेळेस दधिची गावाला गेले होते, तेव्हा त्यांच्या सुदर्शन पुत्राला शिवभक्तीत तत्पर राहण्याविषयी सांगितले होते व त्यांच्या आदेशाप्रमाणे सुदर्शनदेखील शिवभक्तीत तत्पर होता. हे ऋषीहो, या प्रमाणे शिवपूजन करीत असतांना शिवरात्र आली. त्या वेळी सुदर्शनाने सुद्धा व्रत व उपवास केला.

पूजां कृत्वाततः सोऽपि सुदर्शन इतिश्रुतः ॥

तदा रात्रौच स्त्रीसंगं कृत्वा पुनरिहागतः ॥११॥

नस्नातंचतदातेन कृतापूजा महात्मनः ॥

पञ्चात्सच तदाप्रातजडत्वं प्राप्त वान्क्षणातं ॥१२॥

शिवरात्र्यात्तया दूष्टसेवनंचास्त्रिया कृतम् ॥

अस्नातश्च मदियात्पूजांच कृतवांस्तदा ॥१३॥

याचा अर्थ - सुदर्शनाने ही शिवपूजा केली. परंतु वाईट गोष्ट अशी घडली की, त्या रात्री सुदर्शनाने स्त्री संग करून स्नान न करता प्रातःकाळी मंदिरात येऊन शिवपूजा करू लागला. याला एक क्षण जात नाही तोच तो जडत्वास प्राप्त झाला. कारण ज्या वेळेस तो शिवपूजा करू लागला तेव्हा शिवास क्रोध येऊन शिव म्हणू लागले की, 'दुष्टा शिवरात्रीचे दिवशी तू स्त्रियाचा संग केलास व पुनः स्नान न करता पूजा करू लागलास'

ज्ञात्वाचैवंकृतं यस्मात्तस्मात्वंजडतां व्रज ॥

मापृशत्वंच मापिष्ट दर्शनं दूरतः कुरु ॥१४॥

इत्युक्तस्तु तथा जातो यथोक्तं शंकरणेच ॥

द्विजोऽपि समायातो वृत्तांतं श्रुतवांस्तदा ॥१५॥

दुःखितस्तु तदासोऽपि शिवेन परिभर्त्सितः ॥

हाहतोऽस्मितिदुःखेन कुपुत्रे न कुलंहतम् ॥१६॥

याचा अर्थ - हा अपराध तू जाणून बुजून केलास, त्यामुळे तू जडास प्राप्त हो असा शाप दिला. आणि दुरूनच दर्शन कर. मला स्पर्श करू नको. असे म्हणू लागले. याप्रमाणे शंकराने शाप दिल्या बरोबरच तो लगेचच जडत्वास प्राप्त झाला. ही गोष्ट, ग्रामस्थांच्या ब्राह्मण लोकास समजली होती. म्हणून त्यांनी दधिचीचा सन्मान केला नाही. परंतु जेव्हा दधिची आपल्या गावात परत आले तेव्हा त्यांना हा सर्व वृत्तांत समजला आणि शिवाने देखील तुझ्या पुत्राने असे कृत्य केले म्हणून दधिचीची निर्भत्सना केली. तेव्हा दधिची फार दुःखी झाले आणि हाय, या पुत्राने कुळ नष्ट केले असे म्हणून शोक करू लागले.

एतास्मिन्समये तस्य भार्या सुदर्शनस्यच ॥

मृताय याच पतितः सोत्यंतदुःखमागतः ॥१७॥

पिताच दुःखितः सोऽपि शिवेन पारिभर्त्सितः ॥

संतोष्यच शिवंसोपि शिवपूजांतदोकरोत् ॥१८॥

याचा अर्थ - त्या वेळेस सुदर्शनाच्या पत्नीने सुदर्शनाची दुरावस्था पाहून दुःखाने विव्दळ झाली व मरण पावली. या वरून ती पतिव्रता होती हे स्पष्ट झाले. तथापि शिवास संतुष्ट करून शिवाचा अनुग्रह व्हावा या करिता

शिवाची पूजा दधिची करू लागले.

पुत्रोपिचतदा भार्या पूंक्षलीं कृतवांस्तदा ॥

पित्रापि गिरिजा तत्र पूजिता पूत्रहेतवे ॥१९॥

प्रसन्ना सातदा देवी पुत्र मंगीचकारह ॥

सुदर्शनोऽपि गिरीजां पूजयामासच स्वयम् ॥२०॥

याचा अर्थ - सुदर्शनपत्नी जी आता मरण पावली होती, ती सुदर्शनाच्या व्रत नष्टेमुळे काळवंतीनीच्या जन्मास गेली. असो. पुढे दधिची ऋषी आपल्या पुत्रास सचेष्टता प्राप्त व्हावी व कुलाचा उद्धार व्हावा, याकरिता पार्वती देवीची आराधना करू लागले. तेव्हा देवीने प्रसन्न होऊन सुदर्शन पुत्रास सचेत केले व त्याचा स्वीकार केला. त्यानंतर सुदर्शन देखील स्वतः देवीची पूजा करू लागला.

चंडी पूजन मार्गेन प्रसन्नम करोत्तदा ॥

सुदर्शनंच पुत्रत्वे चकार गिरिजा तदा ॥२१॥

याचा अर्थ - चंडी पूजनाच्या विधानाने पार्वतीस प्रसन्न केले. तेव्हा पार्वतीने पुत्रवत सुदर्शनाचा स्वीकार केला.

शिवंप्रसादयामास पूत्रार्थे चंडिका स्वयम् ॥

कृत्वा कृत्वा पुनःश्चंडी प्रसन्नंवृशभध्वजम् ॥२२॥

याचा अर्थ - आपल्या सुदर्शन पुत्रावर शिवाचा कृपाप्रसाद व्हावा या करिता स्वतः पार्वती देवी शिवास वारंवार प्रसन्न करू लागली.

नमस्कृत्य शिवंतत्र हुत्संगे संन्यवेशयत् ॥

घृतस्नानं तदाचक्रे पुत्रस्य गिरिजा स्वयम् ॥२३॥

त्रिरावृत्तो पवीतंच ग्रंथिनैकेन संयुतम् ॥

उपदिश्य शिवगायत्रीं षोडशद्वयरक्षरां ॥२४॥

याचा अर्थ - याप्रमाणे शिवास प्रसन्न करून, त्यास नमस्कार केला आणि पुत्रास आपल्या उत्संगी घेऊन स्वतः देवीने त्यास घृतस्नान करविले आणि ग्रंथीयुक्त तीन तंतूनीयुक्त असे यज्ञोपवीत देऊन तीस अक्षरांनी युक्त अशा शिवगायत्रीचा उपदेश केला.

ॐ नमः शिवायैव श्री शब्द पूर्वकायच ॥

वारान् षोडशसंकल्प पूजांकुर्यादयंबटुः ॥२५॥

जलादि नमस्कारांतंपूजये द्दशभध्वजम् ॥

मंत्रवादित्र पूजाभिः संनिधा वृषिणांतदा ॥२६॥

याचा अर्थ - श्री शब्दाने युक्त असा शिव षडाक्षर मंत्र म्हणजे ॐ श्री नमःशिवाय वा मंत्राचा षोडशवार जप करून संकल्पपूर्वक या ब्रह्मचार्यांनी पूजा करावी. समंत्रक म्हणजे वेदमंत्रासह स्नानापासून नमस्कारांपर्यंत पूजा करावी. पूजेच्या वेळी वाद्य असावेत. ऋषिलोक असावेत अशी देवीने आज्ञा दिली व याप्रमाणे सुदर्शनाच्या हाताने शिवपूजन करून स्वतः देवीने सुदर्शनास नाम मंत्रानेकांश्चपाठया मासवैतदा ॥

तन्नीमित्तंच यत्किंचितत्सर्वतु तथैवच ॥२७॥

धान्यं फलंचवस्त्रं वा घृतं तैलं भवेच्च यत् ॥

तत्सर्वं त्वयाग्राह्यं नदोषाय भवेत्पुनः ॥२८॥

याचा अर्थ - शिव सहस्र नामादि, अनेक प्रकारचे नाम व मंत्र, वेदमंत्र देवीने शिकविले आणि असा वर दिला की, जे काही यत्किंचितही शिवाच्या निमित्ताने आहे, ते तुमच्या निमित्ताने आहे आणि म्हणून त्यास तुम्हास ग्रहण करण्याचा अधिकार आहे. धान्य, फल, वृक्ष, तुप, तेल आदि काहीही असो ते तुम्ही ग्रहण करा. तुम्हास दोष नाही.

ममकृत्ये भवान्मुख्यो देवीकृत्ये विशेषतः ॥

प्रजापत्यं भवेद्यर्हितर्हो कोपी भवान्भवेत् ॥२९॥

याचा अर्थ - शिव वर देतात की, माझ्या कृत्यांत तुम्ही मुख्य आहात व माझ्याचप्रमाणे पार्वतीच्याही कृत्यांत तुम्ही मुख्य आहात. जर प्रजापत्य यज्ञ झाला तर त्यात तुम्हा माझ्या स्थापित ब्राह्मणापैकी, निदान एक तरी ब्राह्मण अवश्य असला पाहिजे. तुमच्या पूजनाने प्रजापत्य यज्ञाचे फल होईल.

यदि भवान्न पूज्येत तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥

तदापुजाच संपुर्णाय दास्तुच भवान्भवेत् ॥३०॥

याचा अर्थ देवी शिव संबंधी कृत्यात व प्रजापत्य यज्ञात, जे कोणी तुम्हास बोलवणार नाही व तुमचे पूजन करणार नाही. तर त्यांनी केलेली सर्व कर्म निष्फळ होतील. आणि कोणीही शिवाची पूजा केली तर तुम्ही जेव्हा 'अस्तू' असे म्हणाल तेव्हाच शिवाची पूजा पूर्ण होईल.

चत्वारो बटुकास्तस्य सुदर्शन महात्मः ॥

अभिशिक्ताश्च ते दिक्षु शिवेन पारमात्मना ॥३१॥

तीलकं वै त्रिपुट्टं च स्नानं कार्यं सदा शुभैः ॥

शिवसंख्याच कर्तव्या गायत्रीच तदियका ॥३२॥

याचा अर्थ - त्या महात्मा सुदर्शनाचे जे चार बटूक होते. त्यांची अभिशक्तीपूर्वक चारही दिशेस शिवाने स्थापना केली आणि आज्ञा दिली की, तुम्ही त्रिपुंड तिरूक धारण करावा. सदैव स्नान करावे, शिवसंध्या व शिव गायत्रीचा जप करावा.

मत्सवांचैव कृत्वातुकार्यं मन्यत्कुलोचितं ॥

एकमंत्रो नवाच्यो वैमंत्राश्चभवदीयका ॥३३॥

चंडीचैवाथ चंडंश्च पुत्रंथाप्य सुदर्शनम् ॥

तत्पुत्रान्प्रेरयामास वरान्दत्वाह्वनेयः ॥३४॥

याचा अर्थ - प्रथम माझी सेवा करून नंतर तुमच्या पुजाऱ्यांच्या कुलास योग्य असेल ते कार्य करावे. एक मंत्र सोडून सर्व मंत्र वाचावे. या प्रकारे त्या बटूस अधिकार देऊन शिव व पार्वतीने सुदर्शन पुत्रास स्थापित केले व अनेक वर देऊन पाठविले.

उभयोर्युहयोर्यत्र बटुको वैभवेन्मय ॥

तत्रस्याद्विजयो नित्यं नाऽत्र कार्या विचारणा ॥३५॥

भवान्वै पुजीतोयेन ते नाऽहंचप्रपूजितः ॥

एवं वरं तदादत्वा वैदब्रह्म विवर्जितं ॥३६॥

याचा अर्थ- दोन्ही सेनेमध्ये ज्या भागास माझा बटू किंवा ब्राह्मण राहिल तिकडे नित्य विजय होईल यात काही संदेह नाही. आणि जे कोणी त्यांची पूजा करतील ती माझीच पूजा होईल. याप्रमाणे वेदब्रह्म म्हणजे एका ब्राह्मगायत्रीस सोडून त्यांना वर दिले.

कर्तव्यं च भवद्विश्च स्वीयंकर्म सदाचरेत ॥

शिवाभ्यां स्थापितायस्मात्तस्मा ते बटुका स्मृता ॥३७॥

तपोश्रेष्ठा ततोजाता तष्मातपोधनामतः ॥

शिवयोक्पया सर्वेविस्तारंबहुधागतः ॥३८॥

याचा अर्थ - शिव म्हणतात, तुमचे जे कर्तव्य आहे ते सदैव करावे. शिव व पार्वतीने त्यांना स्थापित केले म्हणून त्यांना बटु किंवा शिवद्विज अशी संज्ञा झाली त्याचप्रमाणे त्यांना शिवगायत्रीचे ब्रह्मचर्य दिले म्हणून त्यांना ब्राह्मण अशी संज्ञा झाली. त्यांनी घोर तप करून शिवपार्वतीस प्रसन्न केले व अनेक वर मिळविले म्हणून तपोधन अशी संज्ञा झाली. गुजराथ प्रांतात हे शिवद्विज असून तपोधन ब्राह्मण या नावाने प्रसिद्ध आहे.

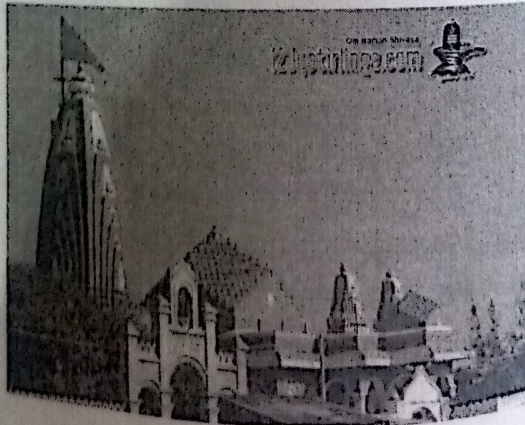
तेषांचपयमापूजा ततःपूजा महात्मनः ॥
 तेनयावकृतानैवपूजांच शंकरस्यच ॥३९॥
 तावत्पूजा न कर्तव्या शिवस्यवचनादिह ॥
 शुभंवाप्य शुभंवापि बटुकंनैवपरित्यजेत् ॥४०॥

याचा अर्थ - प्रथम त्यांची पूजा व नंतर शिवाची पूजा आणि त्यांनी
 जोपर्यंत शिवाची पूजा केली नाही तोपर्यंत इतरास पूजा करण्याचा अधिकार
 नाही, असे साक्षात शिववचन आहे. शिव म्हणतात, माझे स्थापित ब्राह्मण
 सदैव पूजनास योग्य आहे. ज्या ज्या ठिकाणी त्यांची आवश्यकता आहे. त्या
 त्या ठिकाणी ते अवश्य असले पाहिजे.

प्रजापत्येचभोज्येजबटुरेकोविशिष्यते ॥
 शिवयोश्चतथाकार्ये विशेषोदृष्यतेत्विह ॥४१॥

याचा अर्थ - प्रजापत्य यज्ञात व प्रजापत्य भोजनात एक शिव ब्राह्मण
 अधिक फलदायी आहे. एका शिवद्विजाच्या पूजनाने प्रजापत्य यज्ञाचे पुण्य
 होते व एका शिवद्विजास भोजन समर्पण केल्यास प्रजापत्य ब्राह्मण भोजनाचे
 पुण्य मिळते. दहा ब्राह्मणाच्या भोजनास प्रजापत्य भोज म्हणतात. म्हणून शिव
 पूजनादि कार्यात यांची विशेष प्रधानता आहे.

अशा पद्धतीने देवी शिव पूजकांची स्थापना करून स्वतः शिव व
 पार्वतीने विशेष वर व अधिकार देऊन केली. वंश परंपरेने मिळालेल्या या
 अधिकारान्वये अनेक लहान मोठ्या गावांत, शहरात, तीर्थाच्या ठिकाणी पुजारी
 देवी व शिवाच्या पूजेच्या सेवेमध्ये कार्यमग्न आहेत.

महर्षी दधीची ऋषी

(वडील अर्थवा ऋषी तथा आई चित्ती)

(आचार्य महावीर प्रसाद द्विवेदीनुसार)

वडील महर्षि च्यवन तथा आई पद्मा)

महात्मा सुदर्शन (ज्येष्ठ पुत्र)

महर्षि पिप्लाद (कनिष्ठ पुत्र)

दक्षिण
भागातील
ब्राह्मण
तथा गुरव

पूर्व
भागातील
ब्राह्मण

उत्तर
भागातील
ब्राह्मण

पश्चिम
भागातील
ब्राह्मण तथा
तपोधम

यांचे बारा पुत्र होते जे की दधीच दायमा
या नावाने राजस्थान व मध्यप्रदेश येथे
आढळून येतात

ही मंडळी प्रामुख्याने
महाराष्ट्र, गोवा व मध्य
प्रदेश या राज्यात
आढळतात. यांच्या
अनेक उपशाखा
आहेत. उदा. शैव,
लिंगायत, भाविक,
अहिर, जैन

ही मंडळी गुजराथ मधील
२३ भागात आढळून
येतात :
१) छोत्तेर २) युवाल,
बडियाल, नलकांठा,
सातावाड ३) पालनपुर
४) पाटन बारगाम ५)
खानपुर बाविसी ६)
ईडर बडाली,

वरील १२ पुत्रांचे
प्रत्येकी १२ पुत्र होते.
असे मिळून एकूण
१४४ पुत्र
पुढील पिढीमध्ये होते.

७) मोडासीमा, ८) अहमदाबाद ९) बावला १०) महीजडा
बावीसी ११) त्रण गाम बावीसी १२) बोलका १३) खंबत
१४) डाकोर १५) सूरत कुलपाडा १६) सूरत
अंबाजी १७) काठीयावाड बसोल बेतालिस १८) छगाम
बेतालिस १९) लुणावाडा २०) चोगथी २१) रेवा कांठा
बडौदा, २२) मालवा २३) दशस्कोई नवगाम

६. देवी-शिव पूजकांचे श्रेष्ठत्व!

मागोल प्रकरणामध्ये देवी-शिव पूजकांना कोणकोणते वर व अधिकार साक्षात शिव पार्वतीने दिले आहेत याचे विवेचन केले. आता या प्रकरणामध्ये शिव स्थापित ब्राह्मण कशा पद्धतीने श्रेष्ठ ठरतात याची माहिती यात संहितेच्या ४४ व्या अध्यायामधील खालील दिलेल्या श्लोकांवरून समजून येते.

तस्यैव नगरे राज्ञो भद्रस्य नित्य भोजने ॥

नियमो प्राजापत्यस्य ह्यंधकेश समीपतः ॥४२॥

यज्जातं श्रूयतां तच्च कथयामि यथा श्रुतम् ॥

ध्वज एकश्च राज्ञो वै दत्तश्च शंकरणे च ॥४३॥

याचा अर्थ - अंधकेश राजवळ एक भद्र नावांचा राजा होता. तो नित्य प्रति नियमाने प्रजापत्य भोजन करवीत असे. त्या राजास शिवानी एक ध्वजा दिली होती.

प्रातश्च वध्यतां राजनरात्रौ चैव पतिष्यति ॥

मम कृत्ये च संपूर्णो प्राजापत्ये तथा पुनः ॥४४॥

अन्यथा चेत्तदा तत्र राजा वेवास्थिरो भवेत् ॥

इति नियमस्तस्याऽऽसीच्छिवपूजाविधानतः ॥४५॥

याचा अर्थ - आणि राजास सांगितले की, आमच्या पूजेमध्ये व प्रजापत्य कार्यात प्रातःकाळी ही ध्वजा बांधून घेत जावी. ते कार्य संपूर्ण झाले म्हणजे रात्री ती ध्वजा आपोआप पडून जात जाईल, तेव्हा कार्य पूर्ण झाले असे समजावे. आणि त्या कृत्याची पूर्तता न झाली तर रात्री ध्वजा तशीच स्थिर राहील.

प्राजापत्यं ततश्चैव कर्तव्यं च दिने दिने ॥

प्रातर्ध्वजो निबध्येत स्वयं चैव पतेदिति ॥४६॥

यदि कार्यं च संपूर्णं जातं चैव भवेदिह ॥

अन्यथानपतत्येय तथैव तिष्ठति ध्रुवम् ॥४७॥

याचा अर्थ - तो राजा प्रतिदिन प्रजापत्य यज्ञ करीत असे. व प्रातःकाळी ध्वजा बांधत असे. जर त्याचे कार्य पूर्ण झाले तर स्वयं ध्वजा पतन होत असे. व

तसे न झाल्यास ध्वजा तशीच स्थिर राहात असे.

एकास्मिन्समयेचाऽत्रबटोः कार्यतथाह्यतभू ॥

राज्ञाच भोजयित्वातु प्रोषितोबटुरेवच ॥४८॥

अभोजितेषुविप्रेषुध्वजश्चपतितोह्यभूत् ॥

दृष्ट्वाच चतदातत्रपृष्टंराज्ञाकथंध्वजः ॥४९॥

पतितोब्राह्मणाह्यत्रभुंजतेनोत्थिताइति ॥

कथंनिपतिताश्चात्र ब्राह्मणाः सत्यवादिनः ॥५०॥

याचा अर्थ - एके दिवशी शिव स्थापित ब्राह्मणांस काही काम होते. म्हणून राजाज्ञेनुसार त्यांना इतर ब्राह्मणांच्या पूर्वीच भोजन करून पाठवून दिले. ब्राह्मणांच्या भोजनाच्या समाप्तीपूर्वीच ध्वजा पडली. हे पाहून राजा विचारू लागला की, ही ध्वजा कशी पडली, अजून ब्राह्मण भोजन करून तर ऊठलेच नाही. येथे अनेक मोठे विद्वान ब्राह्मण आहेत. त्यांनी ही गोष्ट सांगितली की, ही ध्वजा ब्राह्मणांच्या जेवणापूर्वीच कशी पडली?

तेपृष्ठाश्चतदाप्रोचुर्बबटुकोभोजितःपुरा ॥

चंडीपुत्रः शिवस्यैवतस्माच्च पतितोध्वजः ॥५१॥

याचा अर्थ - तेव्हा ब्राह्मण म्हणाले की, शिवाच्या ब्राह्मणास किंवा बटुकास प्रथम भोजन करून पाठवून दिले. आणि ते शिव-पार्वतीचे पुत्र असल्यामुळे यज्ञ पूर्ण झाला. म्हणून ध्वजा पडली.

एवंजमहिमातेषांवर्धित शंकरणेच ॥

तस्माच्चबटुका श्रेष्ठाः पुराविद्भिः प्रकीर्तीताः ॥५२॥

शिवपूजा तु तैः पूर्वकर्तव्या सर्वतः शुभा ॥

उत्तारणंचपूजायाः पूजापूर्णाभवत्विति ॥५३॥

एतावदेवतेषां तुकार्यनान्यत्तथैवच ॥

एतत्सर्वसमाख्यातंयत्पृष्टंचमुनिश्चराः ॥

यःच्छ्रुत्वा शिवपूजायाः फलंतुलभतेनरः ॥५४॥

याचा अर्थ - याप्रमाणे शंकराने शिवद्विजांचा महिमा वाढविला आहे. म्हणून ते शिवस्थापित द्विज सर्वोपरी श्रेष्ठ आहे. असे पुराण रचनाकाराने वर्णिले आहे. या शिवद्विजांनी प्रथम पूजा करणे हे सर्वात शुभ आहे. तसेच पूजेचे शेवट त्यांची प्रार्थना केल्याने पूजेची पूर्तता होते. अशा पद्धतीने शिव स्थापित ब्राह्मण त्यांच्या पूजारीपणाच्या अधिकारामुळे देवलकविप्र या नावाने देखील संबोधल्या जातात.

७. देवी-शिवाचे पुजारी

एकविसाव्या शतकामध्ये महाराष्ट्रामधील देवी-शिव या परिवारामधील मंदिराचा आढावा घेतला तर असे आढळून येते की, शिवाचे स्थान माहात्म्य असणारी मंदिरे तर आहेच. परंतु सर्वसाधारणपणे प्रत्येक लहान-मोठ्या गांवांमध्ये देखील शिवाच्या विविध अवतार असलेल्या देवतांची मंदिरे आढळून येतात. उदा. खंडोबा, भैरोबा, मारुती, म्हसोबा.

याचप्रमाणे शिवाची पत्नी पार्वती जी शक्ती म्हणून ओळखल्या जाते. तिचे विविध भागांमध्ये विविध नावे असली तरी सर्व पार्वती देवीचेच स्वरूप आहेत. असे अनेक मंदिरे विविध गावांमध्ये आढळून येतात.

शिव परिवारामधील गणपती हे सर्वांचे लाडके दैवत. या देवताचे देखील महाराष्ट्रामध्ये विविध ठिकाणी स्थान माहात्म्य असणारी मंदिरे आढळून येतात. महाराष्ट्रामधील विविध मंदिराची व तेथील पूजकांची यादी खालीलप्रमाणे. यापैकी अनेक ठिकाणी विश्वस्त संस्था जरी कार्यरत असली तरी वंशपरंपरेच्या अधिकारानुसार अनेक पुजारी, त्या देवतांची पूजा-अर्चा व प्रार्थना आजही सेवाभावी पद्धतीने पार पाडीत आहे.

आज लोकसंख्या वाढली असल्यामुळे भक्तांच्या संख्येत वाढ झालेली आहे. त्यामुळे प्रत्येक मंदिरामध्ये वर्दळ वाढली. मंदिराच्या उत्पन्नमध्ये देखील वाढ झाली, परंतु आज दोन हजार वर्षांपूर्वी अशी परिस्थिती नव्हती. मंदिराचे ठिकाण निर्जन स्थळी व दुर्गमस्थळी असे. त्या काळी मंदिराचे काही उत्पन्न नव्हते. परंतु त्या कठीण काळामध्ये मंदिराच्या उत्पन्नाकडे, स्वतःच्या चरितार्थाकडे लक्ष न देता केवळ देवाची सेवा करणे या उदात्त हेतुने ही परंपरा पुजाऱ्यांनी अनेक नैसर्गिक व अनैसर्गिक संकटे आली तरी नेटाने टिकवून ठेवली. परंतु आज मात्र त्या पुजाऱ्याला तेथून काढून टाकण्याचे प्रयत्न होत आहेत. त्यांचा वंशपरंपरागत असलेला अधिकार काढून घेतला जात आहे.

ही वाव निश्चितच भूषणावह नाही. यामधून समाजाची 'गरज सरो वैद्य मरो' अशी कृती दिसून येते. ज्या समाज घटकाने हिंदू संस्कृतीचे जतन

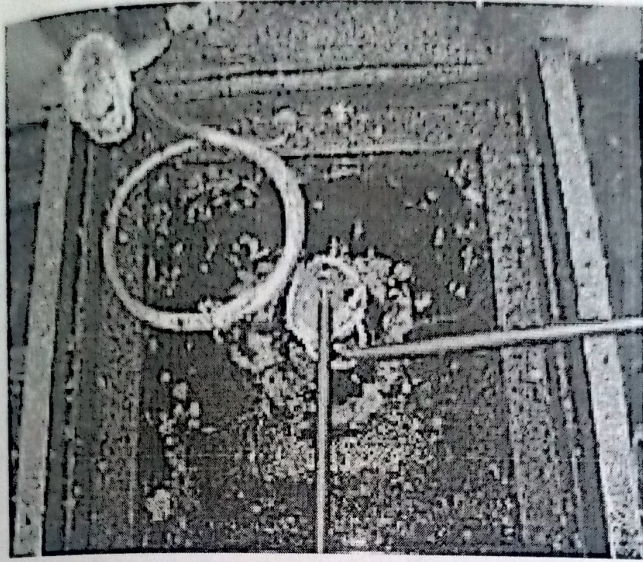
केले, तिचे प्राणपणाने रक्षण केले त्याच संस्कृतीच्या ठेकेदारांनी या पुजाऱ्यांना मंदिरामधून हुसकावून लावले, त्यांच्यावर अन्याय व अत्याचार करणे ही गोष्ट लाजिरवाणी आहे. या मंदिरासंबंधी कुठली ना कुठली प्रकरणे ही आज न्यायप्रविष्ट आहेत व तेथील पुजारी, स्वतःला लोककल्याणाचे धोरण राबविणाऱ्या सरकारकडून न्याय नक्कीच मिळेल हा भाकड विश्वास मनाशी बाळगून आहे. ही सर्व मंडळी गुरव या संज्ञेने महाराष्ट्रामध्ये सर्वपरिचित आहे. महाराष्ट्रामधील अनेक शिव, देवी व गणपती मंदिराचे वंश परंपरेने गुरव मंडळी पुजारी म्हणून कार्यरत आहे.

महाराष्ट्रातील मंदिराची यादी

अ.क्र.	गावाचे नाव	देवताचे मंदिर	पूजकाचे नाव	केव्हापासून
१.	वेरूळ	घृष्णेश्वर महादेव मंदिर	शेवाळे/दांडगे	४०० वर्षांपासून
२.	राजूर	गणपती	साबळे	२०० वर्षांपासून
३.	अंबाजोगाई	अंबादेवी	पुजारी	३०० वर्षांपासून
४.	मर्दडी (बुलढाणा)	देवी	दांडगे	४०० वर्षांपासून
५.	येरमाळा	येडेश्वरी देवी		३०० वर्षांपासून
६.	परळी	वैद्यनाथ महादेव	पुजारी	४०० वर्षांपासून
७.	औंढा नागनाथ	महादेव		४०० वर्षांपासून
८.	थेऊर	गणपती	आगलावे	४०० वर्षांपासून
९.	रांजणगांव	गणपती		०० वर्षांपासून
१०.	नाशिक	कपालेश्वर मंदिर	शेवाळे/गाडे	२०० वर्षांपासून
११.	नामलगांव बीड	गणपती	पुजारी	२५० वर्षांपासून
१२.	बीड	कंकाळेश्वर महादेव	गुरव	४०० वर्षांपासून
१३.	सौताडा ता. पाटोदा	महादेव	भालेराव	१५० वर्षांपासून
१४.	आष्टी	जोगेश्वरी देवी मंदिर	गुरव	२०० वर्षांपासून
१५.	पिंप्री ता. केज	आरेश्वर महादेव	मोकाशी	३०० वर्षांपासून
१६.	धारूर	देवीचे मंदिर	शिंदे	१०० वर्षांपासून
१७.	पुणे	जोगेश्वरी देवी	बेंद्रे	४०० वर्षांपासून
१८.	पुणे	ओंकारेश्वर महादेव	गाडे	४०० वर्षांपासून

१९.	चंद्रपूर	महाकाली देवी	महाकाळे	५०० वर्षांपासून
२०.	अंबड	मत्स्योदरी देवी	गुरव	१०० वर्षांपासून
२१.	मार्डी सोलापूर	देवी	गुरव	१००० वर्षांपासून
२२.	धुळे	देवी एकवीरा	सोनावणे	३०० वर्षांपासून
२३.	अणदूर	खंडोबा	मोकाशे	५०० वर्षांपासून
२४.	बाळे सोलापूर	खंडोबा	गुरव	३०० वर्षांपासून
२५.	सातारा औरंगाबाद	खंडोबा	धुमाळ	२०० वर्षांपासून
२६.	औरंगाबाद	महादेव नागेकर	मुंगीकर	१०० वर्षांपासून
२७.	अमरावती	निळकंठेश्वर महादेव	पांडे	२०० वर्षांपासून
२८.	पिंप्रीचिंचवड	गणपती	भदे	३०० वर्षांपासून
२९.	मायनूर ब्रह्मपुरी सोलापूर	महादेव	पुजारी	१००० वर्षांपासून
३०.	कवठे एकंद, सांगली	महादेव	नीळकंठ	४०० वर्षांपासून
३१.	ज्योतीबा, कोल्हापूर	जोतीबा	सांगळे	१०० वर्षांपासून
३२.	मार्लेश्वर महादेव		गुरव	
३३.	लेण्याद्री	गणपती	बाळू गुरव	
३४.	डोंगरगण अजगर	महादेव	गुरव	
३५.	निसर्गेश्वर (ता. राहता)	महादेव	गुरव	
३६.	रुद्रेश्वर (नगर)	महादेव	गुरव	
३७.	काळेश्वर मंदिर माळीवाडा	महादेव	संदीप थोरात	
३८.	नेरपिंगळी अमरावती	देवी	नंदूरबार	
३९.	सिद्धटेक	गणपती	गणेश गुरव	
४०.	शिरपूर अमरावती	महादेव	पुसदकर	
४१.	वाघेश्वर मंदीर (वाघोली पुणे)	महादेव	रवी गुरव	
४२.	वाडे बोल्हारी	देवी	शिंदे, गाडे	
४३.	मंगलादेवी (नेर, यवतमाळ)	देवी	खंडार गुरव	
४४.	निर्घाज (पारनेर)	रेणुकादेवी	सुभाष वाघमारे	
	महाबळेश्वर	महादेव	नुनेकर पुजारी	
४५.	शिखर शिंगणापूर	महादेव	गुरव	
४६.	मारेश्वर मंदिर	महादेव	औटे	
४७.	मांडवा जि. वर्धा	महादेव मंदीर	धनुषकर पुजारी	
४८.	कोराडीची देवी नागपूर	देवी	फुल झेले	

८.

‘गुरव-ब्राह्मण’ : एक नाणे-दोन बाजू

आपण प्रकरण चार मध्ये बघितलेच की, दधिची ऋषी जे की, ब्रह्मदेवाचे पुत्र होते व शिवाचे मोठे भक्त होते. तसेच ते वेदशास्त्रपंडित होते. अशा महान ऋषीच्या कुळात उत्पन्न झालेल्या व ज्यांची निर्मिती साक्षात् शिव भगवानाने करून पुत्राचे अधिकार दिले अशा शिवद्विज व बटुक यांना देवी व शिव संबंधीच्या पूजनामध्ये विशेष अधिकार दिले, श्रेष्ठत्व दिले त्यानुसार त्यांना पूजारपणाच्या अधिकारामुळे देवलक विप्र या नांवाने ओळखले जाऊ लागले. असे देवलक विप्र इतर ब्राह्मणांपेक्षा कसे श्रेष्ठ आहे याचे विवेचन ही प्रकरण पाच मध्ये आपण माहीत करून घेतले आहे.

मात्र आपण महाराष्ट्रामधील देवी व शिव मंदिराच्या पुजाऱ्यांविषयी प्रकरण सहा मध्ये जी माहिती घेतली त्यानुसार ते सारे ‘गुरव’ या नांवाने महाराष्ट्रामध्ये परिचित आहेत असे दिसून येते. यावरून शिवपुराणामध्ये उल्लेख केल्याप्रमाणे दधिचीकुलंउत्पन्न ब्राह्मण तथा विप्र व आज ‘गुरव’ या संज्ञेने सर्वांना परिचित असलेली देवी-शिवाचे पुजारी हे एक आहे किंवा नाही याबद्दल

अनेकांच्या मनात प्रश्नचिन्ह निर्माण होतात. तेव्हा ही दोनही नावे जरी वेगवेगळी असली तरी ती एकच आहे याबद्दल विवेचन करणे मनोरंजक ठरते.

‘गुरव’ हा जातिवाचक शब्द मराठी या भाषेमधील आहे. या बद्दलचा मराठी भाषेमधील उल्लेख हा पैठण येथील सोमेश्वर या शिवालयासंबंधीच्या शके १०६२ (इ.स. ११४०)च्या शिलालेखामध्ये आढळून येतो. शिवाच्या पूजेसाठी शिवाचा नैवेद्य करण्यासाठी आणि देवळाची व्यवस्था बघण्यासाठी गुरव पुजाऱ्याला द्यावयाच्या पैशांचा उल्लेख या शिलालेखात उपलब्ध आहे. त्याचप्रमाणे शके ११५० (इ.स. १२२८) मध्ये कोरलेल्या अंबाजोगाई येथील शिलालेखात रोजच्या व सणावारांच्या दिवशी पूजेसाठी गुरव पुजाऱ्याला द्यावयाच्या शिध्याचा उल्लेख आहे. तसेच म्हाईभट यांनी, महानुभाव धर्म संस्थापक चक्रधरस्वामी यांच्या जीवनावर लिहिलेला ‘लीळाचरित्र’ हा मराठी साहीत्यामधील आद्यग्रंथ समजला जातो. या ग्रंथमध्ये देखील देवपूजेच्या संदर्भात गुरव पुजाऱ्याचा उल्लेख सापडतो. या वरून गुरव ही पदवी धारण केलेल्या जनसमुहाचा पुजारीपण हा वंश परंपरेने व्यवसाय होता हे सिद्ध होते.

महाराष्ट्रामध्ये जाती व्यवस्था ही आठव्या शतकामध्ये उदयाला आली. जातिव्यवस्था ही त्या त्या जन समुहाच्या व्यवसायावरून निर्माण झाली आहे. जसे लोखंडाचे काम करणारा लोहार, लाकडी काम करणारा सुतार, सोन्याचा काम करणारा सोनार असे नवीन वर्ग निर्माण झाले. त्यानुसार पुजारी हा व्यवसाय करणाऱ्या, विशेष करून शैव पंथाच्या देवतांच्या पुजाऱ्यांना ‘गुरव’ या आदरपूर्वक पदवीने संबोधले जाऊ लागले. ‘गुरव’ या मराठी शब्दाचा उदय हा संस्कृत भाषेमधून झाला. कारण महाराष्ट्रामध्ये मराठीच्या अगोदर संस्कृत या भाषेचा प्रभाव होता. आणि म्हणूनच हिंदु धर्मांमधील सर्व महत्वाची शास्त्रे, पुराणे, ग्रंथ हे संस्कृतमधूनच आढळून येतात. ‘गुरव’ हा शब्द ‘गुरु’ या संस्कृत शब्दाचे अनेकवचन आहे. याचे सर्वमान्य उदाहरण म्हणजे खालील नमूद श्लोकाचे देता येईल.

गुरुः ब्रह्माः गुरुः विष्णु, गुरु देवोः महेश्वरा ॥

गुरु साक्षात् परब्रह्म तस्मै श्री ‘गुरवे’ नमः ॥

उपरोक्त श्लोकाच्या पहिल्या ओळीमध्ये ब्रह्मा, विष्णु व महेश या तीन गुरूंचे नांव आल्याने दुसऱ्या ओळीमध्ये ‘गुरवे’ नमः हा अनेकवचनी शब्द आलेला आहे. अशा प्रकारे संस्कृत भाषेमध्ये ‘गुरु’ हा एकवचनी शब्द

आहे तर 'गुरु' हा अनेकवचनी शब्द असल्याचे दिसून येते. वरील विवेचनावरून 'गुरु' या मराठी शब्दाची उत्पत्ती संस्कृतमधून झाली असल्याचे आढळून येते.

पूर्वीच्या काळी देवलक विप्र हे गुरुस्थानी होते किंवा नाही हे देखील बघणे मनोरंजक ठरेल. शिव पुराणामधील दधिची. सुदर्शन कथेनुसार, देवलक विप्र तथा पुजारी हे शिव क्षेत्रातील कर्माधिकारी गुरु, उपाध्ये किंवा आचार्य होते हे सिद्ध होते. क्षेत्राच्या ठिकाणी गुरु किंवा उपाध्ये कुणास संबोधतात हे बघू. ज्या क्षेत्रावर तेथील कर्माचा ज्यास अधिकार असेल व ज्याच्या वाक्यांनी व ज्याच्या पूजनानी तेथील कार्य सफल होत असेल तर ते त्या क्षेत्राचे गुरु किंवा उपाध्ये होय. उदाहरणार्थ गया या क्षेत्राच्या ठिकाणी तेथील कर्माचे अधिकारी मगध ब्राह्मण आहे. त्यांच्या पूजनातून व त्यांच्या मुखातील सफल वचना वाचून कर्माची सांगता होत नाही. इतर ब्राह्मण जरी वेदपारंगत महान असले तरी तेथे त्यांना त्यांचे पूजन व त्यांच्या चरणावर मस्तक ठेवणे भाग आहे. कारण त्या क्षेत्राच्या ठिकाणी, तेथील कर्माच्या संबंधाने तेथे येणाऱ्या यात्रेकरूचे ते गुरु आहेत. त्याचप्रमाणे शिवक्षेत्र म्हणजे देवी शिव मंदिरामधील सर्व कर्माचे अधिकारी देवलक विप्र हे आहेत. त्यांच्या पूजनावाचून व वचनावाचून तसेच त्यांच्या हातून पूजन व प्रार्थना केल्यावाचून पूजा पूर्णत्वास जात नाही. या ठिकाणी इतर ब्राह्मण जरी वेदपारंगत असले तरी, शिवमंदिरामधील पुजारी हा गुरुस्थानी असतो.

मंदिरामधील सर्व धन दौलत वा जंगम मालमत्ता यांची योग्य व्यवस्था करण्यासाठी, त्याची जपवणूक करण्यासाठी त्याची योग्य ठिकाणी योग्य पद्धतीने गुंतवणूक करण्यासाठी, ज्ञानी प्रामाणिक व सदाचारी व्यक्तीची निवड ही काळाची गरज होती. या पार्श्वभूमीवर मंदिराच्या देवतांच्या पूजा व सेवा करण्याचा मान ज्या व्यक्तीस मिळत असे. ती व्यक्ती समाजात उच्चस्थानी मानली जात असे. असे पूजा करण्याचे कार्य करण्याची संधी मिळणाऱ्या व्यक्तीला तो एक प्रकारे गौरव असे.

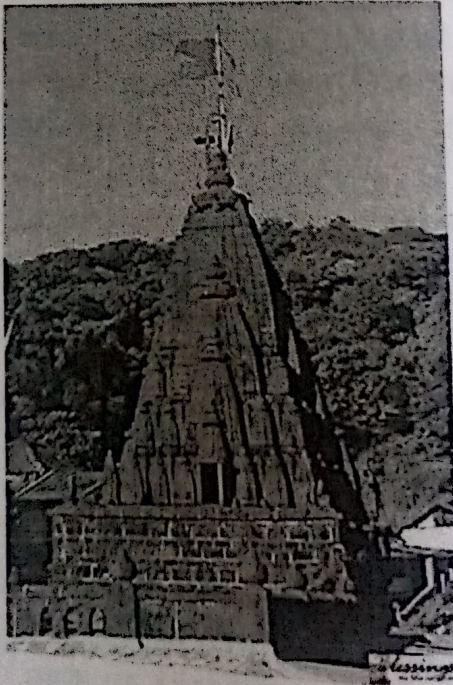
बाबतून देवी-शिव पूजकांना पूर्वी समाजात मानाचे गुरुचे स्थान होते असे मानण्यास मोठा आधार प्राप्त होतो.

ज्या काळामध्ये शिव पुराण रचले गेले त्या काळात जातिव्यवस्था नव्हती म्हणून देवी शिवाचे पुजारी म्हणून गुरु हे जातीचे नाव त्यामध्ये

आलेले नाही. त्या काळी वर्णव्यवस्था होती. त्यानुसार ब्राह्मण क्षत्रिय वैश्य व शुद्र असे चार वर्ण अस्तित्वात होते. या चारही वर्णांचा विचार केला तर देवाची सेवा करणे, पूजा-अर्चा करणे वंदना तथा प्रार्थना करणे हे कार्य कोणत्या वर्णामध्ये मोडते या प्रश्नाचे उत्तर शोधले तर त्याचे उत्तर ब्राह्मण वर्णच असे सापडते.

दक्षिणा घेऊन पूजन करणे हे पुजारीपणाचे कृत्य आहे. तेव्हा क्षत्रिय अथवा इतर वर्णाच्या लोकांना या कृत्याचा अधिकार नाही. हे कार्य ब्राह्मणाचे आहे कारण दक्षिणा घेण्याचा अधिकार ब्राह्मणांचा आहे. यावरून ब्राह्मण ही पूजाऱ्याची जात झाली. त्यात ही दधिचीकुलोत्पन्न ब्राह्मणास पुजारीपणाचा अधिकार मिळाला म्हणून त्यांच्या समुदायास पुजारी तथा देवलक विप्र अशी संज्ञा प्राप्त झाली.

वरीलप्रमाणे वर्ण व्यवस्था अस्तित्वात आल्यानंतर सुमारे एक हजार वर्षांनंतर जातिव्यवस्था निर्माण झाली. जातिव्यवस्था प्रामुख्याने त्या त्या व्यक्तीच्या व्यवसायावरून निर्माण झाल्या आहेत. जसे सोन्याचे काम करणारे सोनार,

लोखंडाचे काम करणारे लोहार, मातीचे काम करणारे कुंभार, कपडे शिवणारे शिंपी. याच धर्तीवर देवाची सेवा करणे, पूजा करणे ही कामे मात्र ब्राह्मण व गुरव ही दोघेही पार पाडीत आहे. व्यवसायाच्या या तर्कावर तरी जरी गुरव आणि ब्राह्मण हे दोन जातीची वेगवेगळी नावे असली तरी त्यांचा व्यवसाय एकच असल्याकारणाने एकच जात असावी या म्हणण्यास पुष्टी मिळते.

९.

गुरव हे शैव ब्राह्मणच

- जगद्गुरू शंकराचार्य

सन १८११ साली श्री. जगद्गुरू शंकराचार्य संस्थान शृंगेरी हे काही कामानिमित्त सातारा जिल्ह्यामधील वाई येथे आले होते. त्यावेळी तेथे वेदशास्त्र पंडीत गुरव कै. रा. नारोबा यांनी आम्ही शैव ब्राह्मण आहोत असे समितले. त्यावर शंकराचार्यांनी ते ब्राह्मण आहेत असे म्हटल्यावरून खालीलप्रमाणे संस्कृतमधून प्रश्न केले व त्याला कै. नारोबा यांनी समर्पक अशी उत्तरे दिली.

प्रश्न	उत्तर
१. कोशैवा	महाशैवा
२. कोशाखा	पाशुपतशाखा
३. कोगोत्रा	शिखंडीगोत्रा
४. को प्रवरा	शैव, पाशुपत, सौमित्री, प्रवरा
५. को नान्मा	केशव नान्मा
६. को वर्णा	शिव ब्राह्मण वर्णा
७. को आचारा	वैदिक आचारा
८. को धर्मा	ब्रह्मचर्य, गृहस्थाश्रम, वानप्रस्थ, चतुर्थाश्रम दीक्षा, इति. चतुर्थाश्रम धर्मा
९. कोसंस्कारा	षोडश संस्कारा
१०. को कर्मा	आचार्य कर्मा
११. को दीक्षा	चतुर्थाश्रम, शिलयोमहंस, दीक्षा, पाणीधारण
१२. को दंडा	शिव दंडा
१३. कोतर्पण	शिवर्पणा
१४. कोकमंडलु	शिवकमंडलु
१५. कोउच्चारा	प्रश्न उच्चारा
१६. को जप	अजपा गायत्रीहंस, अघोर शिवमंत्र इति जपा
१७. को तपा	ब्रह्मचारी तपा

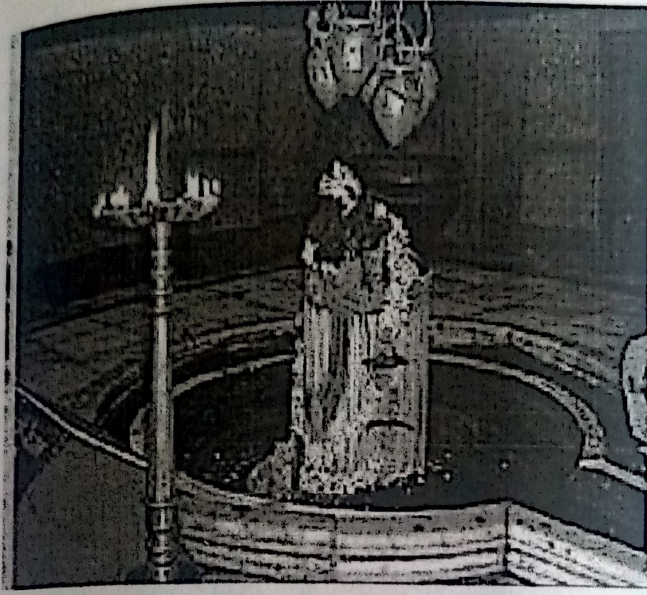
१८. को अनुष्ठाना शिव उपनिषध, कैवल्य उपनिषध नारायण
उपनिषध इति. अनुष्ठानाता
१९. कोमहावाक्य तत्वमसी महावाक्य
२०. कोपटा शिवशंकरानंद स्वामी परमगुरु, शंकरानंद स्वामी
परात्पर गुरु, अनंतानंद स्वामी महागुरु
२१. कोपंथा नाथ पंथा
२२. को मान्या दक्षिण मान्या
२३. कोमठा शृंगेरी मठा
२४. को सांप्रदाया भुवर सांप्रदाया
२५. को नामा भारती नामा
२६. को पदा रामेश्वर क्षेत्र पदा
२७. को दैवता आदिदराह दैवता
२८. को देवी कामाक्ष देवी
२९. को आचार्य शृंगेरी रुद्राचार्य

वरील प्रश्नोत्तरानंतर कै. नारोबा गुरव हे शैव ब्राह्मण आहेत यावर शंकराचार्यांनी शिक्कामोर्तब केले गेले.

अशा प्रकारे दि. १५-१०-१९१२ रोजी शृंगेरी संस्थानाचे शंकराचार्य विदर्भामध्ये धामणगांवी मुक्कामी आले होते. तेथे आबाजी दामोदर रामेकर (गुरव) यांनी त्यांची भेट घेतली व आम्ही नेमके कोण आहोत अशी विचारणा केली. त्यावर शंकराचार्य म्हणाले, 'मला फार आश्चर्य वाटते की, इकडचे ब्राह्मण गुरवास शुद्धप्रमाणे का लेखतात. वास्तविक ते तर अपस्तंभ शाखेचे ब्राह्मण असून त्यांचा वेद यजुर्वेद आहे. आमच्या भागात त्यांना गुरुकुळ अथवा शैव ब्राह्मण असे म्हणतात. ते एवढे श्रेष्ठ आहे की, ते आम्हांला देखील नमस्कार घालीत नाहीत. एके काळी हे गुरव म्हणजे गुरु होते व ते आपल्या ब्राह्मणापेक्षा श्रेष्ठ होते. जर त्यांना गोत्र आहेत तर ते निःसंशय ब्राह्मण आहे. ते कुठल्याही सबबीखाली शुद्ध ठरू शकत नाही.

या वरील दोनही घटनाक्रमावरून गुरव हे किमान दोनशे वर्षांच्या पूर्वीपासून ब्राह्मण आहे हे तर सिद्ध होतेच, परंतु ते इतर ब्राह्मणांपेक्षा श्रेष्ठ होते म्हणून गुरुस्थानी होते. असे समजण्यास मोठा आधार प्राप्त होतो.

१०.

विविध न्यायसंस्थांचे निवाडे

सन १९११ साली मौजे बाळे ता. सोलापूर येथील खानेसुमारी करणाऱ्या अधिकाऱ्याने तेथील शैव ब्राह्मणांना जात विचारली. त्यांनी शैव ब्राह्मण असे सांगितले. परंतु संबंधित अधिकाऱ्याने तसे लिहून घेण्याचे नाकारले व असे प्रतिपादन केले की, तुमची जात गुरव असून तुम्ही शुद्र आहात. तेव्हा शैव ब्राह्मण म्हणाले की, “गुरव ही जात नव्हे धंदा आहे. तेंव्हा याची चौकशी कलेक्टर साहेब बहादुर जि. सोलापूर यांच्या पुढे झाली. त्यांनी दि. ६ मार्च १९११ रोजी असा निकाल दिला की, खानेसुमारी अधिकाऱ्यांनी ज्यांची इच्छा आहे त्यांची जात शैव ब्राह्मण अशी लिहावी. यावरून जिल्हादंडाधिकारी सोलापूर यांनी देखील गुरव हे शैव ब्राह्मण आहेत हे मान्य केले आहे असे दिसून येते.

वरीलप्रमाणे सन १९२१ साली झालेल्या खानेसुमारी मध्ये पुणे येथे वरील घटनेची पुनरावृत्ती घडली. जेजुरी येथील गुरव मंडळींनी आमची

जात शैव ब्राह्मण आहे व त्याचा उल्लेख खानेसुमारीत करण्यात यावा अशी विनंतीवजा अर्ज तत्कालीन पुणे येथील कलेक्टर (जिल्हा न्यायदंडाधिकारी) यांच्याकडे केला. तेव्हा पुणे कलेक्टरांनी या प्रकरणाचा सखोल अभ्यास केल्यानंतर गुरव हे शैव ब्राह्मण असून त्यांनी शैव ब्राह्मण अशी जात लिहावी असा निर्णय दिला.

नागपूर येथील हायकोर्ट सरन्यायाधीश सर गिलबर्ट स्टोन व न्यायमूर्ती नियोगी यांनी दि. २१-१२-१९३६ साली दिलेल्या एका निकालपत्रामध्ये गुरव व ब्राह्मण एकच असल्याचा निष्कर्ष काढला. याचा तपशील थोडक्यात खालीलप्रमाणे - (चंद्रपुर) या गावी महाकालीचे एक पुरातन मंदिर अतिशय प्रसिद्ध आहे. त्या मंदिराचे पुजारी कै. गोविंदराव अंबादास महाकाळे (पंडे) हे होते. त्यांना पुत्र नसल्यामुळे त्यांनी गुरवाचा एक मुलगा दत्तक घेतला व त्याच्या नावाने सर्व संपत्तीच्या व पूजेच्या वारसाचा हक्क प्रदान केला. त्या दत्तक पुत्राच्या जातीचा उल्लेख ब्राह्मण असा करण्यात आलेला होता. त्यास प्रतिपक्षाने हरकत घेतली. या मंदिराच्या पुजारीपणाचा अधिकार फक्त गुरवांना आहे, ब्राह्मणांना नाही. या सबबीवर विरोध केला. परंतु सरन्यायाधीश व न्यायमूर्ती यांनी दोन्ही बाजूचा युक्तिवाद ऐकून घेतल्यानंतर गुरव व ब्राह्मण हे एकच आहे त्यामुळे जरी दत्तकपुत्राची जात ब्राह्मण दर्शविली असली तरी ते दत्तकनाम विधान कायदेशीर असल्याचा महत्त्वपूर्ण निकाल दिला.

नागपूर प्रमाणेच सातारा येथील फर्स्टक्लास कोर्टामधील दिवाणी दावा क्र. ७६१/१९३८ हा देखील निर्णायक ठरला. या दाव्यामध्ये सातारन्यायवळील जकातवाडी येथील गणेश पूजेचा वाद गुरव व ब्राह्मण यांचेमध्ये निर्माण झाला होता. तो वाद न्यायमूर्ती राजाध्यक्ष यांच्या समोर चालला होता. या प्रकरणी देखील न्यायाधीशांनी सर्व संबंधितांचे म्हणणे ऐकून घेऊन साक्षी व पुराव्याच्या आधारे गुरव हे शैव ब्राह्मण आहेत व त्यांनाच गणेश पूजेचा अधिकार आहे असा निकाल दि. १९-४-४१ रोजी प्रदर्शित केला.

आळंदी पुणे येथील संत ज्ञानेश्वर महाराज समाधीस्थळी काही ब्राह्मण मंडळी सोवळे घालून मंत्र पठण करीत होती. त्याच वेळी तेथील गुरव पुजारी नित्य नियमाप्रमाणे, समाधी पूजेसाठी गाभाऱ्यात आला. त्याच्या जवळ असलेला तांब्यामधील पाणी, समाधीवर शिंपडीत असतांना त्यापैकी काही थेंब मंत्रोच्चार करणाऱ्या ब्राह्मणांच्या अंगावर पडले. त्याचवेळी दुसरा गुरव पुजारी ब्राह्मणांशेजारी

खेदून उभा राहिला. त्यामुळे तेथील उपस्थित ब्राह्मणांपैकी एकाने पूजेत गुरव पुजाऱ्यांनी व्यत्यय आणला, विटाळ झाला म्हणून पूजा भ्रष्ट झाली या कारणाखाली फर्स्टक्लास मॅजिस्ट्रेट खेड जि. पुणे यांचेकडे तक्रार केली. गुरव पुजाऱ्याविरुद्ध भा.द.वि. कलम २९६ अन्वये गुन्हा दाखल झाला. या प्रकरणी न्यायाधीशांनी गुरव पुजाऱ्यास दंड आकारून तीन महिने सक्त मजुरीची शिक्षा सुनावली. या शिक्षेविरुद्ध गुरव पुजाऱ्यांनी सेशन कोर्ट पुणे येथे अपील दाखल केले. यामध्ये आम्ही देवलक विप्र असल्याने देवाचे पुजारी आहोत असे मत मांडले.

वरील वादाचा निकाल देतांना जज सी.रोपल यांनी निकालपत्रात नमूद केले की, गुरव हे शुद्र आहेत. त्यामुळे ब्राह्मणांना विटाळ झाला असा आरोप तक्रारदाराने केला आहे. परंतु त्यानेच उलट तपासणीमध्ये गुरव हे देवलक विप्र आहेत हे मान्य केलेले आहे. देवलक विप्र म्हणजे दक्षिणा घेऊन पूजेचे कार्य करणारे ब्राह्मण आहे.

त्याचप्रमाणे समाधीवर पाडलेल्या पाण्याच्या थेंबाने खरोखरच विटाळ झाला आहे काय या बाबत उलटतपासणी करित असतांना, समाधीवर पाणी ओतले असता ते पवित्र होते हे तक्रारकर्त्याने मान्य केले आहे. त्यामुळे विटाळ झाला नाही हेच सिद्ध होते.

विशेष उल्लेखनीय बाब अशी की, साक्षात ज्ञानदेवाला समाधी पूजनासाठी गुरव पुजारी चालतात. परंतु मंत्रोच्चार करणाऱ्या कर्मठ ब्राह्मणांना, ज्यांनी एके काळी संत ज्ञानेश्वर व त्यांच्या संपूर्ण कुटुंबाला वाळीत टाकले होते. त्यांना गुरवांचा विटाळ होतो, पूजा भ्रष्ट होते हे न्यायालयासमोर सिद्ध करता आले नाही हा या खटल्याचा कच्चा दुवा होता.

त्यामुळे गुरव पुजाऱ्याला दिलेली शिक्षा आणि दंड हा अयोग्य ठरतो आणि म्हणून मी ती शिक्षा व दंड रद्द करित आहे. असा न्यायालयाने निर्णय दिला.

वरील प्रमाणे विविध न्यायदेवतांनी आपला न्याय देतांना शिव पुराणामध्ये नमूद केलेल्या देवलक विप्र तथा गुरव हे ब्राह्मणच आहे या मतावर कायदेशीररीत्या शिक्कामोर्तब केलेले आहे असे दिसून येते.

११.

शैव ब्राह्मण म्हणविणारे गुरव कोठल्यातरी

ब्राह्मण पोटशाखेचे

- डॉ. जयंत बापट

डॉ. जयंत बापट हे मूळचे सातारा जिल्ह्यातील वार्डचे. परंतु गेली ४० वर्षांपासून ऑस्ट्रेलिया येथे रसायन शास्त्राचा अध्यापक म्हणून कार्य केले. परंतु गेल्या २० वर्षांपूर्वी गुरवांचे मूळ काय असावे या विषयी मेलबर्न येथील ला ट्रोव विद्यापीठात संशोधन करून पीएच.डी. मिळवली. त्यांनी गुरवांविषयी मांडलेले थोडक्यात मत खालीलप्रमाणे.

सर्वच गुरव कुठल्या ना कुठल्या दैवताचे पुजारी आहेत. बऱ्याच ठिकाणी जरी शंकराचे पुजारी असले तरी देवी, गणपती, मारुती, ग्रामदेवता, नागोबा, वेताळ व काही ठिकाणी श्रीकृष्णाचे देखील पुजारी आहेत. इंग्रजी शब्दकोषाप्रमाणे गुरव हा शब्द गौरव या कानडी शब्दावरून आला असावा कारण गौरव याचा अर्थ शैव भिक्षु किंवा भिक्षेकऱ्याच्या वेशातील शंकर. मराठी भाषेमध्ये मात्र गुरव या शब्दाचा उल्लेख इ.स. १९४० पासून सापडतो. मात्र सर्वच जाती पुराणामध्ये शिव पुराणाच्या ज्ञानसंहितेमधील ४४व्या अध्यात्मामधील दधिची-सुदर्शन या पौराणिक कथेचा संदर्भ सापडतो.

विशेष बाब म्हणजे या पौराणिक कथेमध्ये तुझे वैदिक हक्क जातील एवढाच शाप आहे. परंतु काही शिव पुराणामध्ये तू शूद्र होशील, असा शाप आहे. हा गुरव जातीला कनिष्ठ दर्शवणारा बदल कोणी केला, केव्हा केला व

का केला या बदल अंदाज स्वरूपात खालील शक्यता मांडता येईल.

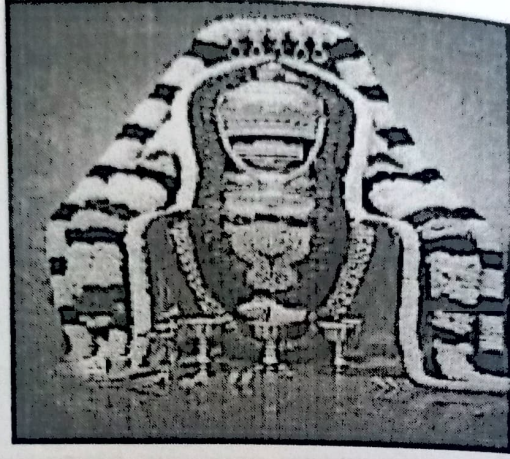
१. ज्ञानसंहिता ब्राह्मणांनी लिहिली. कारण इ.स. ९५० च्या सुमारास संस्कृत उत्तम जाणणारे, वेदाभ्यास व शास्त्राभ्यास करणारे हे फक्त ब्राह्मणच होते.
२. गुरव ब्राह्मण असले तरी त्यांना खालच्या दर्जाचे ठरविण्यासाठी ब्राह्मणांनी ही कथा लिहिली असावी.
३. गुरवांसाठी लिहिलेल्या जाती पुराणात 'तुझी प्रजा शूद्र होईल' हा शाप मूळ सुदर्शन कथेत नाही. हा बदल ब्राह्मणांनी केला असावा.
४. देवळात पूजा करणाऱ्या ब्राह्मणाला वेदार्जन करणारे इतर ब्राह्मण नेहमीच कमी लेखत आलेले आहे.
५. विशेष म्हणजे महाराष्ट्र सोडून उत्तर किंवा दक्षिण भारतात कोठेही शंकराच्या पूजाच्याला शूद्र मानत नाही. तर ब्राह्मणच मानतात.
६. शिव हे आर्यांचे खरे दैवत नाही. त्यामुळे गुरव त्यांची पूजा करतात व म्हणून आम्ही शिव निर्माल्य स्वीकारत नाही असे मराठी ब्राह्मण मानतात.

असे असले तरी गुरव समाज हा फार पुरातन आहे. गुरव व ब्राह्मण यांतील वाद शेकडो वर्ष चालू आहे. गुरव ब्राह्मण आहेत हे दाखवण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला गेला. इ.स. १८११ साली शंकराचार्यांनी तुम्ही गुरव ब्राह्मण आहात असा निर्णय अनेक प्रश्नोत्तरानंतर दिला. तसेच सोलापूर व सातारा कोर्टाने गुरव हे ब्राह्मण आहेत, असे निकाल दिलेले आहे.

वरील विवेचनावरून असा निष्कर्ष काढता येईल की, स्वतःला शैव ब्राह्मण म्हणविणारे गुरव कुठल्यातरी ब्राह्मण पोटशाखेमधीलच असावे.

स्वतःच्या समाजाच्या उन्नतीसाठी गुरवांनी मुख्य काय करावयास पाहिजे. माझ्या मते काळाच्या उदरातील आपली मूळ शोधणे. कारण हा समाज प्राचीन असला तरी त्याचा इतिहास अज्ञात आहे. आपला उज्ज्वल भूतकाळ जर गुरव आपल्या तरुणपिढीपुढे ठेवू शकले तरच तरुणामध्ये स्वत्वाचा उदय होईल. तसेच समाजातील स्त्री व पुरुष शिक्षणाचे प्रमाण वाढविणे. त्याचबरोबर पूर्वापार चालत असलेला पूजेचा अधिकार व वृत्ती न सोडता तिची जपवणूक करणे हिताचे ठरेल.

१२.

गुरव हे यजुर्वेदी ब्राह्मण

आपण आतापर्यंत शिव पुराणामधील संदर्भ श्री. जगद्गुरु शंकराचार्य यांचा निष्कर्ष, विविध न्याय संस्थेनी विविध न्यायालयीन दाव्यामध्ये दिलेला निर्णय, तसेच प्रसिद्ध संशोधक श्री. जयंत बापट यांच्या अभ्यासपूर्ण मताचा मागोवा घेतला. यानुसार गुरव हे ब्राह्मण आहेत असे सिद्ध होते. याच मताला पूरक असणारे मत अनेक जाती व्यवस्थेवर अभ्यास करणाऱ्या अभ्यासकांनी त्यांच्या पुस्तकांत नमूद केलेले आहे. त्यापैकी काहींचा आढावा या प्रकरणामध्ये घेऊ या.

भारतामधील विविध जातीबद्दल सर्व भारतभर भ्रमण करून, अभ्यास करणारे पंडित छोटेलालजी शर्मा, महामंत्री हिंदू धर्म वर्ण व्यवस्था यांच्या 'सप्तखंडी जाती निर्णय' या पुस्तकाच्या दुसऱ्या भागामध्ये पान क्र. ३२३ वर 'गुरव' या जाती संदर्भात माहिती दिलेली आहे. त्याचा तपशील याप्रमाणे.

'गुरव' ही दक्षिण भारतामधील व मध्यप्रदेश येथील एक ब्राह्मण जात आहे. प्राचीन काळापासून ब्राह्मण हे विद्यासंपन्न व विवेकी होते. ते देवाची सेवा, पूजाअर्चा व वंदना नियमित रूपाने पार पाडीत असत. त्या काळी आपल्या ईष्ट देवतांच्या मंदिरामधील सेवा, पूजाअर्चा व वंदना नियमित रूपाने पार पाडीत असत. त्या काळी आपल्या ईष्ट देवतांच्या मंदिरामधील सेवा, पूजाअर्चा व वंदन करण्यासाठी योग्य व्यक्तीची निवड होणे हा त्या व्यक्तीचा

गौरव समजला जात असे. यामुळेच त्यावेळच्या पुजाऱ्यांना गौरव तथा गुरव या नावाने संबोधित करण्यात येत असे. जाती शोधाच्या निमित्ताने काशीपासून संपूर्ण भारतभर भ्रमण करीत असतांना अनेक नामांकित विद्वानांसोबत 'गुरव' या जातीबद्दल चर्चा झाली. त्यात त्या विद्वानांनी उपरोक्त मताशी सहमती दर्शविलेली आहे.

खास बाब म्हणजे श्री. शर्मा हे स्वतः ब्राह्मण असून त्यांनी त्यांचे हे मत अभ्यासाअंती परखडपणे मांडले आहे.

अशा प्रकारे गुरव हे ब्राह्मण आहेत हे सुस्पष्ट होते. परंतु ब्राह्मण नेमक्या कोणत्या शाखेमध्ये मोडतात याबद्दल वाचकाच्या मनात प्रश्नचिन्ह उभे राहणे साहजिकच आहे.

वरील प्रश्नाचा अभ्यास करावयाचा असेल तर आपणास 'चतुर्वेद शाखा निर्णय ग्रंथ' याचा आधार घेणे उचित ठरेल. या ग्रंथामध्ये शाखा, उपशाखा व रुतुशाखा या बद्दलची माहिती सखोल उपलब्ध आहे.

पूर्वीच्या काळी ज्यांना ब्रह्माचे ज्ञान आहे. त्यांना ब्राह्मण असे मानण्यात येत असे. ब्राह्मणांचे जे अनेक कार्य आहेत त्यापैकी अध्ययन व अध्यापन हे एक महत्त्वाचे कार्य आहे. त्यानुसार ब्रह्मज्ञान गुरुच्या मुखामधून शिकवले जात असे व त्यांच्या शिष्यांना ते मुखोद्गत करावे लागत असे. ब्रह्मज्ञानामध्ये चार वेद, सोळा शास्त्र, अठरा पुराणे व ग्रंथ यांचा अंतर्भाव होता. एका शिष्याला हे सारे ज्ञान प्राप्त करणे व मुखोद्गत करणे हे कठीण होऊ लागले म्हणून वेदानुसार त्यांच्यामध्ये चार प्रकार करण्यात आले. ऋग्वेदाचा अभ्यास करणारे ऋग्वेदी, यजुर्वेदाचा अभ्यास करणारे यजुर्वेदी, सामवेदाचा अभ्यास करणारे सामवेदी तर अथर्ववेदाचा अभ्यास करणारे अथर्ववेदी ब्राह्मण म्हणून संबोधले जाऊ लागले. नंतरच्या काळात संपूर्ण एक वेद सुद्धा मुखोद्गत करणे कठीण झाल्यामुळे एकेक वेदाच्या संहिता (खंड) तयार करण्यात आल्या व शिष्यांना त्या शिकवण्यात आल्या. त्या शिष्याचे नांव त्या त्या संहितेला देण्यात आले.

या प्रकारे १५ ऋग्वेदाच्या शाखा, ११८ यजुर्वेदाच्या, १७ सामवेदाच्या, १४ अथर्ववेदाच्या शाखा. असा विविध उपशाखा मिळून १६४ शाखा उपलब्ध आहे. यजुर्वेदाचे दोन प्रकार आहे. एक शुक्ल यजुर्वेद व दुसरे कृष्ण यजुर्वेद.

शुक्ल यजुर्वेदाची उत्पत्ती श्री याज्ञवल्क्य ऋषी यांनी केली. त्यांनी हा वेद १८ शिष्यांना शिकवला. त्यांची नावे अशी - १) वाजशवी २) जादवाल ३) बोद्धेय ४) काण्व ५) माध्यंदिन ६) शालेय ७) ह्यापायनीस ८) कर्मोत्त ९) पौडवास १०) आवरीक ११) परमावरीक १२) पाराशर्य १३) वैश्वीय १४) वैनतेय १५) औधेय १६) घालव १७) वैजवा १८) कात्यायन

यापैकी जावाल ऋषींची जावाल संहिता ही मोठी असल्याने त्याचे २६ खंड करून ते २६ शिष्यांना शिकवण्यात आले. त्यांची नावे याप्रमाणे - १) तत्करू २) मैथील ३) शर्कर्य ४) कौशिक ५) तैत्तिल ६) वर्दिशील ७) खेरा ८) डंभिल ९) मोमीरू १०) गौरव ११) सौभर १२) जुंभक १३) प्रौढुक १४) हरीत १५) शौरूक १६) रोहित १७) माभर १८) तौगरू १९) मांडव २०) चौभग २१) रौनक २२) हरिणाश्रुंग २३) भारव २४) कासप २५) धुम्रज २६) कपिल.

उपरोक्त शाखेपैकी जी दहावी शाखा 'गौरव' आहे. त्याचाच अपभ्रंश होऊन गुरव असा झाला. त्यामुळे गुरव हे शुक्ल यजुर्वेदीय जावाल शाखांतर्गत गौरव शाखीय ब्राह्मण आहेत.

याच संदर्भात गव्हर्मेट प्रेसच्या हिंदूद्वारे प्रकाशित झालेल्या 'हिंदुला' नामक पुस्तकाच्या पान क्र. २०४ वर 'गुरव' या जातीविषयी खालील अभिप्राय तथा माहिती प्रकाशित केलेली आहे.

Goorav = Shiv oopasak Brahman

याचा अर्थ 'गुरव' हे शिव उपासक ब्राह्मण आहेत. पूर्वीच्या काळी शिव भगवानाला मानणारे अनेक भक्त चारही वर्णामध्ये आढळून येत होते. यापैकी ब्राह्मण वर्णामधील जे ब्राह्मण शिवाचे भक्त आहे त्यांना शैव ब्राह्मण असेही ओळखले जाऊ लागले. महाराष्ट्रातील गुरव हे शिव उपासक ब्राह्मण असल्यामुळे अनेक ठिकाणी शैव ब्राह्मण या नावानेदेखील ओळखले जातात.

यामुळे गुरव हे यजुर्वेदी ब्राह्मण की शैव ब्राह्मण अशी मनात शंका निर्माण होणे रास्त आहे. या शंकेचा खुलासा व्हावा म्हणून 'गुरव' वेदशाखेनुसार यजुर्वेदी ब्राह्मण असले तरी शिवाचे पुजारी असल्यामुळे शैव ब्राह्मण देखील आहेत.

१३.

गोत्र आणि गुरव

महाराष्ट्रामधील गुरव समाजामध्ये तसेच जवळच्या राज्या उदाहरणार्थ कर्नाटक, आंध्र प्रदेश, मध्य प्रदेश, छत्तीसगड, राजस्थान, गुजराथ यामध्ये वास्तव्य करून असलेल्या गुरव समाजामध्ये खालील दर्शवल्याप्रमाणे गोत्र आढळून येतात. हिंदु धर्मामध्ये गोत्र ही विविध ऋषींच्या नावावरून निर्माण झालेली आहे. ही सर्व थोर ऋषी मुनी वेद व शास्त्रांचा अभ्यास करणारी कर्माने ब्राह्मण वर्णाची मंडळी होती. विविध गोत्राचे आद्य पुरुष तथा ऋषी यांचा तपशील खालील प्रमाणे :

अ.क्र. गोत्र	अ.क्र. गोत्र	अ.क्र. गोत्र
१. अजि गोत्र	२. भृगू गोत्र	३. अंगिरक्ष गोत्र
४. मुद्रल गोत्र	५. पातंजलि गोत्र	६. कौशीक गोत्र
७. मरीच गोत्र	८. च्यवन गोत्र	९. पुलह गोत्र
१०. आष्टिषेण गोत्र	११. उत्पत्ति शाखा	१२. गौतम गोत्र
१३. वशिष्ट गोत्र	१४. पर वशिष्ट गोत्र	१५. अपर वशिष्ट गोत्र
१६. उत्तर वशिष्ट गोत्र	१७. पुर्व वशिष्ट गोत्र	१८. दिवा वशिष्ट गोत्र
१९. वात्सायन गोत्र	२०. बुद्धायन गोत्र	२१. माध्यान्दिनी गोत्र
२२. अज गोत्र	२३. वामदेव गोत्र	२४. शंकृत्य गोत्र
२५. आप्लवान गोत्र	२६. सौकालीन गोत्र	२७. सौपायन गोत्र
२८. गर्ग गोत्र	२९. ऋतु गोत्र	३०. अधमर्सण गोत्र
३१. बुद्धायन गोत्र	३२. आष्टायन कौशिक गोत्र	३३. अग्निवेश भारद्वाज गोत्र
३४. कौमिण्डन्य गोत्र	३५. सौपर्णि गोत्र	३६. शाखा
३७. मैत्रेय गोत्र	३८. पाराशर गोत्र	३९. अंगिरा गोत्र
४०. मिश्रवरून गोत्र	४१. कपिल गोत्र	४२. शक्ती गोत्र
४३. पौलप्य गोत्र	४४. सांख्यान कौशिक गोत्र	४५. जमदग्नि गोत्र

४६. कृष्णामेय गोत्र	४७. भार्गव गोत्र	४८. हरीत गोत्र
४९. धनंजय गोत्र	५०. पाराशर गोत्र	५१. आत्रेय गोत्र
५२. पुलस्त्य गोत्र	५३. भारद्वाज गोत्र	५४. कुत्स गोत्र
५५. शांडीत्य गोत्र	५६. भरद्वाज गोत्र	५७. कौत्स गोत्र
५८. कद्रम गोत्र	५९. पाणिनी गोत्र	६०. वत्स गोत्र
६१. विवैमित्र गोत्र	६२. अगस्त्य गोत्र	६३. कुश गोत्र
६४. जमदग्नि कौशिक गोत्र	६५. कुशीक गोत्र	६६. देवराज गोत्र
६७. धुत कौशिक गोत्र	६८. किडव गोत्र	६९. कर्ज गोत्र
७०. जातुकार्य गोत्र	७१. काश्यप गोत्र	७२. गोभिल गोत्र
७३. कश्यप गोत्र	७४. सुनक गोत्र	७५. शाखाएं गोत्र
७६. कल्पिस गोत्र	७७. मनु गोत्र	७८. माण्डव्य गोत्र
७९. अम्बरीस गोत्र	८०. उपलभ्य गोत्र	८१. व्याघ्रपाद गोत्र
८२. जावाल गोत्र	८३. धौम्य गोत्र	८४. यागवल्क्य गोत्र
८५. और्व गोत्र	८६. दृढ गोत्र	८७. उद्वाह गोत्र
८८. रोहीत गोत्र	८९. सुपर्ण गोत्र	९०. गालिवं गोत्र
९१. वशिष्ट गोत्र	९२. मार्कण्डेय गोत्र	९३. अनावृक गोत्र
९४. आपस्तम्बा गोत्र	९५. उत्पत्ति शाखा गोत्र	९६. याष्क गोत्र
९७. वीतघ्न्य गोत्र	९८. वासुकि गोत्र	९९. दालभ्य गोत्र
१००. आयाष्य गोत्र	१०१. लौंगाक्षी गोत्र	१०२. चित्र गोत्र
१०३. विष्णु गोत्र	१०४. शौनक गोत्र	१०५. पंचशाखा गोत्र
१०६. सावर्णि गोत्र	१०७. कात्यायन गोत्र	१०८. कंचन गोत्र
१०९. अलम्पायन गोत्र	११०. अव्यय गोत्र	१११. विल्व गोत्र
११२. शांकल्य गोत्र	११३. उद्दालक गोत्र	११४. जैमीनी गोत्र
११५. उपमन्यु गोत्र	११६. अतथ्य गोत्र	११७. आसुरी गोत्र
११८. अनुप गोत्र	११९. आर्जवल्लोचन गोत्र	

वर नमूद केलेल्या विविध गोत्र हे आजमीतीला गुरव या नावाने परिचित असलेल्या समाजामध्ये अस्तित्वात असल्याने गुरव समाज ब्राह्मण वर्णाचाच आहे याला पृष्टी मिळते. कारण सर्वच गोत्रामधील आद्य पुरुष हे थोर ऋषी-मुनी होते व ते सारे जण ब्राह्मणच होते हे निर्वीवाद सत्य आहे.

१४.

शैव ब्राह्मण चळवळीचा आढावा

सन १८११ मध्ये सातारा जिल्ह्यामधील वाई येथे श्रृंगेरी पीठाचे श्री जगद्गुरु शंकराचार्य यांनी गुरव हे ब्राह्मण आहेत असा निर्वाळा दिल्यानंतर सुमारे १०० वर्षांनंतर म्हणजेच सन १९१२ मध्ये श्रृंगेरी येथील शंकराचार्य विदर्भमधील धामणगांव येथे आले असता पुन्हा एकदा त्यांनी गुरव हे ब्राह्मण वर्णाचेच आहेत असे ठासून सांगितल्यानंतर समाजामध्ये चैतन्याचे नवीन वारे वाहू लागले. हा विषय हाती घेऊन महाराष्ट्र पातळीवर तत्कालीन समाज नेत्यांनी विविध ठिकाणी परिषदा घेऊन गुरव हे ब्राह्मण आहेत हा निरोप जनसामान्यांपर्यंत पोहोचवायचा प्रयत्न केला. सदर समाज परिषदांचा तपशील खालीलप्रमाणे -

अ.क्र.	वर्ष	स्थळ	परिषद/बैठक
१.	१९१६	वाई, जि. सातारा	पहिली शैव ब्राह्मण परिषद अध्यक्ष : वेदशास्त्र पंडित सीताराम दाजीबा पंडे, नागपूर.
२.	१९२४	पुणे	शैव ब्राह्मण संस्थेची स्थापना
३.	१९२६	जेजुरी	शैव ब्राह्मण परिषद अध्यक्ष : प्रसिद्ध वकील रामचंद्र दामोदर रामेकर, अकोला
४.	१९२७	जळगांव	शैव ब्राह्मण परिषद
५.	१९३२	नागपूर	शैव ब्राह्मण परिषद
६.	१९३३	भुसावळ	शैव ब्राह्मण परिषद
७.	१९३३	वर्धा	शैव ब्राह्मण परिषद
८.	१९३४	अमरावती	शैव ब्राह्मण परिषद
९.	१९३५	वर्धा	शैव ब्राह्मण परिषद
१०.	१९३६	अकोला	शैव ब्राह्मण परिषद

या विषयावरून संपूर्ण महाराष्ट्र डबळून निघत असतानाच १९६८ साली एक दुखद घटना घडली. राष्ट्रपिता महात्मा गांधी जे की, स्वातंत्र्य चळवळीमधील महत्वाचे नेते होते. त्यांचा वध करण्यात आला होता. त्यांचा मोरेकरी नथुराम गोडसे हा ब्राह्मण होता. त्यामुळे संपूर्ण महाराष्ट्र भर ब्राह्मणांच्या विरुद्ध संतापाची लाट निर्माण झाली होती. काही ठिकाणी तर ब्राह्मणांवर बहिष्कार टाकून त्यांच्या घरांना आगी लावण्याचे प्रकारदेखील घडले होते.

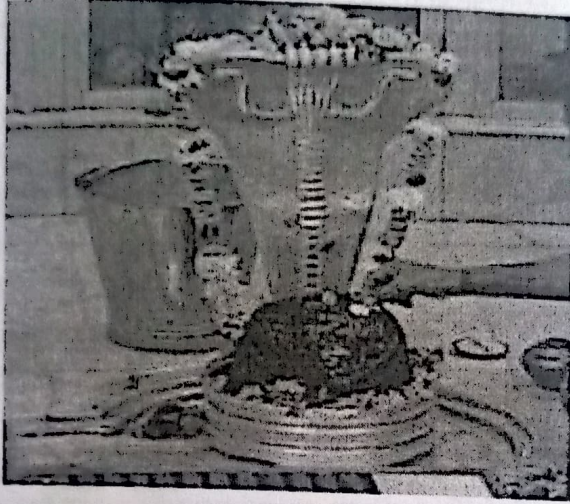
वरील घटनेमुळे व बदलत्या सामाजिक परिस्थितीमुळे गुरव समाजाच्या शैव ब्राह्मण चळवळीला एकदम ब्रेक लागला.

यानंतर सन १९६७ मध्ये महाराष्ट्र राज्यामध्ये इतर मागास वर्ग हा प्रवर्ग नव्याने निर्माण करण्यात आला. त्यामध्ये 'गुरव' समाजाचा आर्थिक, शैक्षणिक व सामाजिक या निकषावर समावेश करण्यात आला. इतर मागासवर्गांचा आरक्षणाचा लाभ आपल्या पदरी पडावा म्हणून पुढच्या पिढीने या चळवळीकडे पाहिले तेवढ्या गांभीर्याने बघितले नाही. अशा पद्धतीने नकळत या चळवळीकडे दुर्लक्ष झाले हे मान्य करावे लागेल.

नंतरच्या काळात महाराष्ट्र पातळीवरचे संघटन विस्कळीत झाले. त्याचे घडी नोट बसविण्यासाठी अनेक प्रयत्न झाले परंतु आवश्यक त्या प्रमाणास यशस्वी होऊ शकले नाही. असे असले तरी अजूनही विदर्भ व मराठवाड्यात अनेक जण गुरव ब्राह्मण आहेत या मताला चिकटून आहे. काही लोकांनी त्यांच्या जातीच्या नांवापुढे ब्राह्मण असे रेकॉर्डवर नोंदवून घेतले आहे. तर काही जणांनी लग्न ठरवताना ब्राह्मण समाजामध्ये ठरविलेले असल्याची उदाहरणे अस्तित्वात आहेत.

असा उज्वल व देदीप्यमान इतिहास नवीन पिढीकडे हस्तांतरित होणे ही आवश्यक बाब ठरते.

१५.

होय, 'गुरव' हे ब्राह्मण वर्णाचेच!

आज महाराष्ट्रामध्ये विविध ठिकाणी देवी शिव संबंधी गुरवांना जे पूजेचे वंशपारंपरिक अधिकार आहे. ज्याला समाजाची फार मोठ्या प्रमाणावर मान्यता आहे. ते अधिकार बघता शिव पुराणामधील दधिची-सुदर्शन कथेमध्ये सुदर्शनांच्या बटुंना जे अधिकार दिले आहेत हे तंतोतंत जुळत असल्यामुळे आज कार्यरत असलेल्या गुरव पुजाऱ्यांचे दधिची ऋषी व सुदर्शन हे पूर्वज ठरतात. दधिची ऋषी हे वेदशास्त्र पंडित ब्राह्मण होते यामध्ये कुठेही दुमत आढळून येत नाही. त्यामुळे आजचे गुरव तथा देवलकविप्र हे दधिची ऋषी कुलोत्पन्न आहे. हे सूर्यप्रकाशाइतके स्पष्ट आहे. अशा पद्धतीने गुरव तथा देवलकविप्र हे जन्माने ब्राह्मणच आहे, हे सिद्ध होते.

जाती व्यवस्थेच्या अगोदर आपल्याकडे वर्णव्यवस्था होती. त्यामध्ये ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य व शूद्र या चार वर्णांचा समावेश होता. यापैकी ब्राह्मण वर्णाचे महत्वाचे कार्य म्हणजे १. पूजा करणे, २. पौरोहित्य करणे, ३. अध्ययन करणे, ४. अध्यापन करणे, ५. दान करणे, ६. प्रबोधन करणे हे होते. शिव

पुराणामध्ये असलेल्या नोंदीनुसार देवी व शिव संबंधीचे पूजनाचे अधिकार सुरक्षित व त्याच्या बटुला म्हणजे आजच्या देवलकविप्र अथवा गुरव यांना असल्यामुळे कर्मने देखील गुरव हे ब्राह्मण ठरतात.

या मंडळीला नुसता पूजेचाच अधिकार दिला असे नाही तर आद्य पूजेचा देखील विशेष अधिकार दिलेला आहे. ज्याद्वारे जोपर्यंत हे पूजा करित नाही तोपर्यंत इतरांना पूजेचा अधिकार नाही आणि दुसऱ्या कुणीही पूजा केल्यास जोपर्यंत हे पुजारी 'आस्तु' म्हणत नाही तोपर्यंत पूजा पूर्णत्वाला जात नाही. एवढेच नाही तर अगोदर यांची पूजा व नंतर माझी पूजा करावी असे साक्षात शिव वचन आहे. प्रत्येक धार्मिक विधीमध्ये या मंडळीची उपस्थिती असणे अनिवार्य आहे. यांच्या भोजनाने प्रजापत्य भोजनाचे पुण्य लाभते. प्रजापत्य भोजन म्हणजे दहा ब्राह्मणमाणसाचे भोजन केल्यानंतर जे पुण्य लागते ते एका देवलक विप्र तथा गुरव यांच्या भोजनाने लाभते. एवढे महत्त्व व मोठेपण या देवलक विप्र तथा गुरवाला साक्षात शिव भगवानाने दिलेले आहे. यांचे हे श्रेष्ठत्व कुणाच्याही डोळ्यात भरण्यासारखे आहे.

या पद्धतीने शैव ब्राह्मण तथा पुजारी यांचे महत्त्व कमी करण्यासाठी महागष्टामध्ये यांना ब्रह्म कार्य करण्याचा अधिकार नाही. वेद व मंत्रोच्चार करण्याचा अधिकार नाही या सबबीखाली केवळ पूजेपुरते मर्यादित ठेवले. त्यामुळे ही मंडळी संस्कृत शिकली नाही. पर्यायाने वेदशास्त्र शिकले नाही. त्यामुळे अध्ययन व अध्यापन या दोन्ही क्षेत्रामध्ये त्यांची पिछेहाट झाली हे मात्र कटू सत्य आहे. दोन हजार वर्षांच्या मोठ्या काळामध्ये इतर ब्राह्मणापेक्षा देवलक विप्र हे शैक्षणिकदृष्ट्या मागे राहिले. ही मोठी शोकांतिका आहे.

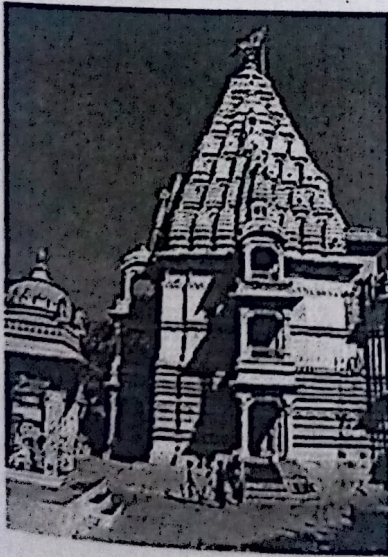
आर्थिक दबावीत देखील असेच चित्र बघावयाला मिळते. केवळ पूजारपणावर विसंबून राहिल्यामुळे व इतर ब्रह्म कार्य करण्यास संधी उपलब्ध न झाल्यामुळे नैवेद्य व दक्षिणा या रूपाने मिळणाऱ्या उत्पन्नावर समाधान मानावे लागले. अशा रीतीने, शैक्षणिक, सामाजिक व आर्थिक आघाडीवर या देवलक विप्र तथा गुरव यांची पिछेहाट झाली हे सत्य आहे. मात्र या परिस्थितीस तत्कालीन सामाजिक परिस्थिती तितकीच जबाबदार होती.

सुमारे आठव्या शतकाच्या आसपास आपल्या समाजामध्ये जाती व्यवस्था निर्माण झाली. हे सर्व जाती त्या त्या जनसमूहाच्या व्यवसायवरून निर्माण झाल्या आहेत. उदा. सोन्याचे काम करणारा सोनार, लोखंडाचे काम करणारा

लोहार, मातीकाम करणारा कुंभार या प्रमाणे देवाचे पूजेचे काम करणारे मात्र ब्राह्मण व गुरव अशा दोन वेगवेगळ्या गटात विभागले गेले. कृष्ण, राम, दत्त व अन्य देवाचे पूजेचे काम करणारे हे जर ब्राह्मण आहेत तर देवी, शिव, गणपती या देवतांचे पुजारीदेखील व्यवसायावरून ब्राह्मण जातीचेच ठरतात. परंतु काही मंडळी अज्ञानामधून या दोघांमध्ये फरक करतात जो की अनावश्यक आहे. अशा पद्धतीने जन्माने, कर्माने व व्यवसायाने देवलक विप्र तथा गुरव हे ब्राह्मण ठरत असल्यामुळे सन १८११, साली १९१२ साली शंकराचार्यांनी महाराष्ट्रामधील गुरव हे ब्राह्मण आहे असे ठासून सांगितले. त्यांच्या इतक्या अध्यात्म्याच्या उच्च पातळीवर असलेल्या व्यक्तींनी असे मत प्रदर्शित करणे म्हणजे निःसंकोचपणे गुरव हे ब्राह्मणच आहेत हेच सिद्ध होते.

एवढेच नव्हे तर आपण या पुस्तकात वाचन केल्याप्रमाणे विविध न्याय देवतांनी विविध ठिकाणी वेगवेगळ्या प्रकारणामध्ये एकच निर्णय दिला तो म्हणजे गुरव हे ब्राह्मण आहेत. या अगोदर त्यांनी दोन्ही बाजूच्या सखोल अभ्यास केला होता. पुरावे तपासले व त्यानंतरच ते या निष्कर्षास आले आहेत, जो की वादातीत निर्णय आहे.

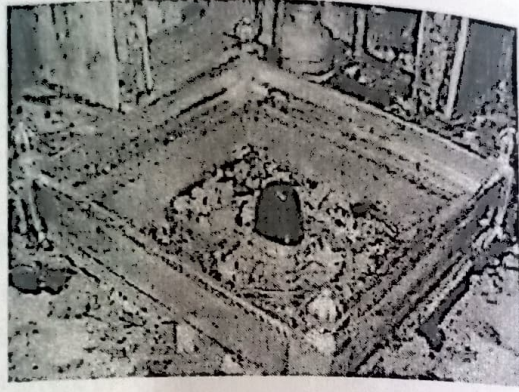
सर्वात शेवटी ऑस्ट्रेलिया येथील विद्यापीठामध्ये गुरव समाजाचे मूळ

काय असावे या विषयावर संशोधन करून पीएच.डी. मिळवणारे डॉ. जयंत बापट या ब्राह्मण अभ्यासकाने देखील गुरव हे कोणाच्या तरी शाखेचे ब्राह्मण असावेत असे मत मांडले आहे.

भारतामधील अनेक राज्यामधील अनेक जातीचा अभ्यास करणाऱ्या लेखकांनी देखील गुरव हे ब्राह्मण आहेत या मतालाच दुजोरा दिला आहे. वरील विवेचनावरून 'होय, गुरव हे ब्राह्मण वर्णाचे आहेत' या मताला बळकटी मिळते.

१६.

सामाजिक बांधिलकी

जो जो व्यक्ती गुरव समाजामध्ये जन्म घेतो. त्याचा स्वतःच्या समाजाचा इतिहास माहीत करून घेणे हा जन्मसिद्ध हक्क आहे. ज्याप्रमाणे आपले माता-पिता कोण? आपले घराणे कोणते? याबद्दल उत्सुकता असते त्याप्रमाणे प्रत्येक व्यक्तीला आपल्या समाजाचा पूर्वइतिहास जाणून घ्यावासा वाटत असतो. त्यामुळे प्रत्येक व्यक्तीने जेव्हा जेव्हा संधी मिळेल तेव्हा तेव्हा हा इतिहास माहीत करून घेण्याचा जाणीवपूर्वक प्रयत्न हा करावयास पाहिजे.

एकदा का इतिहास ज्ञात झाला तर तो इतिहास आपल्या दैनंदिन जीवनामध्ये आचरणामध्ये आणावयास पाहिजे. विशेष करून आपल्या समाजाला मोठी गौरवशाली परंपरा आहे. प्रत्येक व्यक्तीला अभिमान वाटावा असा हा इतिहास आहे. कारण आमचे कुळ हे दधिची ऋषीचे कुळ आहे. जे दधिची ऋषी साक्षात् ब्रह्मदेवाचे पुत्र आहे. त्यांचे हिंदु संस्कृतीमध्ये मोठे योगदान आहे. शिवाय आपली निर्मिती ही साक्षात शिव भगवानाने केली आहे. एवढे मोठे भाग्य असणारा हा समाज आहे. त्याची प्रतिष्ठा राखणे हे प्रत्येक समाज बांधवाचे आद्य कर्तव्य आहे.

असा हा वैशिष्ट्यपूर्ण असलेला इतिहास आपण आपल्या पुढील पिढीकडे हस्तांतरित करणे हे प्रत्येकाचे सामाजिक कर्तव्य आहे. कारण हा इतिहास आम्ही त्यांच्याकडे सुपूर्द केला नाही तर पुढील पिढी आम्हांस कधीच माफ करणार नाही. त्यामुळे हा इतिहास प्रत्येक तरुण व तरुणीपर्यंत पोहचवण्याचा

परिणामकारक प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

जीवनामध्ये जगत असताना विविध शास्त्रे शिकावी लागतात. त्यापैकी इतिहास शास्त्र का शिकावे याचे उत्तर शोधणे आवश्यक आहे. सामाजिक इतिहासामधून आपल्या समाजाची बलस्थाने व कमकुवत स्थाने कोणती या बद्दलचा अभ्यास करण्याची संधी उपलब्ध होते. आजच्या बदलत्या जीवनशैली मध्ये या अभ्यासाचा फार मोठा उपयोग होतो.

आपल्या पूर्व इतिहासामधून आपल्याला जर आपली बलस्थाने कळली तर आपल्याला स्वसामर्थ्याची जाणीव होते. आपला आत्मविश्वास वाढीस लागतो आणि कोणतेही काम संपूर्ण ताकदीने केले, आत्मविश्वासाने केले तर त्या कामामध्ये यश हे निश्चित मिळते. त्यामुळे यशस्वी जीवन जगण्यासाठी आपल्याला पूर्व इतिहासाची मदतच होते.

त्याचप्रमाणे आमची कमकुवत स्थाने कोणती ही जर माहीत झाली तर, त्यावर मात करण्यासाठी निश्चित धोरण व उपाययोजना ठरविण्यामध्ये मदत होते. काही कारणामुळे आम्ही ज्ञानात व अर्थार्जनामध्ये जर मागे आहोत तर त्या क्षेत्रात पुढे जाण्यासाठी काय करता येईल याबद्दल विचारमंथन होणे आवश्यक आहे. समाज पातळीवरदेखील शिक्षण व अर्थ वृद्धीसाठी नवनवीन मार्ग शोधणे, त्यांची अंमलबजावणी करणे यासाठी संघटित प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

अनेक जणांना हा प्रश्न वैयक्तिक पातळीवर भेडसावत आहे. परंतु तरीदेखील समाज संघटीत होण्यासाठी आवश्यक व परिणामकारक प्रयत्न होत नाहीत. असे प्रयत्न पूर्वीदेखील अनेकवेळा केल्याचे आढळून येतात. परंतु सर्वसामान्य व्यक्तीच्या सहभाग न घेण्याच्या वृत्तीमुळे ते संघटन यशस्वीपणे आकार घेऊ शकले नाही. याची कारणे देखील विविध आहेत. महाराष्ट्राचा विचार जर केला तर प्रत्येक भागामध्ये वेगवेगळे प्रश्न आहेत. त्याची तीव्रता भिन्न आहे. शिवाय समाज नेत्याचे हेवेदावे स्वार्थ यामुळे देखील संघटन निर्माण होण्यामध्ये अडथळे निर्माण होत आहे. प्रत्येकाने जर स्वतःचा 'इगो' बाजूला सारून, सर्वसामान्यांचे प्रश्न हाती घेऊन नव्याने संघटन निर्माण करण्याचा प्रयत्न केल्यास त्यामध्ये नक्कीच यश मिळेल याबद्दल शंका नाही.

समाजामधील काही मंडळींनी या बाबत प्रयत्न केलेले दिसून येतात. २६ व २७ डिसेंबर १९८७ साली पुण्यामधील सर्व संस्था एकत्र येऊन डॉ.

प्रल्हाद वडगांवकर व श्री. मधुकर टांकसाळे यांच्या पुढाकाराने महाराष्ट्रामधील सक्तीय कार्यकर्त्यांचे शिबीर आयोजित केले होते. या शिविरास महाराष्ट्रामधील सर्व जिल्ह्यांमधून चांगला प्रतिसाद मिळाला होता. या शिविराचे फलित म्हणजे अखिल महाराष्ट्र मध्यवर्ती परिषदेची स्थापना ही होय.

उपरोक्त अखिल महाराष्ट्र मध्यवर्ती परिषदेच्या वतीने १ व २ मे १९९० रोजी पैठण येथे समाजाचे भव्य अधिवेशन निळकंठ गुरूजी व गणेश सुरडकर यांच्या नेतृत्वाखाली आयोजित करण्यात आले होते. या अधिवेशनाच्या माध्यमांमधून तत्कालीन महाराष्ट्र शासनाचे गृहमंत्री श्री. पद्मसिंह पाटील यांच्यामार्फत समाजाच्या मागण्या शासन दरबारी मांडण्यात आल्या.

याचप्रमाणे १५ मार्च १९९२ रोजी सातारा येथे नेताजी गुरुव यांनी समाजाचे अधिवेशन आयोजित केले होते. त्यास प्रमुख पाहुणे म्हणून श्री. छगन भुजबळ व रामदास आठवले हे मंत्रीमहोदय उपस्थित होते.

२४ जानेवारी १९९९ साली श्रीक्षेत्र पंढरपूर येथे समाजाचे भव्य अधिवेशन श्री. गणेश सुरडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली आमदार विजयराज शिंदे, श्री. मल्लीकार्जुन गुरव, श्री. वसंतराव घुगे, डॉ. प्रल्हाद वडगांवकर यांच्या पुढाकाराने व सहकार्याने आयोजित केले होते. या अधिवेशनासाठी महाराष्ट्रामधून एक लाखाच्या वरून समाज बांधव उपस्थित होते. सदर अधिवेशनास प्रमुख पाहुणे म्हणून तत्कालीन मुख्यमंत्री मनोहर जोशी व त्यांच्या मंत्रिमंडळातील अनेक मंत्री आमदार व खासदार उपस्थित होते. या अधिवेशनाचे वेगळे वैशिष्ट्य म्हणजे समाजाच्या सर्व मागण्या मंजूर करीत असल्याची घोषणा मुख्यमंत्री श्री. मनोहर जोशी यांनी व्यासपीठावरून केली होती. गुरुव मंडळी आमची लहान भाऊ आहेत. या शब्दात सामाजिक बांधीलकी व्यक्त केली होती. परंतु समाजाचे दुर्दैव असे की, त्यांना लगेचच मुख्यमंत्री पदावरून पायउतार व्हावे लागले. नंतरच्या काळात सदर मंजूर झालेल्या मागण्या शासन निर्णयामध्ये परिवर्तीत करण्यासाठी जी प्रक्रिया करावी लागते, त्याचा पाठपुरावा मंत्रालयामध्ये तत्कालीन समाजामधील नेते कमी पडले हे कटुसत्य आहे.

समाजाचे एकमेव आमदार श्री. विजयराज शिंदे यांनी गुरुव समाजाचे प्रश्न विधानसभेच्या व्यासपीठावर मांडले व ते सोडवण्यासाठी शासन दरबारी दबाव निर्माण केला. याचाच परिणाम म्हणून तत्कालीन मुख्यमंत्री श्री. विलासराव

देशमुख यांच्या दालनामध्ये सर्व संबंधित खात्यांच्या सचिवासह समाजामधील गुरव नेत्या सोबत आ. विजयराज शिंदे यांनी बैठकीचे आयोजन केले होते. या बैठकीमध्ये देखील तत्कालीन मुख्यमंत्री विलासराव देशमुख यांनी मंजूरी दिली होती. या ठिकाणीदेखील समाजाचे नेते मंत्रालयामध्ये पाठपुरावा करण्यासाठी कमी पडली. अशा पद्धतीने दैवाने दिले परंतु कर्माने नेले अशी काहीशी समाजाची गत झाली.

समाजामध्ये २००८ सालानंतर स्वयंघोषित नेते व संस्था यांचे पेवच फुटले. केवळ स्वतःचा स्वार्थ व स्वतःचा मोठेपणा मिरवण्यासाठी अनेक नामधारी संघटना उदयाला आल्या. या मधून कुठल्याही भुलथापांना बळी न पडता समाज बांधवांना एकाच संघटनेला बळकट करणे यातच समाजाचे हित सामावलेले आहे.

१७ .

सामाजिक आव्हाने व उपाय

गुरव समाजाचा इतिहास बघितला तर तो उज्ज्वल तर आहेच परंतु त्या सोबत गौरवशाती देखील आहे. तो बघितल्यानंतर कुठल्या गुरव बांधवाचे मन अभिमानाने भरून आल्याशिवाय राहणार नाही. आज मात्र या समाजाची अवस्था बघितली तर कुठल्याही संवेदनशील मन असणाऱ्या व्यक्तीला वेदना झाल्यावाचून राहणार नाही. समाजाच्या या अघोगतीकरिता जी जी कारणे घातक ठरली त्याचा अभ्यास करणे व ती दूर करण्यासाठी नियोजनपूर्वक प्रयत्न करणे ही समाजामधील पुढारलेल्या व सुशिक्षित व्यक्तींचे नैतिक कर्तव्य आहे. समाजामध्ये एखादे मानाचे पद मिळणे, प्रतिष्ठा मिळणे हे सोपे असते कारण त्याची तेवढी क्षमता असते. परंतु त्या उच्च पदावर सतत राहणे हे मात्र अतिशय कठीण असते. कारण सभोवतालची परिस्थिती ही सतत बदलत असते. जो जो व्यक्ती बदलत्या परिस्थितीशी जुळवून घेतो, तो तो व्यक्ती यशाच्या शिखरावर राहतो व जो व्यक्ती बदलत्या परिस्थितीशी जुळवून घेण्यास अपयशी ठरतो तो व्यक्ती मात्र अघोगतीला पोहचतो. अशीच अवस्था धोड्या फार फरकाने या समाजाची महाराष्ट्रामध्ये झालेली दिसून येते. या समाजाला महाराष्ट्राच्या बाहेर इतर राज्यामध्ये ब्राह्मण म्हणून स्वीकारले गेले. परंतु महाराष्ट्रामध्ये मात्र स्वतःचे ब्राह्मणत्व सिद्ध करण्यासाठी तीनशे वर्षांपेक्षा अधिक काळाचा लढा द्यावा लागला. कारण या काळामध्ये समाजाने संस्कार

व ज्ञानाची कांस सोडली होती.

शिव व पार्वती देवीने जरी आद्य पूजेचा अधिकार दिला असला तरी ती पूजा यथासांग पूर्णपणे पार पाडण्यासाठी म्हणावी लागणारी मंत्रे माहिती असणे आवश्यक होते. पूजा, अभिषेक, या संबंधीची पद्धत, रचना, मंत्रोच्चार शिकून घेणे. त्यासाठी संस्कृत भाषा शिकणे, मंत्राचा स्पष्ट उच्चार शिकणे ही काळाची गरज होती. पूर्वीच्या काळी पूजेसंबंधी ही सर्व माहिती असल्याने गुरूचा दर्जा मिळाला पण त्यानंतर मात्र पूजेसंबंधीचे ज्ञान मिळवले नाही, फक्त वंश परंपरेने आद्य पूजेचा अधिकार राहिला. त्यामुळे मंदिरामधील देवतासमोर दिवा-बत्ती करणे, झाडलोट करणे व दिवसाच्या सुरुवातीला देवाला स्नान घालणे, इतक्या पुरतेच हे अधिकार मर्यादित राहिले. त्यामुळे समाजामधील पुढारपणाचे कार्य करणाऱ्या व्यक्तींनी सर्वप्रथम संपूर्ण महाराष्ट्रामधील ग्रामीण व शहरी विभागात ज्या ज्या ठिकाणी गुरव पुजारी म्हणून कार्यरत आहे. त्या सर्वांसाठी एक कार्यशाळेचे आयोजन करून, त्यातून पूजे संबंधीचे ज्ञान उपलब्ध करून देण्यासाठी प्रयत्न करावा. त्या सोबतच इच्छुक व्यक्तींना संस्कृत, वेद, शास्त्र पुराणे व भविष्य शास्त्र या बाबत देखील ज्ञान उपलब्ध करून द्यावे. ज्याच्यामुळे त्यांच्या ज्ञानामध्ये भर तर पडेलच त्या सोबत आर्थिक उत्पन्न वाढण्यास मदत होईल. नविन येणाऱ्या पिढीसाठी एका हातात वेद तर दुसऱ्या हातात संगणक असे धोरण अवलंबावे. यामुळे आम्ही आमचे वंशपरंपरागत अधिकार आमची संस्कृती व नवीन तंत्रज्ञान यांचा योग्य मेळ घालून स्वतःच्या आर्थिक विकासाकडे पुढील पाऊल टाकू शकू याबद्दल संशय नाही.

जे तरुण थोडे फार शिक्षण घेऊन मिळेल त्या ठिकाणी नौकरी करून आपले चरितार्थ चालवतात, अशा तरुणांना देखील, पौरोहित्य, भविष्य शास्त्र याबद्दलचे ज्ञान उपलब्ध करून दिले तर, त्यांच्या आहे त्या उत्पन्नामध्ये फावल्या वेळात काम करून भर पडेल. त्यांना आर्थिक सुबत्ता लाभेल. हे शिक्षण असे आहे की, ते कधीच वाया जात नाही. शिवाय प्रत्येक व्यक्तीच्या वेळेच्या उपलब्धतेप्रमाणे त्याचा उपयोग घेऊ शकतो. त्यातून उत्पन्न मिळवण्यासाठी कुठल्याही भांडवलाची गरज भासत नाही. त्या मुळे या दिशेने प्रयत्न करणे हे समाज हिताचे ठरेल या बद्दल दुमत नाही.

ज्या तरुण व तरुणींनी उच्च शिक्षण घेतले आहे व ज्यांना उच्च पदावर प्रशासकीय नोकरी मिळवायची आहे. अशा तरुण वर्गासाठी, विविध

स्पर्धात्मक परीक्षेची तयारी करून घेण्यासाठी तर लोकांची कार्यशाळेचे आयोजन करावे व त्या मधून इच्छुक तरुणांना मार्गदर्शन व प्रोत्साहन द्यावे. अशा कार्यशाळामधून शहरी व ग्रामीण अशा दोन्ही भागामधील लायक तरुणांना संधी उपलब्ध करून द्यावी. अशाच प्रकारे ज्या तरुण व तरुणींनी तांत्रिक ज्ञान मिळविले आहे अशा तरुण व तरुणीसाठी नवीन उद्योग व व्यापार करण्यासाठी लागणारी सर्व मदत विशेष कार्यशाळेचे आयोजन करून करता येईल. त्या मधून त्यांना मार्गदर्शन व आर्थिक नियोजनाचे धडे देता येतील. तसेच भांडवल, बाजार, कौशल्यपूर्ण मनुष्य बळ उभे करण्यास मदत करता येईल.

ज्या व्यक्तींना शेती व्यवसायामध्ये आवड आहे अशा व्यक्तीसाठी देखील शेतीचे आधुनिक तंत्रज्ञान, जगाची बदलती अर्थव्यवस्था, उपलब्ध शासकीय योजना या बदल वेळोवेळी कार्यशाळेचे आयोजन करून त्यांचे ज्ञान अद्ययावत ठेवण्यास मदत करता येईल. त्याद्वारे त्यांना आर्थिक स्थैर्य लाभण्यास मदत होईल. समाजामधील जो महिला वर्ग आहे त्यांच्यासाठी देखील विशेष कार्यशाळेचे आयोजन करून विविध लघु गृह उद्योग उभे करण्यासाठी मदत करता येईल. यासाठी शासनाच्या उपलब्ध असलेल्या योजनांची देखील मदत घेता येईल.

वर उल्लेख केल्याप्रमाणे जुने व नवीन या दोन्ही ज्ञानाची सांगड घालून समाजामध्ये ज्ञानाचा दीप लावणे व त्या माध्यमामधून शैक्षणिक मागासलेपणा वर मात करणे ही बाब समाजाच्या दृष्टीने अग्रक्रमाची ठरावी. समाजामधील जाणत्या नेत्यांनी या बाबत पुढाकार घ्यावा, रचना लावावी, नियोजन करावे व त्याचा लाभ समाजामधील शेवटच्या व्यक्तीपर्यंत कसा पोहचेल यासाठी प्रयत्न करावा तरच समाजाची सद्य परिस्थिती बदलण्यामध्ये मदत होईल व समाजाला विकासाच्या आशेचा नवीन किरण दिसू लागेल.

आजही गुरव समाजामधील पुजारीपणाचा व्यवसाय करणाऱ्या व्यक्तींनी, संस्कृत भाषा शिकून, पूजा-अर्चा संबंधीचे मंत्र शिकले तर देवताच्या पूजेसोबत जप, अभिषेक, यज्ञकर्म याद्वारे मिळणाऱ्या उत्पन्नाचे लाभधारक ठरतील. शिवाय तीर्थक्षेत्री अनेक भक्तांची ये-जा असते. त्यापैकी अनेक भक्त विविध प्रश्नांनी नडलेले असतात. त्यामधून त्यांना मार्ग शोधायचा असतो. अशा वेळी गुरव पुजाऱ्याने भविष्य शास्त्र माहीत करून घेतले तर त्याचे उत्पन्न वाढीस लागेल. अशा देवस्थानी ज्या ज्या व्यक्तीकडे जागेची उपलब्धता असेल त्यांनी येणाऱ्या

भक्तांची राहण्याची, भोजनाची व्यवस्था केली तर त्यामुळे देखील उत्पन्नाचा नवीन मार्ग उपलब्ध होईल.

ज्या देवस्थानी इनामी जमिनी असेल त्या जमिनी पुजाऱ्याच्या नावाने करण्यात यावा यासाठी शासन दरबारी दबाव गट तयार करावा. तसेच कायदे-तज्ज्ञांची मदत घेऊन न्यायलयीन लढाई करण्याची मानसिक तयारी ठेवावी. यातून उत्पन्नाचे नवनवीन मार्ग शोधावे.

या समाजामधील तरुण व तरुणींसाठी लायकीप्रमाणे नोकरी, व्यापार, उद्योग करण्याची संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी विविध कार्यशाळांचे आयोजन करून तरुणांना मार्गदर्शन व यथोचित मदत करावी. ज्यामुळे समाजातील प्रत्येक कुटुंबाला आर्थिक स्थैर्य लाभेल. अशा पद्धतीने समाजातील तरुण पिढी आर्थिक क्रांती घडवेल. सध्या मुक्त अर्थव्यवस्थेमुळे भारत देशात मुबलक बाजारपेठ उपलब्ध असून, त्याचा लाभ प्रत्येक तरुणाने आपल्या कुवतीनुसार करून घ्यावा. अशी सुवर्णसंधी नेहमी उपलब्ध होत नाही.

समाजामधील आर्थिक दुर्बलपणा घालवण्यासाठी महिला वर्ग देखील मोठ्या प्रमाणावर हातभार लावू शकतात. ज्या महिला गृहीणी म्हणून कार्यरत आहेत त्यांना फावला वेळ मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध असतो. आपल्या या वेळेचा उपयोग महिला गृह उद्योग करून अर्थार्जनासाठी करू शकतात. पूर्वी पटसाच्या झाडांच्या पानांचा वापर करून द्रोण व पत्रावळी बनवत असत. आता बदलत्या काळात कागद, थर्माकोल व प्लास्टीकचा वापर करून द्रोण, पत्रावळ व ग्लास मशीनच्या साह्याने बनवण्याचा उपक्रम राबविता तर उत्पन्नाचा नवीन मार्ग उपलब्ध होईल. महिला बचतगटाच्या माध्यमामधून हा उपक्रम प्रभावीपणे राबविता येईल. तसेच विविध खाद्य पदार्थ बनवणे, पौरोहित्य करणे याद्वारे देखील व्यवसाय करून आपल्या उत्पन्नामध्ये वाढ करता येऊ शकेल. हे सर्व यशस्वीपणे करण्यासाठी मात्र समाजनेत्यांनी कार्यशाळेचे आयोजन करून तज्ज्ञांना मार्गदर्शनासाठी बोलावून महिलांचा आत्मविश्वास वाढवणे आवश्यक आहे.

वरीलप्रमाणे उपक्रम राबविण्यासाठी प्रभावी संघटन महाराष्ट्रभर असणे आवश्यक आहे. आजच्या स्थितीमध्ये अशा संघटनांची उणीव प्रकर्षाने जाणवते. काही शहरात स्थानिक पातळीवर सामुहिक मौंजी, हळदीकुंकू, विद्यार्थ्यांना वही व शल्लेख साहित्य वाटपाचे कार्यक्रम घेतात. त्याऐवजी त्यांनी समाजामधील

तरुण, महिला, पुजारी यांचेसाठी नियोजन करून कार्यशाळेच्या माध्यमामधून ज्ञान उपलब्ध करून दिले तर ते अधिक उजवे ठरेल.

वरील प्रकारचे उपक्रम राबवयाचे असल्यास त्यास आर्थिक बळ व मनुष्य बळ मोठ्या प्रमाणावर लागते. प्रत्येक जिल्हा कार्यकारीणीच्या पदाधिकाऱ्यांना विश्वासात घेऊन महाराष्ट्राच्या पातळीवरची संघटनेमध्ये योग्य व्यक्तींची निवड केल्यास महाराष्ट्रभर पुन्हा नव्यास जोमाने उत्साहाने संघटन उभे राहू शकेल. एकदा का संघटन प्रभावीपणे तयार झाले तर त्या माध्यमामधून आर्थिक निधी उभारता येईल. मात्र हे सारे करीत असतांना समाजामधील सर्व घटकांना सोबत घ्यावे लागेल. त्यांच्या ज्ञानाची व अनुभवाची आवश्यक ठिकाणी मदत घ्यावी लागेल. तसेच आर्थिक व्यवहारामध्ये पारदर्शकता पाळावी लागेल. ज्यामुळे सामान्य व्यक्तीचा हरवलेला विश्वास पुन्हा मिळवता येईल.

समाज कार्याची आवड असणाऱ्या व्यक्तींनी पुढाकार घेऊन या बाबत काहीच धोरण ठरविले नाही. समाजाभिमुख काहीच कार्य हाती घेतले नाही तर समाजामधील स्वार्थी लोकांना स्वतःची दुकानदारी चालवण्याची संधी उपलब्ध होईल. केवळ गेल्या तीस वर्षांमधील मध्यवर्ती संघटनेच्या निष्प्रीयतेमुळे अनेक संघटनांना समाजसेवेच्या नावाखाली आपला गोरखधंद्या करण्याची संधी मिळाली. पर्यायाने सामान्य व्यक्तीचा विश्वास उडाला. सामान्य व्यक्तीने गमावलेला हा विश्वास पुन्हा निर्माण करणे, समाजाच्या ज्वलंत प्रश्नाची सोडवणूक करण्यासाठी केवळ शासनावर अवलंबून न राहता आपल्या पातळीवर उपाययोजना केली तर समाजामध्ये निश्चित परिवर्तन घडेल या बद्दल शंका नाही. गरज आहे फक्त जिद्द, चिकाटी व प्रयत्नांची समाजासमोरील ही आव्हाने पेलण्याची ताकद या समाजामध्ये निश्चित आहे. कारण या समाजाला शंकर भगवानाचा आशीर्वाद लाभलेला आहे. तो या शिवभक्ताचे कल्याण करील या बद्दल विश्वास आहे.

❖ संदर्भ सूची

- १) शिव पुराण २) लघु शैवांगम ३) डॉ. जयंत बापट यांचा गुरव समाजावरचा शोध निबंध, ४) सप्तखंडी जाती निर्णय ५) चतुर्वेद शाखा निर्णय ग्रंथ, ६) 'गुरव' - अशोक मोरे

- गणेश छबनराव सुरडकर
- जन्म: पानवडोद ता.सिल्लोड जि. औरंगाबाद
१६ सप्टेंबर १९५८ (गणेश चतुर्थी)
- शिक्षण: एम.कॉम. डिप्लोमा इन कॉम्प्यूटर ॲप्लिकेशन
- सेवा: महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळ येथे विभागीय लेखाधिकारी, सहाय्यक लेखा परीक्षण अधिकारी या पदावरून निवृत्त.
- सामाजिक कार्य: अखिल महाराष्ट्र मध्यवर्ती गुरव समाज परिषदेचे संस्थापक सदस्य.
राष्ट्रीय गुरव समाज महासंघाचे संस्थापक व राष्ट्रीय कार्याध्यक्ष.
पैठण येथे १९९१ साली झालेल्या राज्यस्तरीय गुरव समाज अधिवेशन आयोजन समितीचे सचिव.
१९९९ साली पंढरपूर येथे झालेल्या राज्यस्तरीय अधिवेशन आयोजन समितीचे अध्यक्ष.
इतर सामाजिक व सांस्कृतिक संघटनांमध्ये सक्रिय सहभाग.

रजत प्रकाशन

६, 'तुळजा', निरंजन कॉलनी, टिळकनगर,
औरंगाबाद. मो. ९८५०९४००२५, ९४२३८६६३०८